Akıl Sağlığı Üzerine

Adam Phillips

İngilizceden Çeviren: Kıvanç Tanrıyar

Lacivert Kitaplar

AYRINTI

ADAM PHILLIPS

Adam Phillips psikanalisttir. Türkçeye çevrilmiş kitapları *Öpüşme, Gıdıklanma ve Sıkılma Üzerine; Hep Vaat Hep Vaat; Kaçırdıklarımız; Dehşetler ve Uzmanlar; Tekeşlilik, Sadakat ve İhanet Üzerine Aforizmalar; Freud Olmak: Bir Psikanalistin Gelişimi; Flört Üzerine; Karısını Şapka Sanan Adam; Yasak Olmayan Hazlar; Öyle ve Böyle -Yeni ve Seçilmiş Denemeler-* ve *Kreşteki Yabani'dir. London Review of Books, the Observer* ve *The New Work Times*'a düzenli olarak yazmaktadır ve yeni Penguen Modern Freud çevirilerinin baş editörüdür.

Ayrıntı: 1442
Lacivert Kitaplar Dizisi: 50

Akıl Sağlığı Üzerine
Adam Phillips

Kitabın Özgün Adı
Going Sane

Dizi Editörü
Güven Gürkan Öztan

İngilizceden Çeviren
Kıvanç Tanrıyar

Yayıma Hazırlayan
Güven Gürkan Öztan

© Adam Phillips, 2005
First published in Great Britain by Hamish Hamilton

Turkish translation rights were acquired through Kalem Agency.
(Türkçe yayım hakları Kalem Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.)

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Kani Kumanovalı

Baskı ve Cilt
Ali Laçin - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul - Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 46277

Birinci Basım: *Eylül 2020*
Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-605-314-471-7
Sertifika No: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hocapaşa Mah. Dervişler Sok. Dirikoçlar İş Hanı
No: 1 Kat: 5 Sirkeci – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Adam Phillips

Akıl Sağlığı Üzerine

LACİVERT SERİSİ

KAHKAHA BENDEN YANA
Sören Kierkegaard

ARİSTOS
Yaşam Üzerine Notlar
John Fowles

SALOME
Yaşamı ve Yapıtları
Angela Livingstone

BAŞTAN ÇIKARMA ÜZERİNE
Jean Baudrillard

BENİ AYAKTA GÖMÜN
Çingeneler ve Yolculukları
Isabel Fonseca

GECE
Gece Hayatı, Gecenin Dili, Uyku ve Rüyalar
A. Alvares

COOL
Bir Tavrın Anatomisi
Dick Pountain & David Robins

COOL ANILAR III - IV (1990-2000)
Jean Baudrillard

KENDİNİ ALDATMA
Herbert Fingarette

GÖĞÜ DELEN ADAM
Papalagi

ŞÖHRET
Chris Rojek

KÖTÜLÜĞÜN ŞEFFAFLIĞI
Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme
Jean Baudrillard

APTALLIK ANSİKLOPEDİSİ
Matthijs van Boxsel

ÖPÜŞME, GIDIKLANMA
VE SIKILMA ÜZERİNE
Hayatın Didiklenmemiş Yanlarına Dair
Psikanalitik Denemeler
Adam Phillips

KARŞILIKSIZ AŞK
Kovalamak ve Kovalanmak Üzerine
Gregory Dart

BİR ÇİFT SÖZ
Julian Barnes

İMKÂNSIZ TAKAS
Jean Baudrillard

COOL ANILAR V (2000-2004)
Jean Baudrillard

MASUMİYETİN AYARTICILIĞI
Pascal Bruckner

SON MEKTUP
Bir Aşk Hikâyesi
Andre Gorz

DİKİZLEME GÜNLÜĞÜ
Hal Niedzviecki

BEN ÖZELİM
Hal Niedzviecki

KORKULACAK BİR ŞEY YOK
Julian Barnes

ÖMÜR BOYU ESENLİK
Mutluluk Ödevi Üzerine Bir Deneme
Pascal Bruckner

GÜNAH KEÇİSİ
Charlie Campbell

DİVANIMDAKİ ERKEKLER
Dr. Brandy Engler & David Rensin

AŞK ÜZERİNE BİR DİYALOG
Eve Kosofsky Sedgwick

OKUMADIĞINIZ İÇİN
TEŞEKKÜR EDERİZ
Dubravka Ugresiç

ÇOKAŞKLILIK
Thomas Schroedter & Christina Vetter

KOMŞUM SADE
Alçak Filozof İle Birlikte
Pierre Klossowski

TEMBELLİK HAKKI
1848 "Çalışma Hakkı"nın Çürütülmesi
Paul Lafargue

PENCEREMDEN
17 Deneme + 1 Kısa Öykü
Julian Barnes

BİR İSYANCININ SÖZLERİ
Pyotr Kropotkin

ÖYLE VE BÖYLE
Yeni ve Seçilmiş Denemeler
Adam Phillips

AĞAÇLAR
John Fowles

Akıl Sağlığı Üzerine

İçindekiler

Önsöz 13

Birinci Kısım

Bu Şüphe: Akıllılığın Tanımı İçin Aldığım Notlar 23

İkinci Kısım

Akıllılık Lehine Kanıt Sunmak

1 Delice Bir Başlangıç 73
2 Aklıselim Cinsellik 91
3 Erişilebilir Delilik 117
4 Para Manyaklığı 137

Üçüncü Kısım

Artık Sıra Akıllılıkta 155

Judithe

...insanlar talihsizlik eseri birbirlerini anlasalardı, hiçbir zaman ortak bir noktaya varamazlardı.

Charles Baudelaire, *Özel Günceler*

Önsöz

2003'te basın "Birleşik Devletler temyiz mahkemesinin bir ölüm mahkûmunun psikozu yüzünden tedavisinde şiddete başvurulduğundan onun infaz edilmesi için yeterince aklı başında olduğuna karar verdiğini" bildirdiğinde, raporu okuyan hiç kimse bunun kastedilen anlamı yüzünden çok da şaşırmış gibi gözükmüyordu. Rapor şöyle devam ediyordu: "1979'da dükkânda çalışan birini bıçaklayarak öldüren Charles Singleton hücresini ecinnilerin bastığını, hücre doktorlarından birinin onun kulağına bir alet soktuğunu ve kendisinin hem Tanrı hem Yüce Divan olduğunu iddia ediyordu."

"İnfaz edilebilmek için yeterince aklı başında" bu bağlamda muhtemelen onun cezayı ceza dışında bir şey değil

de bizzat ceza olarak yeterince hissedebilir olduğu, kendini bu yüzden sorumlu ve suçlu hissedebildiği anlamına geliyordu. Singleton kendisinin Tanrı ve Yüce Divan olduğuna inanıyorsa, mesela adaleti kendi ellerine aldığına ve kendi kendini kurtardığına inanabilirdi. Tedavi işe yararsa, onun aklının yerinde olması konsensüs sağlanmış gerçeklikle daha fazla temas halinde olması halinde hem yapıp ettiklerini hem de yaptıklarının cezalandırılabilir olduğunu kabul etmesine yansıyacaktı. Bu tip aşırı bir vakada mevzubahis edilen delilik –Singleton'a 1983'te paranoyak şizofren teşhisi konmuştu– ona vakfedilen akıllılıktan daha tartışmalı değildir. Yine de "infaz edilebilecek kadar aklı başında" tabiri bize "akıllılık" artık bir anlam ifade etmezse tam da ne kaybedeceğimizi hatırlatmaya hizmet eder. Ne olmamız ya da formumuzda olduğumuz zaman neye benzememiz gerektiğini düşündüğümüz, çoğu üstü örtük tercihlerimizden, varsayımlarımızdan, önyargılarımızdan ve ideallerimizden müteşekkil yüksek bir değeri kendine has bir sinsilikle bir araya getirir. Aynı zamanda bu değere bağlılık nedeniyle bir "biz" olduğunu bize temin eder ("biz" "infaz edilebilecek kadar aklı başında" tabirinin ne anlama gelmesi gerektiğini biliriz): diğerleri tarafından ve bizim tarafımızdan anlaşılabilecek niyetlerle güdülerin failleri olduğumuzu, eylemlerimiz ve onların (çoğu zaman bilinemeyecek) sonuçları için sorumluluk alabileceğimizi, bazı yasalar, kurallar ve yönetmelikler tarafından yönetilmeye izin verebileceğimizi, kendi ihtiyaçlarımız konusunda gerçekçi olabileceğimizi ve bunları diğer insanlara pek zarar vermeden karşılayacağımızı. Bu, Singleton'ın düzgün biçimde infaz edilmesine ihtiyaç duyulduğu türden bir akıllılık olabilir. Fakat buna akıllılığı tanımlama konusunda pek de rastlanmadığını göreceğiz. Çoğu zaman anlamı dahi iyice açıklanmadan kullanılıyor. Charles Singleton, "psikotik", "paranoyak şizofren" olabilir, fakat akıl sağlığı infaz edilebilecek kadar yerinde olmak onun için ne ifade edecektir?

Eşanlamlısı çok az bulunan "akıllılık" hiçbir zaman tam da modası geçmemiş demode bir tabir olmuştur. İlk kez 17. yüzyılda doktorlar tarafından "zihnen ve bedenen sağlıklı" anlamında kullanılmış, göreceğimiz üzere deliliğin karşıtı ya da panzehri olarak daha aşina gelen modern anlamını ancak 19. yüzyılda kazanmıştır. Yeni zihin doktorları ve akıl sağlığı uzmanları tarafından bulunan bir kelimeydi, fakat hiç ayrıntılı biçimde araştırılıp tanımlanmamıştı. İnsanlar örneklerini biriktirmese de, onunla ilgili bilimsel araştırma yapmasa da ya da onu yabancı ülkelerde bulmasa da, genellikle delilikte olduğu kadar büyük bir zevk ve adanmışlıkla pek tarif edilmese de, bir kelime olarak şiirlerde, kitaplarda, atasözlerinde, reklamlarda hatta fıkralarda pek bulunmasa da (bulunmamaya devam etse de), hatta neredeyse hiçbir bilimsel dayanağı olmayan, pek edebi değeri bulunmayan bir kelime olsa da, gerekli bir terim haline gelmiştir. Bu yüzden tam da gerekli olan bu şey –hatta gelecekte gerekli olacak şey– kitabımın konusudur.

Psikanaliz eğitimime başladığım 1970'lerin sonunda deliliğin yüceltilmesinden –deliliğin bir ilham, politik bir protesto ya da daha yüce bir akıl sağlığı olarak teşvik edilmesinden– pek bahsedilmiyordu. Akıl hastalıklarını hasta taklidi yapma ya da nörolojik bir bozukluk olarak görmekten ziyade varoluşsal bir kriz olarak gören, kendilerini akıl hastanelerinden ziyade terapötik cemaatlere adayan 1960'ların anti-psikiyatristleri, deliliği kişisel bir özgünlük arayışı olarak görmüştü. Terapötik projeleri, delileri normale döndürmek değil, normal olmaya duyulan ihtiyacın onları deliliğe sürüklediğini göstermekti. Fakat bu radikal terapistlerin özgürlükçü ümitleri, tıpkı 1960'ların taze umutlarının çoğu gibi kısa ömürlü olacaktı. On yıl sonra anti-psikiyatri hareketinin zayiatı, savunucularından daha fazla ses getirdi ve daha sert oldu. Anti-psikiyatristlerin haklı olarak savundukları şey –en önemlileri pratikte R. D. Laing

ile David Cooper ve teoride Michel Foucault ile Jean-Paul Sartre– deli denilenlerin söyleyecek bir şeyi olduğu ve onu dinlemeye ve ciddiye almaya değeceği yönündeydi. Rahatsızlık veren insanları teşhislerle kurumlara hapsetmek yerine normallikle ilgili düşüncelerimizi nereden edindiğimizi merak etmeye başlamamızı öneriyorlardı. Tam da bu "deli" kelimesi, kendisine yatırım yapılan pejoratif anlamların acımasızlığından kurtarılmalıydı. Anti-psikiyatri dünya görüşüne karşı gelen antagonistlerin hepsi, kötü davrananlara karşı kendini korkunç biçimde militanca tedaviye ve onları kontrol etmeye adamış aşırı bilimsel psikiyatrlardı. Kahramanlar, deliyi kendi koşullarına göre ele alıyor ve delinin dilini ıstırap dolu, kesin surette kişisel (bu yüzden de politik) tarih olarak anlıyordu. Soru şuydu: kim en çok dinlenmeye değer, delilik uzmanları mı bizatihi deliler mi? Delinin bize hakkında anlatmak üzere donandığı şey nedir –insanlık hali (en aşırı ucu olsa da) ya da sadece talihsiz azınlığın deneyimi mi? Anti-psikiyatristler için biz-ile-onlar yoktu: herkes bir bakıma deliydi. Sık sık şeytanlaştırılan psikiyatrlar için akıllı ile deli vardı, ikisinin arasındaki farkı da ayrıştırabiliyorlardı. Bu da bir psikiyatrın esasen olduğu şeydi: deliyi akıllıdan ayıran kişi.

1960'ların ve 1970'lerin psikiyatrları ile anti-psikiyatristlerinin birbirlerinden apayrı biçimlerde kabul ettiği şey kültürümüzde deliliğe karşı duyulan muazzam korkuydu. Fakat geriye dönüp bakıldığında akıllılığa pek ilgi gösterilmemiş olması çarpıcıdır. Erich Fromm'un *Sağlıklı Toplum*'u (1956)* daha ziyade kapitalist toplumda akıl sağlığının imkânına yakılan ağıttır. R. D. Laing ile Aaron Esterson'ın klasiği *Akıl Sağlığı, Delilik ve Aile*'si (1964) bazı aile hayatı türlerinin insanları nasıl tamamen delirttiği ile ilgilidir. Thomas Szasz'ın meşhur *Akıl Hastalığı Miti*'nin (1960) akıl sağlığı ile ilgili

* Erich Fromm, *Sağlıklı Toplum*, Çev. Zeynep Tanrısever, Yurdanur Salman, Payel Yayınları, İstanbul, 2005, 4. Baskı

karşılaştırılabilir bir mit bulunduğuna dair söyleyecek pek az sözü vardır. İkinci Dünya Savaşı travmasından sonra gelen çocuk gelişimi ile ilgili hacimli literatür çocuk akıl sağlığına kendi içinde pek önem vermiyor, her zaman daha ziyade patoloji üzerine ya da çocuğun hayatında neyin yanlış gitmiş olabileceğine ve bunu ayırt etmeye yoğunlaşıyordu. Bir hayatın yanlış gitmesinin ne anlama geldiğine dair birbiriyle rekabet eden birçok söylem vardı. Mahut uzman literatürün çoğunu okurken edineceğiniz izlenim -benim de edindiğim yönde- giderek daha çok insan için hayatın doğru işlemediği yönündeydi. Hem anti-psikiyatristlerin mahşerî hevesi hem bilim insanlarının ciddi, mahut gerçekçiliği tüm akıl sağlığı kavramını bir nebze olsun gereksiz hale getirecek biçimde bir araya geliyordu. Konuşulacak çok fazla mutsuzluk, çok fazla delilik vardı.

1970'ler ve 1980'lerde okullarda, hastanelerde ve çocuk rehberlik merkezlerinde çalışmış bir çocuk psikoterapisti olarak gördüğüm ebeveynlerin çoğu, çocuklarının semptomları ne olursa olsun şu ya da bu biçimde onların deli olduğundan endişeleniyordu, neredeyse bütün ergenler de kendilerine hissettirildiği üzere delirdiklerine inanıyordu. Bu tüm sınıflar ve kuşaklar için geçerliydi. Sanki anlaşılamaz bir acı belirmekte olan, insanların deli olma potansiyellerine inanmaya başladıkları deliliğin ilk emaresi gibiydi. Açıkçası 1960'larla 1970'lerin psikiyatri ve akıl hastalığının özü üzerine girişilen ihtilafları, tanımı üzerine olduğu kadar deliliğe duyulan modern kaygı hakkındaydı -bu korkuyla nasıl başa çıkılacağına olduğu kadar bu korkunun ne korkusu olduğu kadar da... Delilik bizim şimdiye kadar olduğundan da fazla dehşete kapılmamıza yol açsa da -ya da belki de açtığı için- akıllılığın ne olabileceğine ya da hâlâ bizim için ne kadar önemli olabileceğine dair ikna edici izahatı getirmeyi başaramadık. Bu kitap, yeni bir izahat verme yönünde bir çabadır.

Birinci Kısım "Bu Şüphe"de akıl sağlığının tanımı ile ilgili toparladığım notlarımı veriyorum. Bu notlar sadece akıllılık ile ilgili fikirlerimizin tarihi neredeyse hiç belgelenmemiş olduğu için değil, akıllılık kavramında tümden bizi onu tanımlamaktan uzak tutan bir şey olduğu için alındı. Deliliğin tersine akıllılık, insanların hakkında pek güzel yazdığı hatta yazmak istediği bir şey değil. Elimizdeki en iyi tanımlar, bir kez olsun daha resmî bilim tarihlerinin dışından bakmaya başladığımızda sıklıkla söz konusu olduğu üzere kelimeye yaratıcı yazarların yüklediği kullanımlardır. Göstereceğim üzere, daha spesifik tanımlar için daha yerleşik bir ilgisi olan akıl sağlığı literatürünün daha taraflı, uzman gözüyle yaklaşılmış, daha baskıcı kullanımlarıyla karşılaştırıldığında, Shakespeare'in *Hamlet*'inden* ya da Orwell'ın *1984*'ünden** faydalanırsak kelimenin nasıl kullanıldığına dair daha fazlasını öğrenebiliriz. İnsanlar 17. yüzyıldan itibaren büyük bir otorite ve kanaatle patoloji ve teşhis hatta deliliğin tarihiyle ilgili yazagelmiştir. Akıllılık ise tam tersine, bir o kadar az tanımlanmıştır. Bunun sebebi alışılageldik tanımının daha kaygı uyandıran kullanımı kadar açıklayıcı olabilmesidir. Çağdaş mutsuzluğun tam bir yelpazesi göz önünde bulundurulduğunda, zihnen sağlıklı bir hayatın nasıl olacağı ile ilgili neden bir izahat olmadığını merak etmeye değer. Ya da zihnen sağlıklı bir hayatın diğer hayatlara, mesela daha mutlu, daha sağlıklı veya daha başarılı bir hayata nazaran neden daha yaşanmaya değer olduğunu?

İkinci Kısım "Akıllılık Lehine Kanıt Sunmak"ta hem delilik tarafından, birçok formla gelen, özümüzde deli ve kötücül, bilinmek için fazlasıyla tehlikeli olduğumuza dair yaygın bir hikâye tarafından nasıl büyülendiğimize hem de eldeki modern delilik ve kötücüllük anlatılarına dayanarak

* William Shakespeare, *Hamlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974.

** George Orwell, *1984*, Çev. Celal Üster, Can Yayınları, İstanbul, 2019, 69. Baskı.

zihnen sağlıklı olmanın ne anlama gelebileceğini ayrıntısıyla açıklamakla ilgileniyorum. Kendimiz hakkında korkacağımız çok şey olduğuna dair sahip olduğumuz arka plandaki bu inanç yüzünden -bunun elbette güzide bir tarihi var, onu destekleyecek bolca çağdaş kanıt da- akıllılığı bulmak zor. Fakat akıllılığı bulmak zorsa, onu bulma ümidi de zor olabilir. Kendimizin akıl sağlığı yerinde versiyonlarının bulunma ihtimali geleneksel olarak kendimiz hakkındaki umutlarımızın kaynağı olmuştur. Bunca yatırım yapmış olduğumuz akıllılık fikri de en azından dört gözle beklediğimiz bir şey olagelmiştir. Bu bölümde akıllılığın kendimizle başa çıkmamız gereken daha zor, daha kafa karıştırıcı ideallerden biri olduğunu öne sürmek istiyorum. Gerek bir arzu nesnesi, kişinin elde etmek için tüm hayatını ona adayacağı bir şey, kişinin tutku duyacağı bir şey olsun, gerek daha mütevazı biçimde daha iyi zihinsel durumlarımızdan biri olsun -içimizdeki bir ses gibi, uçucu ama yer yer yorum yapmaya açık- akıllılık kabul etmeyi ya da üzerinde mutabakata varmayı isteyeceğimiz kadar kolay bir şey olmayabilir.

Bu bölümde yaptığım üzere akıl sağlığı yerinde bir çocuk yetiştirmeyi ya da aklıselim bir cinsel hayatın neye benzeyeceğini hatta belki de artık oldukça şaşırtıcı biçimde paraya karşı aklen sağlıklı bir tutumun neye benzeyeceğini göz önünde bulundurmak bile sadece akıllılığın ne kadar hedefsizce hedef alınması gerektiğini -eğer o da hedeflediğimiz bir şey varsa- fark etmek demektir. Mesela akıllıca şiddet diye bir şeyin olup olmadığı belki de en yakıcı politik kaygımız haline gelmiştir. Çoğu insan bu tip önemli meseleler hakkında deli olmayı istemez, yine de bu meseleler hakkında deliliğe getirilen alternatifler pek aşikâr değildir. Akıl sağlığının hem karşı koyduğumuz hem de varlığından şüphe duymaya meyilli olduğumuz bir şey olması, İkinci Kısım'ın hatta tüm kitabın öne sürdüğü fikirlerden biridir. Deliliği mülhem bulmayanlarımız için seçenekler şaşırtıcı derecede

azdır ve şu an elimizde yardım edebilecek çok şey yoktur. Kişisel gelişim kitapları bize yardım etmeyi amaçlar, ama hayatımızı ilgilendiren alanlarda her zaman seçme özgürlüğümüz olduğunu sorgusuz sualsiz kabul eder. Şu ya da bu biçimde hepsi irade gücümüze olan inancımızı onarmaya, yardım etmeye çalışır. Fakat deliliğin mahut öz kontrolümüz, kendi hayatımızı tasarlama yeteneğimiz hatta bunu isteyip istemediğimiz hakkında anlatacağı hikâyeler o kadar da ikna edici değildir. Akıllılığın kendisi hakkında, delilikle başa çıkıp çıkamayacağımızı anlatacağı hikâyeler de oldukça azdır. Delilik korkusu ortadan kalktığında nasıl yaşayacağımızı anlatan modern ütopyacı hikâyeler yoktur. Diğer bir deyişle, bu kısmın altını çizdiği üzere, sağduyuya uymasa da, delilik bizimle beraberken, akıllılık kafamızı karıştırır.

Özellikle şimdi akıllılığın bizi heyecanlandıran bir şey olmaması, çağdaş emellerimiz arasında pek de yer almaması bizim için önemli olmalı. Akıl sağlığımız hakkında cesaretimizi kaybederken –onu tasvir etmeyerek ya da ona işaret etmeyerek– tahmin ettiğimizden fazlasını kaybediyor olmamız mümkündür. Asgari düzeyinde bile ne istediğimiz, kendimiz için hangi tür imkânları tahayyül ettiğimiz hakkında giderek daha dar görüşlü bir hale geldiğimiz anlamına geliyor. Kendimiz için imkânları tahayyül etmemiz ise neye benzediğimiz, ne istediğimiz, ne yapabileceğimiz hakkında ne düşündüğümüz üzerine hikâyeler anlatmayı içerir. Devam edebilmemiz için kendi dileklerimizi gerçeklik ile birbirine karıştırmaya çalışan bu varsayımlara ihtiyacımız var. Fakat her şeyden önce insanları onlara karşılık vererek ve onları tamamlayarak kışkırtacak biçimde ikna edici olan varsayımlara ihtiyacımız var. Öyleyse son kısım, "Artık Sıra Akıllılıkta" akıllılığa yönelik, akıllılık ile ilgili günümüzde verilmiş bir izahatın ileride birbiriyle yarışan izahatlara yol açması umudunu taşıyan bir girişimdir. Artık İyi Hayat'ın temel bileşenleri olan zenginlik, mutluluk, güvenlik ve uzun haya-

ta getirilecek bir alternatife ihtiyacımız var. Akıllılığı bir başka refah türü, sadece deliliğe duygusuz ya da (katı ve) büyük bir alternatif, gerçekçi bir ümit olarak görmek, kendi İyi Hayat anlatılarımıza hem kendi tarihlerimizin üzerimizdeki ön görülemez etkisini -kendi deneyimlediklerimizle önceki kuşakların sınırsız deneyimleri- hem biyolojik kaderlerimizin aciliyetlerini ve kırılganlıklarını dahil etmek için bir fırsattır diye düşünüyorum. Kendisine katlanamayan tek hayvan türü olmamızı, öyle olsak da kendimize katlanabilecek hale nasıl gelebileceğimizi anlamaya çalışmak akıllıca olacaktır.

Birinci Kısım
Bu Şüphe: Akıllılığın Tanımı İçin Aldığım Notlar

İnsanlar Hamlet'in genelde deli olmasına şaşarlar, aklen sağlığının yerinde olmasına değil. Kelime bizzat 17. yüzyılda ilk kez ortaya çıktığında -Latince "sanus"tan ve Fransızca "sain"den geliyor, aslen "bedene dair, sağlıklı, sağlam, hastalık kapmamış" anlamına gelir- yaygın biçimde kullanılmıyordu. Hatta sadece Shakespeare tarafından kullanılmıştır. Belki de *Hamlet*'te kullanılmış olması şaşırtıcı değildir, belki Polonius tarafından kullanılmış olması da değildir. Diğer birçok insan gibi Polonius da Hamlet'in "deli" olup olmadığını merak eder. Kelime Shakespeare tarafından *Hamlet*'te iki yüzden çok kullanılmıştır, kendisinden türetilmiş "delilik" ise oyunda otuz beş kez. "Deli" ile "delilik" kelimeleri *Hamlet* boyunca etrafa saçılmıştır (gerçi Hamlet

tarafından sıklıkla tekrar edilmese de) çünkü sorunun ne olduğunu pek de söylemeden bir sorun saptamaya müsait görünürler. Delilik tanıma direnir –kimse onun neye tekabül ettiğini bilmez, bizatihi Hamlet de. Oyundaki karakterler Hamlet'in ne söylediğini genelde anlamaz, Hamlet ise en azından onların ne söylediklerini kendilerinin anladığını temin eder. Oyundaki "deli" "kafa karıştırıcı" için kullanılan bir kelimedir. Polonius, Gertrude ile Claudius'a yardım ettiğinde şunları söyler: "Asil oğlunuz deli. Deli diyorum. Delilik nedir aslında? Deli olmamanın tersi değil mi? Ama geçelim bunu." (II.2.92-5)* Polonius'un burada terimle ilgili bir sorunu olduğu açıktır. "Hakiki delilik" tuhaf bir tabirdir, çünkü delilik bizzat kendini olduğundan başka bir şey olarak gösterme biçimidir. Mesela hakiki delilik sadece eylemek anlamına gelebilir. Hamlet, kamusal alanda gösterilenle özel alanda gösterilen benlikler arasındaki farka şaşırırmış gibi yapar. Dolayısıyla delilik iyi bir tiyatro olmasa da tiyatro olmaya meyleder. Akıl sağlığı ise ters yönde hareket eder. Polonius deli olmanın deli gibi davranmak anlamına gelirken akıllı olmanın akıllıca davranmak anlamına gelemeyeceğini öne sürer.

Deliliğin teatralliği, akıllılığı tahayyül etmemizde yaşayacağımız zorluklara karşı bizi uyaran bir ipucudur. Hamlet'in deliliği insanları şüphelendirir, meraklarını alevlendirir, onları bunun hakkında konuşmaya iter. Soyut bir kelime olsa da delilik bizim gözümüzde canlandırabileceğimiz bir soyutluktur, nasıl icra ettiğini göz önüne getirebiliriz. Akıllılık karşımıza pek de aynı şekilde çıkmaz: draması yoktur. Edebiyattaki "iyi karakterler" gibi akıllı kişinin de hatırlanabilir dizeleri yoktur. Bize pek de gerçek gibi gelmezler. Onları tahayyül ettiğimiz kadarıyla özelliksiz, tatsız tuzsuzdurlar, dikkate değmezler.

* Çok ufak değişiklikler dışında Sabahattin Eyüboğlu çevirisine sadık kalınmıştır. (ç.n.)

Modern gözlerle kulaklara *Hamlet* hakkında çarpıcı gelebilecek şey akıllılığın deliliğe karşıt biçimde, alternatif tanım olarak başvurulmaktan ibaret olmamasıdır. Kelime belirdiğinde Polonius tarafından Hamlet'in sözüm ona deliliğinin yaratıcılığından, belagatli zekâsından ne kadar etkilendiğini tarif etmek için kullanılır.

> POLONIUS (*kendi kendine*): Deli olmasına deli, ama mantığı da yok değil.
> (*Hamlet'e*) Bu havanın dışına çıkmaz mısınız efendim?
> HAMLET: Çıkarım, mezarımda.
> POLONIUS: Öyle ya hava dışıdır orası.
> (*Kendi kendine*) Cevapları öyle yerinde ki bazen! Deliliğin insana bulduruverdiklerini/ Sağlam akıl yumurtlayamaz kolay kolay.*

Polonius için akıl sağlığı farklı bir konuşma biçimidir, delilik akıllılıktan daha kötü değildir, sadece akıllılığı sıkıcılaştırır. Delilik akıllılığın karşıtı değildir, farklı bir yöntemi vardır, yöntem elbette genelde usla ilintilendirilse de (burada bile Hamlet'in deliliği Polonius'u bizzat daha yaratıcı kılıyor). Delilik, akıllılık ile usun kavrayabileceği şeylere tesadüf eder, fakat o kadar "bereketli" biçimde değil. Bunlar Polonius'un sözleri olmasa da Hamlet'in deliliği salt akıllılığa oranla daha şairane, kışkırtıcı, çağrıştırıcı, sözel yetenekler bakımından daha debdebelidir. Sözler aşağı yukarı bereketlice söylenebilir, mutluluk delilik tarafından us ve akıl sağlığının ortadan kalkmasıyla çökertilebilir. Deliliğin aşırıya kaçtığı yerlerde akıllılığın etkisi azalır. İkisi de "gebedir", yeni kelimelere sahip yeni bir hayatı vaat eder, fakat bunu birbirinden oldukça farklı biçimlerde yapar. Bu fark türle ilgili değil, nitelikle ilgilidir. Delinin kelimeleri aklen sağlıklı olanın kelimelerinden daha bereketlidir. Bereketli

* Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974, s. 56. Tamamen Sabahattin Eyüboğlu çevirisine dayandım. (ç.n.)

ise o zamanlar bizim için şimdi olduğundan daha "müreffeh" bir kelimeydi, "refah getiren, cömert, elverişli" anlamına geliyordu (*OED*).* Bereketli kelimeler gelecek için iyiye alametti (Hamlet'in bereketli kelimeleri kendi iyiliğine alamet etmiyor olsa da). Polonius için delilik ile akıllılık kelimelere gebe olmanın iki yoluydu.

Polonius us ile akıllılığı birbirine bağlar, hepimizde bunlarla aşinalık kurduğumuz bir bağlantı bulunduğu ve Hamlet'in deliliği ile karşılaştırıldığında bu ikisinde bir şeylerin eksik kaçtığını öne sürer. Akıllılığın eksik kaçması tam da Polonius'un Hamlet'in deliliğine şaşırdığı anda ortaya çıkar (deli akıllıyı Abdal'ın Efendi'sini teşhir ettiği gibi teşhir edermişçesine). Delinin cevapları bir biçimde daha "gebedir", akıllının diyalogları ise daha zayıf. Yine de deli bizi şüphelendirir, bize doğruyu söylediğine güvenemeyiz. Akıllı olmanın ahlaken iyi olduğu varsayılırken -kitap "akıllılık" yerine "kutsallık" demiş**- deliliğe güvenilemeyebilir. Belki de böyle olduğu için delinin aklında ne olduğundan hiçbir zaman tam emin olamayız. Deli, onlarla nerede birlikte olduğumuzu bildiğimizi varsaymamıza izin vermez. Hamlet'in deliliği süslü ama sahtekârdır: Hamlet'in replikleri güzeldir ama karakteri zayıftır. En azından Polonius'a göre. Bu durum, elbette anında şu soruyu beraberinde getirecektir: bir insanın karakteri sarf ettiği kelimelerin ötesine geçer mi geçmez mi? Hamlet, Polonius ondan bu kadar etkilendiği için onu böylesine huzursuz etmiştir.

Burada aşina olacağımız denklemler ve muammalar var. Delilik hem teamüllere aykırı biçimde doğruyu söyleme hem de yanlış yönlendirme maksadıyla ilintilendirilebilir. Deli bizim anlamadığımız bir şekilde konuşur, bu da bizim onun bizim bilmediğimiz bir şeyi bildiği fikrine kapılmamıza yol açar. Bize bu âleme ait değillermiş hissi verirler, aynı zaman-

* *Oxford English Dictionary*'nin kısaltması. (ç.n.)

** Sanity ve sanctity arasında kelime oyunu var. (ç.n.)

da olağanüstü zekilermiş de. Aynı şekilde akıllılar da kendi ihtiyaçları hakkında daha makul, daha dolaysızca dürüst olabilir. Deliler, konuşmaları muğlâklığa gebe olduğu ve kendilerini tecrit ettikleri için herhangi cemaate ait olma hissinden mustariptirler. Akıllılar ise çetrefilli düşünmekten uzaktır, fakat konsensüse dayanan anlayışlardan müteşekkil bir ortak iyi içerisinde görece kolay yaşarlar. Akıllılar tam anlamıyla insanlarla kolayca geçinebilir, deli ise zordur.

R.D. Laing akıllılığın sanıldığı kadar da iyi bir şey olmadığı yönünde Polonius'la üç aşağı beş yukarı aynı fikirdeydi. Deli demeye meylettiğimiz kişiler akıllıların kaçındıkları bir şeye ulaşmaya çalışabilirler, bir şeyleri elde etmek hatta kutsallaştırmak için izledikleri bir yol olabilir. Elbette us ile akıllılık, Polonius'un ima ettiği üzere, bir nevi silah, bizi yüklü kavramlardan koruyan bir akıl sağlığı yöntemi olabilir. Shakespeare'in *Hamlet*'i yazması üzerinden 350 sene geçtikten sonra R. D. Laing için akıllılık sanal bir yasadışı koruma görevi görüyorsa, 1960'ların sonlarında anti-psikiyatri hareketi çağdaş delilik tedavisine müdahale etme hevesine kapılıyorsa, bunun sebebi akıllılıkta erişilebilir bir norm olarak insan ruhunu yoksullaştıran baskının var olmasıdır. Anti-psikiyatrlara göre akıllılığın çağdaş insanların nasıl olabileceklerine ya da olmaları gerektiğine dair bir tasavvur olarak mevcut versiyonları insanların hayatlarının çetrefilliğine hak ettiği değeri vermiyordu. Anti-psikiyatristlere göre (elbette birçok çağdaş sanatçıya göre de) delilik denilen şey mahut akıllılığın (görünen o ki psikiyatrik uzmanlığın da) dışlamak istediği insanlardaki çetrefilliğin, zaruret ve nüansların geri dönüşünden ibaretti. Anti-psikiyatristler, hiç değilse, insanların tanımlanma biçimlerine dair bir mücadele veriyordu. (Söz konusu olan modern insanın haysiyeti, başkalarının değil kendilerinin tercih ettikleri imajlarıydı). Kimlik anlayışının daraltılması söz konusu gibiydi, bu daraltma için de bulunan kelime -anti-psikiyat-

ristlere göre bu kadar militanca ve zorlayıcı olan– akıllılıktı. Normal olmak için normal olmanın normal olmadığının altını çizmişlerdi. Elbette normallik işaretleri olarak aldığımız kavramlar –rasyonellik, geçimli olma, diğerlerine karşı özel ilgi ve benzeri– bizzat bizi kendimize ve diğerlerine yabancılaştıran şeylerdi. *Hamlet*'e geri dönüp bakıldığında *Akıl Sağlığı, Delilik ve Aile* –anti-psikiyatristlerin temel metinlerinden biri– apaçık gibi duruyordu. Polonius da en azından bir anlığına, ilk anti-psikiyatristti. Anti-psikiyatristler, normal aileler insanları deli ediyorsa onların nasıl normal olabildiğini merak ediyordu.

Hamlet'ın ilk dizesi "Kim var orada?" aynı zamanda Laing'in de sorusuydu. Fakat Laing'in gerisinde, giderek mekanikleştiğinden kimden ziyade orada ne olduğunu bilmek isteyen yüz elli yıllık psikiyatri vardı –"psikiyatrik" terimi 18. yüzyıl sonunda Johann Reil tarafından türetilmişti. İnsanlar makine gibiyse, kalbin tutkularına olduğundan fazla bilimin kaidelerine tâbiyse, soru neredeyse harfiyen şuydu: onları hasta eden neydi? Tıbbi uzmanlık teknolojiden bahsediyordu, ruhtan değil, içgüdülerden bahsediyordu, ama neyi insanlar için hayatı yaşamaya değer kıldığından değil. Laing'in ve meslektaşlarının radikalliği bizi insanlıktan uzaklaştırdığına inandıkları kapitalizmin tahribatından sonra belki de talihsiz biçimde "insan" denen şeyin onarılmasına dair bir girişimdi. "İnsan"la kastettikleri, kendini tam anlamıyla canlı hissedebilecek bir kişiye benziyordu. Anti-psikiyatristlere göre aşırı akıllılık olsa olsa kültüre dair en çok insanlıktan çıkartan, en öldürücü olan her şeyle işbirliğine girişmek anlamına geliyordu. Delilik, çağdaş hayatın dehşetlerine karşı özgün bir tepkiydi, böyle bir dünyada akıllı olmak gerçeklikten bihaber olmak demekti. Laing 1967'de şöyle yazmıştı:

> [z]eminin kaydığı ve kurumların sarsıldığı... Bu koşullarda güvensiz olmak için her türlü sebebimiz var. Dünyamızın nihai te-

meli sorgulamaya açıldığında, zemindeki farklı deliklere doğru koşarız, rollere, statülere, kimliklere, kişilerarası ilişkilere seğirtiriz... Bazen psikozda patlayan aşkınca deneyimleri dinin yaşayan pınarı olan ilahi deneyimlerle ilintilendirmek isterim.

(*Yaşantının Politikası*)*

Laing'e göre, çağdaş akıl sağlığı biçimlerimiz mahşere karşı bir teselli olmak bir yana, sorun teşkil eder. Akıl sağlığımızın sekülerleşmesini harekete geçiren kuvvetlerin ayrışmaz kısmı bizi ilahi deneyimden uzaklaştırır. Viktoryen tınıları olan tuhaf ve anakronistik bir tabir olarak "dinin yaşayan pınarı", deliliği bize yeniden bağlayan besinin kaynağıdır. Laing, insanlar bir kez kendilerini ayakta tutacak dini deneyime sahip olduğunda, psikozun herhangi tür ruhani besin alabilecekleri en yakın yol olduğunu iddia eder. Çağdaş hayatın vasatlığında –bu esnada bile Laing'in tasavvurunda aşırı duygusal bir şeyler vardır– delilere, aydınlanmayla başa çıkamayanlara bakmalıyız. Elbette bunun altında yatan anlam, Laing'in Hamlet için üstü örtük imayla "hakiki akıllılık" dediği şeyi kazanmak için bazı insanların delirmeleri gerektiğiydi. Laing'in İlk Günah karşıtı görüşüne göre biz temelinde doğamıza aykırı biçimde toplumlar tarafından adapte olmaya zorlandığımız sahte bir akıllılığa doğru yabancılaştırılmış akıllı varlıklarız. Bu sahte akıllılık, bazen bizim hayat çizgimiz olan bir deliliği gün yüzüne çıkarır –Laing'in bunun altını çizmesi gerekmişti, çünkü kendi yaklaşımından gelen zayiat vardı, insanlar delirerek iyileşmiş gibi hissetmiyorlardı.

Delilik, en iyi ihtimalle, hakiki akıllılığa, hakiki doğamızın özgünlüğüne doğru yapılan bir seyahattir, delilik yoluyla kendimiz hakkında en iyi şeylerle temas halinde bulunuruz. Kültür yozlaştırır, delilik yeniden canlandırır. Kültürün yozlaştırdığı şey ise bizatihi hakiki akıllılığımızdır:

* R. D. Laing, *Yaşantının Politikası*, Çev. Dr. Kemal Sayar, Vadi Yayınları, İstanbul, 2018, 2. Baskı.

Sahte akıllılığımızın yabancılaşmış başlangıç noktasından bakıldığında her şey müphemdir. Akıllılığımız "hakiki" akıllılık değildir. Delilikleri "hakiki" delilik değildir. Hastalarımızın deliliği bizim tarafımızdan onlara ve onlar tarafından bize verilmiş hasarın yapay bir eseridir. Kimse hakiki akıllı olduğumuzdan daha çok "hakiki" deliye rastladığımızı iddia etmesin. "Hastalarda" rastladığımız delilik, akıllılık dediğimiz şeyin sağlayabileceği bu yabancılaşmış bütünleştirmenin doğal sağaltımının kaba bir parodisi, alayı, grotesk bir karikatürüdür. Hakiki delilik şu ya da bu biçimde sahte benliğin beceriklice yabancılaşmış toplumsal gerçekliğe uyarlandığı normal egonun çözülüşünü, ilahi gücün doğuşunu içerir.

Burada çarpıcı olan –Laing'in kendi lehine kanıt sunmak için ihtiyaç duyduğu kelime sayısı bir yana bırakılırsa– kendisinin kurtarmak istediği şeyin sadece "ilahi güç" değil, aynı zamanda "akıllılık" kelimesi olmasıdır. İlahi yaratıcı güçle yeniden birleşme şeklinde "hakiki akıllılık" Laing'in bize sunduğu emel ve şevktir. "Sahte akıllılık" ise dehşete kapıldığımız bir dünyaya uyumlu, etkin bir adaptasyonun kırıntılarının yabancılaştıran ve yabancılaşmış bir bütünleşmesidir (Laing'in ima ettiği üzere sahte akıllılık devam etmemiz için bulundurduğumuz dalaverelerden müteşekkil bir bavul gibidir, biz de bu dalaverelerden müteşekkil bavula "karakter" deriz). Bu kefaret tasavvuruna göre hakiki akıllı olmak için kendi normalliğimize son vermemiz gerekir. Bir kavram olarak akıllılık yozlaştıran bir dünyada bizzat yozlaştırılmıştır, sahte iyiler tarafından yoldan ve baştan çıkarılagelmişizdir. Akıllılık, gerçekten de ruhun hastalığıdır. Kierkegaard'ın da söylediği gibi en ümitsiz durumdaki insan hiçbir biçimde ümitsizlik uyandırmaz, öyleyse Laing de bizden en "hasta" modern kişinin hiçbir biçimde hasta olmadığına inanmamızı bekler. Hayatımız, akıllılığı doğru anlamamıza dayanır; boyun eğme ile tâbi olma, toplumsal ve profesyonel "başarı" anlamına gelmeye başlamıştır; "daha

derin", "daha hakiki" iç benliklerimizle daha çok aynı niteliklere sahip olmalı, hayatımıza değer katan şeyler o kadar yabancılaştırılmamalıdır. Laing'in altını çizdiği üzere, uymaya zorlanmak yerine yüksek sesle konuşturulmalıyız. Daha az iyi huylu olmalıyız

Darwinciler için o kadar da iyi bir kelime olmuş olan adaptasyon anti-psikiyatrlar tarafından tu kaka edilmiştir. Eğer organizmalar sadece çevrelerine yeterince adapte olabildikleri için hayatta kalabiliyor ve üreyebiliyorsa, insanların sadece akıl sağlıkları bahasına değil, aynı zamanda hayatları pahasına adapte olabilmeleri anlamına gelen insan organizmasında var olan neydi? Anti-psikiyatristler gereğinden çok sayıda modern insanın gereğinden çok adapte olduğunu söylüyordu, paradoksal biçimde ancak kendilerini kandırarak hayatta kalabiliyorlardı (ve üreyebiliyorlardı). Laing "Günümüz akıllılığı" diye yazıyordu:

> [b]üyük ölçüde dış dünyaya -kişiler arası dünya ile insan kolektifliklerinin dünyası- adapte olma kapasitesine dayanır gibi gözüküyor. Bu dışsal insan dünyası iç dünyadan neredeyse tamamen ve topyekûn soyutlanmıştır, içsel dünyanın herhangi kişisel doğrudan farkındalığının hali hazırda ağır riskleri vardır.

Laing'in "günümüz akıllılığı" dediği şey belki de telkine yakındır: inançları düzeltmek için içsel duygulardan fedakârlıkta bulunulur, bir grubun kabul gören bir üyesi olmak ağır basan hedeftir. Laing gerçek bir kişiyi belli bir ideolojinin arkasına gizlenmiş içsel kişisel hayatıyla birlikte tasavvur eder. Birey olmak bir rejimi benimsemek anlamına gelir. Böylece Laing'in teşvik ettiği "hakiki" akıllılık tuhaflıkla, eksantrikliğin hakiki görkemine bireysel seviyede açık olmayla eşdeğer olur.

Ona göre hakiki akıllılık nevi şahsına münhasırlıktır, kişinin olduğu şey haline gelmesi, bireysel bir tasavvurun gerçekleşmesidir. Şimdiye dek aşina olunmuş modern sa-

natçıların kendi içsel tasavvurlarına tahammül edemedikleri bir dünyada yaşayan, bu yüzden de kendilerine tahammül edemeyen "kazazede" tekerrürünü alıntılar: Hölderlin, Clare, Rimbaud, Van Gogh, Nietzsche, Artaud, bunların hepsi Laing'e göre kötücül ve sansürcü bir dünyanın ürünleri ve kayıplarıdır. İbret vericidirler, çünkü bize "hakiki" akıllılığı hatırlatırlar (elbette çoğu sanatçı asla delirmemiştir). Hakiki akıllılık, dış dünyada, kendi olduğu haliyle dünyada, idare edebilmek için bizimle ilgili her ne olursa olsun iç dünyalarımızı, nevi şahsına münhasır tasavvurlarımızı feda etmeyi reddeder. Hakiki akıllılık, her bireyin içinde bulundurduğu eşsiz tasavvura mekân hazırlamak için dünyayı olduğu gibi dönüştürür. Bu sanatçılar hakikaten akıllıydılar çünkü hiçbir zaman ruhlarını satmamışlardı, kendilerini makul ya da başarılı kılmaya çalışmamışlardı.

Laing'e göre akıllılık karşıt anlamlı bir kelimedir, karşılıklı dışlayıcı konumları savunmak için kullanılır. Bu da kelimeyi sözümona hakiki ve sahte versiyonları içeresinde sunarak açıklığa kavuşturmaya çalışan Laing tarafından dramatize edilmiştir. Akıllı insan dünyaya olduğu haliyle itaat eder, akıllı insan normalin ordusuna katılmıştır. Akıllı insan, asla dünyaya bulduğu haliyle itaat etmez, çünkü itaat onu kendisi yapan şeyin ta kendisine ihanet eder. Öyleyse insanın akıllılık hakkında düşündüğü, bireysellik hakkında düşündüğüne dayanır –böyle bir şey olsun ya da olmasın, varsa da öncelik gösterilmesi gereksin ya da gerekmesin. Akıllılık ya kendimizde en çok değer verdiğimiz şeye ya da kendimizde en değer verdiğimizi tehlikeye atan şeye tekabül eder.

Fakat buradaki kılavuzlukta bir kafa karışıklığı vardır, çünkü deliliğe de tam tamına aynı şekilde başvurulabilir, kendimizde en değer verdiğimiz ya da bizi kendimiz hakkında en dehşete düşüren şeye tekabül edebilir. Bunlar kendimiz hakkında çatışma içerisinde olduğumuz meselelere

benzer. Zira burada söz konusu olan tam da bunlar hakkında vardığımız sonuçların tarihini içeren, kendimiz hakkında en değer verdiklerimizi tasvir etme biçimimizdir. Bu sonuçlar, nelerden müteşekkil olmak zorunda olduğumuz -ya da olmasını istediğimiz- sonuçlardır. Yine de Laing, arzulanabilir bir akıllılığın lehine kanıt sunmak için getirdiği mesihvari mübalağaya ve kavramsal karmaşaya rağmen dikkate değerdir.

Akıl sağlığından bahsetmekten kaçınmamız -delilik hususundaki hevesimiz ve onun alternatiflerine gösterdiğimiz görece umursamazlık- ilk büyük İngilizce sözlük Samuel Johnson'ın *Dictionary of the English Language of 1755*'indeki tanımlarda yansımıştır. Johnson "delilik" kavramı için dört tanım sıralar, bunları on iki gerçek anlamlı örnekle destekler:

1. Zihinsel bozukluğu olan; idraki zarar görmüş, dikkati dağınık, hezeyan içerisinde.
2. Zihinsel bozukluğun ifade edilmesi.
3. Aşırı veya mantıksız bir arzuyla yanıp tutuşmak: arzulanan nesneden sonra tercihen "için" edatı kullanılır.
4. Öfkeden deliye dönmüş, celallenmiş.

Bunlar tutkuya yakın bir şey hakkındaki tutku dolu tanımlardır, çok yoğun, ateşli, zihinsel bozukluğa dair ve hasta olanı vurgular. Delilik, bölücü ve baltalayıcıdır. Johnson, karakteristik biçimde onun gücünden etkilenmiştir, ama onun değerinden değil (ona karşı çıkabilmek için kendi dini inancına, yorulmak bilmeden yazdığı eserine, kendi dehasına ve edebe sahipti). Johnson "Akıllılık" maddesinin altına, sözlüğünde sadece "Zihinsel anlamda sağlıklı olmak" karşılığıyla ve örnek olarak Polonius'un *Hamlet*'teki sözlerine yer vermiştir. Böylesine önem verdiğimiz fakat pek kullanmadığımız bir kelimeyse - ki üstelik Laing de akıllılığı kutsal-

laştırma ihtiyacı duysa bile bunu vurgular– bizim için ne işe yaradığını merak etmemiz gerekiyor. Hem Johnson hem de Laing belirli zihin durumlarının diğerlerinden daha sağlıklı olduğuna dair mutabakata varıyor (Johnson "akıllı" için "sağlıklı: sıhhatli" karşılığını veriyor). Fakat akıllılık ne tip bir sıhhattir? Ve ne tip bir zihin sağlığı arzulanabilirdir? Belki de hepsinden öte zihni sıhhatli olabilecek bir şey olarak tasavvur edebiliyor muyuz? Daha önce söylediğim üzere akıllılık hiçbir zaman popüler bir kelime olmamıştır ya da (deliliğin aksine) insanın hakkında kitap yazabileceği bir koşula sahip olmamıştır. Akıllılığın tarihinin yazılmasına hiç girişilmedi: konu üzerine yazan profesyonel uzmanlar yok, akıl sağlığı yerinde olmakla ünlenmiş şair yok. Batı geleneğinde iyi hayata, mütedeyyin hayata ve şimdi daha da sık biçimde sağlıklı hayata dair birçok izahat var fakat aklen sağlıklı hayat resmî olsun gayrı resmî olsun eğitimin geleneksel olarak içerdiği kendini geliştiren eserlerin geniş yelpazesinde hiçbir zaman kendine bir gedik bulamadı. En asil meşgalemiz olan bireysel değerlendirme dolaşımının bir parçası olmakla beraber beş yüz seneden fazla bir süredir bu önemli konuda bize tavsiye verebilecek, başvurabileceğimiz saygıdeğer kitapçıklar, kişisel gelişim kitapları yok.

Öneminden ötürü neye tekabül ettiğini farz etmek –hatta şimdi bile hâlâ kimin bakış açısına göre, kimin çıkarına göre akıllı olduğumuzu sormaya meyilliyiz– şüphe götürmez gibi görünüyor. Psikanalist D. W. Winnicott'un 1960'larda yazdığı üzere "sadece akıllıysak elbette yoksul" olabiliriz, ama sadece deliysek çok daha yoksuluz. "Akıllılığın", göreceğimiz üzere, bir terim olarak kendine has kullanımları vardır, fakat her zaman deliliğin gölgesi altında, zayıf antagonisti olarak varlığını sürdürmüştür. Her zaman deliliğin cehennemî drama ve melodramlarıyla yarışmakta zorlanmıştır; maruz kaldığımız eziyetler bizi tesellilerimize nazaran daha yaratıcı kılmıştır.

Akıllılığı tanımı gereği deliliğin mantıksal alternatifi, güven verici bir ihtimal olarak neredeyse nostaljik biçimde düşünmeye meyilliyiz, o da hakkında düşünüyorsak. Her ne kadar mantıklı ve güven verici olursa olsun, tuhaf biçimde de bir o kadar içi boştur. Yine de onu bir davranış kategorisi, bir insan tipinin zihinsel durumunu tasvir etmenin yolu diye tanımlamaya giriştiğimizde kelimeler bizim için kifayetsiz kalır: akıllılık hakkında kullanmaya meylettiğimiz kelimeler de kulağa kolayca klişe ya da ironik gelebilir. Akıllılık hakkındaki açıklamalar bize erdemin banalliğini hatırlatmaya meyillidir. Diğer bir deyişle akıllılığın hiçbir zaman gerçekten bir sözlüğü olmamıştır –onun için ya da onun hakkında da o kadar az kelime vardır ki–, hiçbir zaman sükse yapmamıştır. Açıkçası vardır, fakat onu nerede arayacağımızı bilmiyoruz. Mesela, ebeveynlerimiz bize onun hakkında bir şey anlatmaz. Hakkında filmler çekilmemiş, kitaplar yazılmamıştır, onunla ilgili pek televizyon programı yoktur. Kimse aklı yerinde olduğu için ünlenmemiştir. Akıllılığı tasavvur etmemiz zordur, çünkü onun tasvirlerine sahip değiliz.

Fakat mahut delileri tasavvur ettiğimizde, gözümüzün önünde dehşet verici ya da korku uyandıran veya heyecan verici ya da huzursuz edici imgelerle belirirler. İkonografinin nesnesidirler, tam da kendileri için temsil formları icat edilmiş ilahların dışında kalan kimselerdir. Resmedilmişlerdir, fotoğrafları çekilmiştir, tanımlanmış, teşhis edilmişlerdir. Kendileriyle ilgili duyulan endişe paylaşılır ve çoğunun yapmak istedikleri şeyi yapmak için deli olduğu varsayılan sanatçılar ile bilim insanlarının çatışma sahasını oluştururlar. Modern çağda deliler yazagelmiş ve haklarında yazılagelmiştir, şarkılar söyleyegelmiş ve haklarında şarkılar söylenegelmiştir. Tuhaf ve dokunaklı biçimde icra etme konusunda maharetli olan deliler trajik olsun, komik ya da absürd olsun, Batı dramasının vazgeçilmezi olmuştur. Deli

tüm janrları ve disiplinleri aşar. Delilik gereğinden fazla görünürdür, belki de tanımı gereği göz ardı edilmesi güçtür.

Delilerin yüzlerce sene onlara bakacak ya da onları cezalandıracak kurumları olmuştur. Her zaman hasta ve/veya suçlu olarak muğlâk statüleriyle onları tedavi etmek üzere mahut disiplinlerden bir yelpazenin uzmanları, onları içeren yasal sistemleri ve onların haklarını savunmak için oluşturulmuş giderek artan odak grupları olmuştur. Mimarlar onların ihtiyaç duyduğu varsayılan binalar tasarlamıştır. İlaç şirketleri ve Batılı hükümetler İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana deliliğin sebeplerini ve tedavilerini araştırmak için çok yüksek meblağlarla yatırım yapmış ve tedavisi için yeni meslekler –en önemlisi psikiyatri ve psikanaliz– icat edilmiştir. Kısacası, deliler insanları seferber etmiştir, fena halde motive edicidirler. Zihinsel hastalık, en azından sözcük seçme yöntemi olarak fiziksel hastalıkla görünürde akraba olarak 20. yüzyılda önemli bir toplumsal ve ekonomik bir problem haline geldi. Depresyonun yaygınlığı, şizofreni, beslenme bozuklukları, bağımlılık –2002'de Britanya'da, her seksen beş dakikada bir, bir kişinin intihar etmesi ve benzeri– hakkında basında düzenli olarak iç karartıcı istatistikler veriliyor, yine de akıllılar hiçbir zaman herhangi aleniyete erişemiyor. Bildiğim kadarıyla akıllılar hakkında erişilebilecek bir istatistik yok. Akıllılar haberlere konu olmuyor.

Delileri nerede bulacağımızı onlar hakkında kimlerle (psikiyatrlar, genetikçiler, nörobiyologlar, psikanalistler, kimyagerler, antropologlar, tarihçiler vs) konuşacağımızı biliyoruz. Fakat akıllıyı bulmak için nereye gidebiliriz? Hangi binalarda yaşarlar? Ne giyerler? Neye benzerler ve onları nasıl tanırız? Fark edilebilir özellikleri, ayrıştırılabilir işaretleri, ortak tavırları var mı? Akıllılar her kim ve her nerede olursa olsunlar hak ettikleri ilgi ya da alakayı hiç görmemişlerdir. Onları icat ettik –tam da akıllılık kavramını topyekûn icat ettiğimiz gibi– fakat onları hiçbir zaman tanımlayama-

dık ya da tanımlamak istemedik. Kurmacadaki mahut "iyi" karakterler gibi akıllı da bizimi için canlı değildir (elbette kurmacada ya da dramada Lear kadar müthiş deli karakterler varsa da onun kadar müthiş olduğunu düşündüğümüz akıllı karakterler yoktur). Akıllılığı tanımlamak ve mevcut gerçekliğin stokuna onu eklediğini düşünmek tuhaf bir biçimde güçtür. Onu ayrıntılarıyla anlatamayız. Etrafını saran tanımlayıcı güçlerimiz her nasılsa çöker. Onu temsil etmek için doğa aleminden imgeler bile kullanamayız (deli köpekler vardır, ama aklen sağlıklı köpekler yoktur, deli tavşanlar vardır, fakat aklen sağlıklı tavşanlar yoktur). Bu bakımdan akıllılık tercüme etmez.

Değer verdiğimizi ve istediğimizi iddia ettiğimiz şeylerin açıklamasının yapılması bu kadar zor olduğunda alarm verildiğini işitmemiz gerekir, değerler çok muğlâk olduğunda göz ardı edilmeleri ya da idealleştirilmeleri kolay olur, fakat sadece kafa karıştıracak biçimde teşvik ederek. Akıllılık bizi ona yafta yapıştırabileceğimiz kadar tehdit etmekten ziyadesiyle uzaktır, fakat tartışılabilmesi için gereken tanımının noksan olmasının, onu tanımlamaya duyduğumuz ilgisizliğimizin bize bir dur dedirtmesi gerek. Çığırtkanlığının yapılmasında başka bir sebep yoksa, akıllılık deliliğin her zaman alternatifi, düşünebildiğimiz en iç karartıcı, en derin deneyim ve acı çekme formlarının devası olarak düşünülegelmiştir, o da bir kez olsun bahsediliyorsa. Deliliğin bunca kovaladığı bir kültürün akıllılık hakkında önyargılı olabilmesi tuhaftır. Akıllılık bir işareti için boş bir sözel araç ise –delilik dediğimiz şey için imgesel bir engelden ibaretse–, "deliliğin" "insan doğasının" eşanlamlısı olduğunu açık açık kabul etmemiz gerekir. Fakat akıllılık fikrini kendimiz hakkında zaruri fakat anlaşılması güç bir şey olarak icat ettiysek, kelime yorumlamayı beceremediğimiz bir rüya ya da okuyamadığımız bir im gibiyse, gerçekten de kendimizi onsuz kullanabileceğimiz herhangi şeye sahip olamadığımız

bir çıkmazda olabiliriz. Bu kelime bir sebepten orada bulunmalı.

Akıllılık bize bir şey vaat eder, fakat onun ne olduğunu pek de ayrıştıramayız. Akıllı olsaydık, hayatlarımız ne şekilde daha iyi hatta farklı olabilirdi, pek de hesaplayamayız. Çoğu insan, akıllıların daha ziyade gizli bir cemaat ya da kayıp bir kabile gibi varolduğunu -hiç değilse korkmamız gerekmeyen insanların olduğu ihtimalini anımsatan öncüler olarak- fakat onları yerli yerine yerleştiremediğimizi varsayar. Akıllılar, pus içerisindeki figürler olarak bile bizi hâlâ kovalar, son derece muğlâk iddialarıyla üzerimizde hâlâ baskı kurar. Onlarsız yapamayız, ama onlara nadiren rastlarız. Mahut delilerin aksine -dramada idrakinin noksan olduğunu uydurmuş olanlar- akıllılar bizi ürkütmez, mevcudiyetlerini hissettirmiş gibi görünmezler. Akıllılığı gerçekleştirebildiğimiz, fakat hiçbir zaman tarafından tanımlanmadığımız bir şey olarak düşünsek de elbette akıllıca davranış kırıntılarından bahsetmeye akıllı insanlardan bahsetmeye nazaran daha meyilliyiz. Eğer bir nebze olsun akıllıysak, tutarsız biçimde akıllıyız.

Akıllılık adını vermek istediğimiz şeyin bizim için bir nebze olsun mümkün olduğunu bilmek onu tarif etme biçimlerimize dayanır. Genelde tarif edildiği yollardan biri de acayipliğin ya da yoğunluğun olmadığı bir koşul, bir zihin durumu olarak tarifidir. Tutku ve yaratıcılıktan ziyade itidal ve vakarla ilintilendirilir, şiddetten ziyade anlayışa dairdir. Diğer bir deyişle, akıllılık kendini bireysellik, kabiliyet, yaratıcılık ve girişim olarak düşünmeyi sevdiği şeye adamış bir toplumda velut olmaktan fark edilir düzeyde uzaktır. Bu bakımdan, akıllı olmak artık bilgece olmayabilir. Belki de akıllılığın kulağa bu kadar anakronistik, karşı-kültürden gelen bir şey ya da onunla ne yapacağımızı bilmediğimiz bir kalıntı gibi gelmesi bizim zamanlarımızın bir emaresidir. Oysa delilik her zaman bizimledir, her zaman bizim çağımıza aittir.

Delilerin işlev bozukluğuna sahip ve tehlikeli diye patolojikleştirilmedikleri zamanlarda yüceltilmeseler bile geleneksel olarak mülhem diye – göreceğimiz üzere, diğer herkesin aşağı yukarı dışlandığı güçler, kuvvetler ve seslerle temas halinde– idealleştirilmişlerdir. "Âşık, deli ve şair"in *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'nda* birbiriyle ilintilendirilmesi meşhurdur. Sadece orada da değil, çünkü hepsi deneyimleri tarafından mest edilmiş ve yoğunlaştırılmışlardır. Deliliğin bu versiyonlarında delilerin, tıpkı âşıklar ve şairler gibi öz hakikate ayrıcalıklı erişimi vardır. Katlanabildiklerinin kahramanıdırlar. Kahinlerle yoldan çıkanlar, dâhilerle aptallar, sanatçılarla düzenbazlar olarak günah keçisine çevrildiklerinden en kötüsü provokatif ve huzursuz edici, en iyisi eşsiz biçimde aydınlatıcı olarak temsil edilmişlerdir. 20. yüzyılda da hem beşerî bilimlerde hem fen bilimlerinde deliliğin hakikati ile delilerin hakikatini bize anlatma çabası sayesinde bunlardan bol bol bahsedildi. Delilerin izi eleştirmenler, uzmanlar ve savunucular tarafından sürüldü. Bu arada akıllılar ya göz ardı ya da karikatürize edildi (mesela Foucault'nun *Deliliğin Tarihi*'nde** [1967] ya da Laing'in *Akıl Sağlığı, Delilik ve Aile*'sinde akıllılar hiçbir zaman mahut deliler gibi karmaşık ya da nevi şahsına münhasır olarak görülmezler). Açıkçası, akıllılıkta insanların ilgisini uyandırmayan bir şey vardır.

Ayrıca akıllılar kendilerini tanımlamayı o kadar da kesin biçimde başaramamıştır. Geç 18. yüzyıldan itibaren neredeyse kendi içinde bir janr haline gelen delilik yazını açıkçası bir kimseyi akıllı olarak tarif etmez. Bilimsel literatürde delilerin tanımı gereği kendileri hakkında büyük ölçüde açık ve seçik biçimde yazamayacağı iddia edilse de uzmanda delilerin sahip olmadığı bir şey olduğu varsayılır. Öyleyse

* William Shakespeare, *Bir Yaz Gecesi Rüyası*, Çev. Özdemir Nutku, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019, 16. Baskı.

** Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi, İstanbul, 1995.

akıllılar hakkında yapılmış bir tanım akıllıların deliliği anlayan kişiler olduğu yönünde gibi görünüyor. Yine de akıllılık, yazarların deliler –ya da elbette kendilerinden başka herkes– hakkında öne sürmekten hoşlandığı bir iddia olmaktan uzakta sayılır. Akıllılık hakkındaki bir diğer çarpıcı gerçek onun insanların, övünmeyi bir kenara bırakın, kendilerine isnat etmekten hoşlandıkları bir şey olmamasıdır. Sanki akıllılar, üstü örtük türde bir tanım gereği, kendilerinin akıllı olduğunu hiç söyleyemeyecek olan kimselerdir. Kendilerini tarif etmek için akıllılıklarını, delilerin deliliklerini kullandıkları gibi asla kullanamayacaklardır. Akıllılar kendilerini tarif etme konusunda batıl inançlıdır.

Yine de göreceğimiz üzere, akıllıları delilerden ayırmak için girişilen çabaların çoğunda aralarındaki farkın bizim istediğimiz kadar ikna edici olmayabileceğine dair sinsice bir şüphe vardır. Akıllılarla delilerin ortak noktaları bulunabilir. Akıllılık ile delilik arasındaki ilişki daha ziyade antropolog Levi Strauss'un *Hüzünlü Dönenceler*'indeki (1955)* kutsal ile dünyevi arasındaki ilişkiye benzer. "İki terim arasındaki zıtlık bazen öne sürüldüğü gibi ne o kadar mutlak ne de o kadar süreklidir." Her ne kadar birbirini dışlayan iki kategori ya da aynı şeyin farklı versiyonları olsun, her ne kadar kelimelerden oluşturulmuş koşullar olursa olsunlar –ya da aslen var olan ülkeler için haritalar–, birçok hayat bu kelimeleri üretmek için kullandığımız şeye, yaptığımız çoğu şey de bu kelimeleri nasıl kullandığımıza dayanır.

Akıllılığın tarihi yazılmamıştır, belki de gerçek anlamda yazılması imkânsızdır –yani kelimenin empresyonistçe kullanımının bir tarihi dışında– çünkü "akıllılığın" neye tekabül ettiği konusunda hiçbir zaman yeterli konsensüs sağlanamamıştır. Deliliğin tersine akıllılık hakkında spekülasyon yaratacak, onu sınıflandıracak ya da üzerinde uzmanlaşacak

* Claude Levi-Strauss, *Hüzünlü Dönenceler*, Çev. Ömer Bozkurt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, 7. Baskı.

kadar insanların ne canını sıkmış ne de onlarda bir heyecan uyandırmıştır. Belki de şaşırtıcı biçimde ona ilgi besleyen bir kurum olmamıştır. Delilikle ilgili açıklamalar zaman içerisinde giderek karmaşıklaşıp ihtilaf yaratacak hale gelmiştir. Fakat 20. yüzyılda "zihin sağlığı uzmanları" diye bilinmeye başlayan, deli olmamanın nasıl bir şey olduğuna dair meselenin tümüne karşı bizzat kendi içinde direniş sayılabilecek bir sinirsel zayıflık ya da imgelem zayıflığı her zaman olmuştur. Daha önce söylediğim üzere, insanların hayatında nelerin nasıl aksi gideceği, mahut zihinsel hastalıkları engellemek için çocuk yetiştirmeden tutun da mevzuata, politik ve ekonomik iaşeye kadar ne yapabileceğimiz hakkında birçok etkileyici açıklama vardır. Fakat insanların delirmediğinde hayatın neye benzeyeceği -benzemesi gerektiği ve benzeyebileceği- hakkında çok daha az açıklama vardır. İyi Hayat'ın neye benzediği, aklen sağlıklı bir hayatın ne olacağı zihin sağlığı uzmanlarının en iyi tuttuğu sırdır. İyi zihin sağlığına dair açıklamalara nadiren rastlanır, onlar da genelde önemsizdir. Zihin sağlığının dili -biraz da ahlakın diline benzer biçimde- engellilik, liyakatsizlik ve başarısızlık tasvirlerinde hayat bulur, o da buluyorsa. İnsanların ilerlemesini sağlayan patolojidir, zihin sağlığının kabul gören normlarının çökmesidir. İnsanların iştirakini sağlayan, onları (bazen) belâgatli kılan bu mutsuzluktur. Fakat zihin sağlığının dil oyununda akıllılığın çökmüş kuralları hiçbir zaman uygun biçimde sistematikleştirilmemiş, hatta açık bir biçimde ifade edilmemiştir. Akıllılığın ne olduğunu bilmek zorundaymışız gibi yaşıyoruz, çünkü gördüğümüzde deliliği tanımada çok ustayız. Akıllılık bir oyun olsaydı, eğer otoriteler sadece kuralları çiğnediğinizde bunu size söylediğinden ve kuralların ne olduğunu söylemediğinden onunla oynamayı nasıl öğrenecektiniz? Bir insanı delirtmek yeterli olacaktı. Kendi sağduyulu varsayımımız sanki deliliği ararsak akıllılığın kendi başının çaresine bakabileceği yönünde-

dir. Bunu da sanki beyazın hangi renk olduğunu bildiğimizde siyahın ne olduğunu otomatikman bilebilecekmişizcesine deliliğin ne olduğunu bildiğimiz için varsayarız.

Çoğu çatışmalı ya da ilgili terimlerin tersine delilikle akıllılık hakiki karşıt anlamlılar gibi işlemez; delilik akıllılığa nazaran çok daha fazla duygusal anlamla yüklüdür – teşhis ve argo olarak resmî ve gayrı resmî tasvirlere çok daha fazla tâbidir. Dil tiyatrosunda tuhaf bir çifttirler, birbirleri için yapmaları gereken şeyi pek de yapmazlar. Kategori olarak biri çok yüklü diğeri çok boştur. İnsan deneyiminin hangi önemli sahası kuvvet alanı merkezi olarak kabul edilirse edilsin –kendimize ait tasavvurlar, kendi tarihlerimiz, kendi kültürlerimiz için olmazsa olmaz deneyim alanları– bu kelimelere bu dengesizliğin hatırı sayılır ilgiye kavuştuğunu açıklamak için başvurulmuştur. Belki de akıllılığı onu ulaşılmaz kılmak için cezbedici olmaktan uzak tuttuk, ne dersiniz?

Akıllılıkta açıklamaya girişmek istemediğimiz, çekindiğimiz bir şeyler var gibidir. Bu bakımdan akıllılık arzunun yasak nesnesi gibidir, ilgilenmekten caydırılmış fakat ondan hiçbir zaman uzaklaşamamışızdır. Tüm yasak arzu nesneleri gibi de –rüyalarımızın erkeği ya da kadını gibi– aslında var olmadığı korkusunu da var olmaması dileğini de (ne de olsa, varsa, onu bulduğumuzda onunla ne yapacağız?) beraberinde getirir. Akıllılığın önemini hafife almaya meyilliyizdir, fakat bir biçimde onun çekimi altındayız. Bir şeyin yasak olduğu için mi uydurmaca yoksa uydurmaca olduğu için mi yasak olduğunu bilemeyeceğimizden akıllılığın uğraşmaya değer olup olmadığından hiçbir zaman tam emin olamayız. Bir şeyi ya da bir kişiyi arzuladığımızda direncimiz onu düşünmemizin formunu alma konusunda çok zorlanmaya ya da bunu dert etmeye değmez veya imkânsız bulmaya meyillidir. Biz de bu tip yasak nesneleri kendimizden bizim için çekicilikten uzak olduğu kadar belli bir mesafe uzakta

tutmak için epey uğraşırız. İster norm ya da ideal, ister şaka ya da başarı, ister yetenek ya da kabiliyet, ister kutsal ya da dünyevi işlevi görsün akıllılık mülayimliğe ve kendisinin parodisi olmaya meyleder. Akıllılık ancak olumsuz bir ideal haline geldiğinde, günah keçisine çevrildiğinde, kendisinden başka bir şeyi -irtical, isyankârlık ya da tutku gibi- desteklemek için saldırılmak üzere ona tuzak kurulduğunda anlam kazanıyormuş, bir terim olarak içi doluyormuş gibi duruyor. En iyi replikler her zamankinden çok delilere ait -gerçi aslında delilerden çok savunucularına ve eğitmenlerine. Hamlet her zaman Polonius'u öldürür, ama hikâyeyi anlatacak kadar yaşamaz.

Akıllılık, diğer bir deyişle, sık sık paradoksal, biraz da gülünesi bir ideal olarak sahneye konmuştur, ona sahip olmayı isteyebiliriz, ne kadar muğlâk olursa olsun onu istemek için cesaretlendirilebiliriz fakat daha fazlasını istediğimiz varsayıldığında bu tam da dışladığı şeye dönüşür. Delilik bizi dehşete düşürebilir, fakat tutku, garip bir eksantriklik, umursamaz ve özenli had aşımı -tüm bunlar modern bireyciliğin, dolu dolu yaşanmış bir hayatın içeriğidir- bizi heyecanlandırır. Bu bakımdan akıllılık modern ahlakın temsilcisidir, içimizi sıkar ve sadece kendisiyle alay edildiğinde bize haz verir. Akıllılık bizi etkileyebilir fakat hiçbir zaman çekici kılınmamış gibi görünür, akıllılık iyi bir şey olabilir, ama bir biçimde arzulanabilir bir şey değildir. Dehşete düşüren şey -ve yüceltilirken dehşete düşüren tek şey- deliliktir, genelde de gerçek gibi duran bu dehşete düşüren şeydir. Sokaktaki şiddetin bizim yanımızda bulunması, bizi kovalaması -şimdi söylediğimiz üzere bizi travmatikleştirmesi-, misal, gündelik hayatın görece sıradan nezaketinden daha olasıdır. Travmatik olmayan şeylere değer vermeye, onları araştırmaya alışık değiliz. Akıllılık da bunlardan biri olabilir.

Bazen sanki akıllılık kavramı toptan delilik olan travmanın gözlemlenebileceği kurgusal bir gözetleme noktası olarak

icat edilmiş gibi gelebilir. Bunun sebebi deliliğin gösteri sıfatıyla, dehşet ya da büyüleyicilik sıfatıyla –kişinin içindeki yabancı ve alışılmışın dışında bir şey tarafından çarpılması, takip edilmesi ya da kovalanması bakımından– birey olmak hakkında getirdiğimiz tanımlara egemen olmasıdır. İçimizde kendimiz hakkındaki bilinçli tasarımlarımızın içinde aşırı bir şeyin olduğuna –bunu Tanrı ya da ilahlar, ruh ya da içgüdüler, bilinçdışı ya da atalar, ölüler ya da tarihlerimiz diye adlandırabiliriz– inanmaya ya da inanmayı istemiş olmaya meyilliyizdir. Delilik de akıllılıktan çok, bu tasavvurda yaşadığımıza inandığımız kalkanın altındaki hâkim mevcudiyetlerden müteşekkil repertuarın bir parçasıdır. Sadece kendimizden daha güçlü olan bir şeyin değil, aynı zamanda kendimizi tahayyül ettiğimizden oldukça farklı türde olan bir şeyin de parçasıyız. Dili olan, vaatlerde bulunabilen, kapıya dayanmış ölümlerinin bilincinde olan hayvanlar olabiliriz. Fakat biz aynı zamanda kendimizi olağanüstü deliliğin muazzam yelpazesi içerisinde konu ederek tanımlamış hayvanlarız: depresyon, kaygı, obsesyonlar, fobiler, bağımlılıklar, paranoyalar, kendimiz hakkında duyduğumuz şüphelerle kuşkular, gerçekdışılığa ve kendini önemsiz görmeye dair hisler, görkemlilik ve insanın evrensel önemine dair hisler. Bu hayatımızın ortak deveranıdır. Semptom yelpazemizde diğer bütün hayvanları solladık. Bu deliliklerle olan ilişkilerimiz de –bize işkence eden bu irrasyonellikler– yoğun biçimde muğlâk kalmıştır. İnsanlar, deliliğin işlev bozukluğunun, insanların yatkın olduğu hastalıkların daha tuhaf formlarına tekabül ettiğinden ya da esasen insanların doğaları itibariyle deli olduklarından hiçbir zaman tam olarak emin olamamıştır: belki abartılı bir yorum, hatta potansiyel açından bir engellilik olabilir, fakat özünde asla yabancı değil. Proje kendimizi iyileştirme çabası mı kendimizi olduğumuz gibi kabul etme çabası mı olmalı? Kısacası, deliliklerimizi, semptomlarımızı gerçeklikle başa çıkmak için

uğraşırken geliştirdiğimiz bir araç takımı olarak mı düşüneceğiz? Ya da onları hayatımızdan bir nevi kaçamak, bir zayıflık, kaytarmaya ihtiyaç duyduğumuz bir şey olarak mı düşüneceğiz? Deliliklerimiz hayatımızın olmazsa olmaz ve zaruri bir parçası mı, yoksa gereksizler mi? Ya insan olan hiçbir şey yabancı değil, biz içimizden herhangi birinin tahayyül edebildiği şeyiz ya da insan olan hiçbir şey yabancı olamaz, bize anlam ifade eden her şey neyse biz de oyuz. Bir tasavvur içermeci, diğer tasavvur ise dışlayıcıdır. Ya bizler hakkında reddetmemiz gerekenler bizi tanımlar ya da kendimiz hakkında keşfettiğimiz her şeyi dahil ederek tarif ediliriz. Fakat her iki şekilde de soru şu biçimi alır: delilikle ilgili ne yapabiliriz ya da yapmalıyız, o da yapabileceğimiz bir şey varsa? Deliliği kendimizin daha bütüncül bir tasavvuruna mı dahil etmeliyiz ya da mümkün olduğunda onu daha iyi hayatları ve daha iyi benliklerimizi sabote eden bir şey olarak şeytan çıkarır gibi taşlamalı mıyız? Öyleyse akıllılık hakkında konuşmamızı bu kadar zorlaştıran şey nedir? Deliliklerimizin çeşitli formlarıyla ve tanımı gereği irade gücümüzün ötesinde olma biçimleriyle katıksız bir gücü olduğunu varsaydığımızda –bir kimsenin yılan korkusunu onun yılanları sevmesini sağlayacağımızı iddia ederek iyileştiremeyiz– bunların karşılarına koyduğumuz kaynaklar hakkında şüpheye düşebilmemiz şaşırtıcı olmaz. Delilik yelpazesini, neye tekabül edebileceğini yetersizce tanımlayarak da olsa, tüm çıplaklığıyla deliliğin karşısına koyarak sınırlandırdığımız doğru olabilir.

Açıkçası akıllılık tanımlamadığımız müddetçe serbestçe kullanageldiğimiz bir kelime olmuştur. Zihin sağlığı uzmanlıklarının görece tek taraflı dil oyununda akıllılığın delilik olmayan her şey olduğu üstü örtük biçimde varsayılmıştır. Akıllılığın doğrudan bir tasavvurunu deliliğin varsayılan herhangi bir tasavvurundan çıkarsayabiliriz (bir şeyde aksi gidenin ne olduğunu bana anlat ki ben de sana bir şeyin

doğru gitmesi için neyin gerektiğini anlatabileyim). Peki, misal, delice davranış kandırılmak için, karşılıklı rızaya göre orada olmadığı konusunda mutabakata varılmış şeyleri görmek için varsa, akıllıca davranış karşılıklı rızaya göre sadece orada olanları görmek için mi var? Gaipten sesler duymak delilikse, akıllı olabilmek için ne duymak gerekiyor? Deliliği akıllılıktan ayrıştırırsanız -ya da tam tersi- bariz görünürleşeceği fikri, birini delirtebiliyorsanız onun akıl sağlığını da yerine getirebiliyorsunuz ya da insanları deliriyor diye tanımlayabiliyorsanız onları aklen sağlığına kavuştu diye tanımlayabiliyorsunuz anlamına gelir. Bu iki kelime birbiriyle bu kadar titizce ilinitlendirilemiyor.

Melanie Klein ve takipçileri gibi bazı modern psikanalistler, içimizde çeşitli derecelerde akıllılık ve delilikle doğduğumuzu iddia eder ve onlar da, yani psikanalistler, bu şeyleri birbirinden ayrıştırabilir. Göreceğimiz üzere bu soru topyekûn İlk Günah meselesinin seküler türevi olduğu için (İyi'ye karşı Kötü, Akıllılığa karşı Delilik) bekleneceği üzere bu konu hakkında çalışan iki çeşit uzman vardır. Bize sadece akıllılık ve delilik arasındaki farkı anlatmaya hevesli insanlar vardır - yani farkı zaten bildiklerini bize anlatmaya hevesli olanlar- bir de bu kelimeleri (ve onlarla ilişkili olan terimleri) kullanmayı hâlâ sevseler de onları karman çorman edilmiş olarak, akıllılıkla deliliği zarifçe birbirine bağlı, hatta bu ikisinin "erdemlerimiz-günahlarımız-günahlarımızda-erdemlerimizdir" modeline dayandığı versiyonlar olarak görmeyi tercih eden D. W. Winnicott gibileri vardır. Onlar için akıllılıkla delilik arasındaki farkın üzerinde her zaman üstü örtük biçimde bir soru işareti vardır.

Kleincıların ilk grubu -bunlardan en önde gelenleri W. R. Bion, Hannah Segal ve Donald Meltzer'dir- deliliğin günah gibi doğamızın ayrışmaz bir parçası olduğunu varsaydıkları için onunla mücadelemizin hiç bitmeyecek ve kaçınılmaz olduğunu teslim etseler de deliliğe yaklaşmada

isteksizlerdir. Winnicott, Marion Milner, Charles Rycroft, Masud Khan ve zaman zaman da R. D. Laing'in dahil olduğu ikinci grup akıllılığın iyi bir şey olduğunu, ama bazen abartıldığını ya da bazı şeyler için iyi olsa da diğerleri için iyi olmadığını düşünür. Onlar için bir anne olarak akıllı olmak iyi bir şeydir, bir sanatçı olarak değil. Dolaysız biçimde akıllılığı tercih eden birinci grup "insanlık koşulu" olarak adlandırılan şeyin "trajik bir görünümü" denilen şeye sahiptir. Doğuştan yıkıcılığımızın kaderimiz olduğuna, saldırganlığımız ve akabinde gelen suçluluk duygumuzun deliliğinden nadiren de olsa kurtulabileceğimize, fakat hayatlarımızın çoğunun bu delilikle başa çıkmakla geçtiğine inanırlar. Akıllılığı değerlendirmenin bir yolunu bulmuş olan ikinci grup ise, ona aynı zamanda şüpheyle yaklaşır. En iyi ihtimalle kişinin doğası (tarihleri, arzuları ve korkuları) hakkında gerçekçi bir yaklaşıma sahip olduklarından, en kötü ihtimalle de bunu benliğin daha itaatkâr ve yanlış biçimde adapte edilmiş kısımları için göstermelik bir hikâye olarak gördüklerinden bu iki terimi birbirine eşitleyebilirler. Dehşete düşmekten –ya da geleneksel biçimde kendilerini akıllılığın bir tarafında düşünenlerin uzmanlık alanına dair haklı öfke ile dolu olmaktan– ziyade eğleniyor gibidirler, çünkü akıllılığın samimi biçimde desteklenmesinin, hatta bu meseleye dair herhangi erdemin yavanlığa ve kendi kendisinin parodisine dönüşmeye meylettiğini görebilirler. Diğer bir deyişle, dosdoğru akıllılık ile ironi nesnesi yapılmış akıllılık aynı zamana ait seçenekler haline gelmiştir. Akıllılık ya apaçık olarak temsil edilmiştir –iyiliksever olmak bariz akıllılık göstergesidir– ve dogmatik olarak teşvik edilir ya da şaşırtıcı biçimde dolaysız bir şey, bir olgudan ziyade bir ihtilaf olarak değerlendirilir –size eziyet eden birine karşı iyiliksever olmak bariz bir akıllılık göstergesi midir? Akıllılık kendisine rağmen ahlakın tartışıldığı sahadır. İnsanlar akıllılık hakkında konuşmaya başladığında kaçınılmaz biçimde kendileri hak-

kında neye en çok değer vermeleri gerektiğini düşünüyorlarsa onun hakkında konuşurlar. Elbette kendimizin o kadar da makbul olmayan taraflarımız hakkında ne yapmamız gerektiği hakkında da.

Akıllılığa geçmişte inanç, us, sağlık ya da iyilik gibi çeşitli isimler verilmiştir. Fakat bu diğer ideallerden farklı olarak akıllılık, bizi bariz biçimde –bazen bariz mi bariz biçimde– deliliğimizle sidik yarıştırmaya iter. Ahlaki telakkilerimizde delilik olarak adlandırdığımız her şeyi dahil etmeye davet eder. Akıllılık bize kendimizi geliştirme arzumuzda, daha iyi hayatlara dair süreğen emellerimizde mücadele verdiğimiz bir şey olduğunu sürekli hatırlatır. 19. yüzyıl başından itibaren akıllılık kavramı, belki de ondan şüphelenmeye başladığımız için, delilik dışındaki şeylerin tarif edilmesi zor olsa da bizim için bariz deliliğimizden fazlası bulunduğuna dair bir güvence vermiştir. Göreceğimiz üzere, kelimenin tarihinin ve kullanımlarının izini sürdüğümüzde kafamız akıllılıkla fark edebileceğimizden daha uzun zamandır ütülenmiştir. Tarihinin de çoğunlukla gösterdiği üzere akıllılık insanın kulağına sıklıkla ancak deli bir insanın hayalini kurabileceği bir şey olarak gelir.

Bize aşina olan "zihnin sıhhati, zihinsel sağlık" anlamıyla kelime İngilizce'de ilk kez 1602'de *Hamlet*'te kullanılmış, "akıl sağlığı" 19. yüzyılın başlarından itibaren mahut zihin hastalığı ile suçluluk arasındaki bağlantıların bilimsel açıdan araştırılmaya başlamasıyla kendi formunu elde etmiştir. Her zaman zihnin bir niteliği olmuştur, bedenin değil. Tanımları da bizden ahenkli düzenlemeleri, şeylerin olması gerektiği gibi olduğu bir durumu tahayyül etmemizi bekler. Böylece bizzat kelimenin tanımları mülayim ütopyalar gibi bize kültürün kendisini güvence altına aldığı dilekler hakkında bir şeyler anlatır. George Crabb'in 1818 senesine ait popüler *English Synonymes Explained*'inde [Açıklamalı İn-

gilizce Eşanlamlılar Sözlüğü] SIHHATLİ, AKLEN SAĞLIKLI, SAĞLIKLI başlığı altında:

> SIHHATLİ ile AKLEN SAĞLIKLI Latince sanus'tan, o da muhtemelen Latince kan anlamına gelen sanguis'ten gelir. Zira sağlık ya da hastalık kanda ikamet eder [...]. Sıhhatli kavramı olmaları gereken durumda, yani kendi canlılıklarını koruyacak biçimde olan her şeye uygulanacak şekilde, genişletilir. Böylece hayvanların ve bitkilerin sıhhatlerinin yerinde olduğu –hayvanların nefes alıp verirken, bitkilerin ise köklerinde bozulmaya benzer hiçbir şey olmadığında– söylenir. Temsili bir uygulamayla odun ya da diğer şeylerin herhangi bozulma emaresinden tamamen azade olduklarında sıhhatli oldukları söylenebilir. Aklen sağlıklı olmak ise benzer bakımdan insanlara uygulanabilir, ancak sadece zihne tekabül edecek biçimde. Aklen sağlıklı insan delinin karşıtıdır.

Beden için sağlık neyse zihin için akıl sağlığı da odur, kişinin içinde olması gereken, bir kimsenin canlılığının, hayati gücünün muhafaza edildiği durumdur. Sağlıklı bir zihin münasip biçimde, olması gerektiği gibi işler. Öyleyse dolaylı olarak zihnin münasip işleyişlerini bilen, tanıyabilecek insanlar vardır. Elbette bu tanım sağlıklı bir zihnin sağlıklı işleyen bir zihin olduğunu öne süren Polonius'un hakiki delilik tanımına uzak değildir. Fakat biz yine de zihni en azından olması gerektiği gibi olması için bir yolu olan bir organ, bir organizma olarak tahayyül ederiz. Crabb'in büyümekte olan bitkilerle sağlıklı hayvanlara dair getirdiği analojiler, tüm meselenin oldukça dolaysız olduğunu öne sürse de, esasen hayvan ya da bitki gibi ziyadesiyle görünür bir şeyin yanına "zihin" gibi görünmez bir şeyi koyarak onu tasvir eder. Toplumsal ile organiğe dair bu karmaşa aklen sağlıklı olmakla ilgili erişilebilir tüm tanımlar hakkında bilgi verirken kafa karışıklığına yol açar – zihni ve onun insan davranışındaki kanıtını bedendekiyle aynı şekildeymiş gibi değerlendirir. (Georges Canguilghem,

Normal ve Patolojik'te* (1978) "Toplumsal normlar açık ve seçik biçimde organik normlar olarak algılanıyorsa, insanlar onlara riayet etmemek için deli olmalı." der.) Fakat akıllılık toplumsal terimlerle -anlamı konsensüs tarafından kullanılarak kurgulanmış bir kelime sıfatıyla- tanımlanıyorsa, onu zihinde canlandırmak zordur. *OED* bize tipik olmayan bir muğlâklıkla aklen sağlıklı olmanın ne olduğunu anlatır: "Sağlık... sıhhat... akıllı olmanın koşulu: zihinsel sağlık: zihin sağlığı... (maddi olanın) sağlığı." Tanımlar sözlüklerde her zaman kapalı döngüler biçiminde ilerler ve yayılırken, "sıhhat" belki de bize yol gösteren kelime olmuştur. (Skeat'in ünlü *Dictionary of English Etymology*'si [İngilizce Etimoloji Sözlüğü, 1882] "aklen sağlıklı" için karşılık olarak Latince "sanus"u, "sağlıklı zihni" verir.) Aslına bakılırsa aklen sağlıklının çağdaşı olan sıhhat, aklen sağlıklı olmak gibi 19. yüzyılın temsili bir kelimesidir. Artık pek kullanmadığımız bir kelimedir ve kaybettiğimiz bir dünyadan gelir.

> SIHHAT. Sıhhatli ya da hastalıktan azade olma niteliği ya da durumu... Sağlamlık, zindelik, zayıflıktan, kusurdan ya da hasardan azade olmak; koşulun iyiliği ya da onarılmış olması... Dini inanç, siyasi görüş ya da diğer görüşler açısından ortodoks olmak... Sağlam ya da iyi yapılandırılmış ilkelerle uyum içerisinde olma niteliği ya da olgusu [...] Bütünlük, tamlık.
>
> (*OED*)

OED'nin sağlam ve iyi yapılandırılmış ilkelerine göre akıllılık özünde zihnin sıhhatiyle ilgilidir. Zihnin beden gibi organik bir şey olduğu ya da bedenin bir parçası olduğu varsayılmıştır. Hem beden hem zihin sıhhatli ve hastalığa tâbi olabilir. Fakat sıhhatin *OED* 1850'lerde derlendiği zamanlarda zaten söz konusu olan birçok şeyle -sağlıktan

* Georges Canguilghem, *Normal ve Patolojik*, Fransızca aslından çeviren Perge Akgün, Monokl Yayınları, İstanbul, 2019.

tutun da ortodoksi ve uyumla, sağlam ve iyi yapılandırılmış ilkelerle– ilgisi vardır. Bu şeyler açıkça organik normlara nazaran toplumsal normlarla, konsensüs ve rızayla, yerleşik ilgilerin retoriği ile ilgilidir. Akıllılık ve onu karakterize ettiği varsayılan zihin sıhhati pastoralin, mutlu hiyerarşilerin ve kusursuz geleneklerin idealleştirilmiş durumunun bir versiyonu gibidir.

Akıl sağlığı (akıllılık), bu tanımlar ağına göre güvenilirlikle ilgilidir, başarıyla kültürel açıdan asimile edilmiş kişinin tutumundan çok öte bir anlamda güvenilirlik için kullanılan başka bir kelime olabilir. Kesinlikle idrak edilebilir ve düzenli olanın çok ötesinde bir kelime, paylaşılmış değerlerden, ortodoksiden ve sağlam temellerden müteşekkil bir dünyadır. Modern burunlar burada faşizm kokusu alabilir –kırılganlıktan uzak imgelerdeki anomali ile ihtilafın görünür eksikliğinde– fakat bu kelimelerin çağrıştırdığı dünya çatışmasızdır, sağlık, uyum ve sağlamlığın bir romansıdır, uygunsuzluk ve gözdağının olmadığı bir dünyadır. Akıl sağlığı ile sıhhatin bu şekilde eşleştirilmesi, zihne ve zihnin özelliklerine duyulan bu inanç, halihazırda bunların idealizmine duyulan hasretiyle daha ta 1850'lerde demode gözükür. Bunun sebebi bizzat kelimelerin öne sürdükleri tözle sağlamlığın ta kendisini istemeleridir. Hiç var olmamış bir dünya bir "oluş niteliği ya da durumu" için propaganda gibidirler. Akıl sağlığı ile sıhhat kendi sıhhatleri hakkında duyulan şüphelerle birlikte kolayca bir arada var olamaz. Alerji duydukları, tarafından çözülmeye tâbi oldukları modern bir şüpheciliği davet ederler. Aklen sağlıklı olmaya dair tanımlar kayıp bir dünyaya tutulan yas, arzulanacak bir güç için, mücadele ve kendi benliğini bölmenin olmadığı bir öte hayata duyulan nostaljik fanteziler haline gelmiştir. Seküler olduğu varsayılan bir toplumda akıl sağlığı Cennetten Kovuluş'tan önceki hayatın, yani kişinin bedeni ve diğerle-

rinin -diğer insanların bedenlerinin- sıkıntı yaratmadığı bir hayatın imgelerini dolaşımda tutar.

Marsilya'da karantinada olan Bay Meagles'ın Dickens'ın *Küçük Dorrit*'inde* (1857) söylediği üzere akıllılık son derece istikrarsızdır:

> "Veba [...] Benim şikâyetim de o. Sürekli olarak vebalıyım, buraya geldiğimden beri. Tımarhaneye kapatılmış aklı başında biri gibiyim; bu şüpheye dayanamıyorum. Buraya geldiğimde her zamankinden daha sağlıklıydım, ama bende veba olduğundan şüphelenmek, bana veba bulaştırmakla aynı şey. Ve bulaştı da -vebalıyım işte."**

Akıllı bir adamın tımarhaneye tıkılmasının neden bir problem teşkil edeceğini kendimize sorabiliriz. Akıllılık deliliğin bulaşmasıyla başa çıkamıyorsa nedir? Burada akıllılığın ancak delilikten uzakta durduğunda kendi varlığını sürdürebileceği, akıllılar hakkında akıllıca olan tek şeyin onların delilerden uzakta duran insanlar olması ima edilir. Bay Meagles'ın söylediği üzere akıllılar, deli olduklarına dair şüpheler tarafından eziyet gören insanlardır. Yaşadıkları bu tip bir hayat karantinada geçer. Fakat insanlar her zaman kendilerini onlardan korudukları şeyler tarafından eziyet görür. Eğer bu kadar çok korunmaya ihtiyaç duyuyorsa dışarıda çok korkunç şeylerin olduğunu düşünen, bunu düşünmekten kendini alıkoyamayan ve korkuyla yaşayan, aşırı koruma altındaki çocuklar gibi aynı sebeple akıllılar da kendi delilikleri hakkında takıntılıdır.

Akıllılığın tarihini düşünürken sürekli tekerrür eden bir konu da delilerle akıllıların gizli gizli bir şeyleri paylaştıkları, görünürdeki antagonizmalarına rağmen suç ortakları oldukları, her ikisinin de kabul etmek istediğinden fazla

* Charles Dickens, *Küçük Dorrit*, Çev. Turgut Berkes, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020.

** Tamamen Turgut Berkes çevirisine dayandım. (ç.n.)

birbirlerine bağlı olduklarına dair bir o kadar tekerrür eden şüphedir. Bay Meagles'ın fark ettiği şey akıllı insanın delide kendinden bir şeyi, pek de görmediğimiz bir yerde ilişkilerin ve yakınlıkların olduğunu –Stevenson'ın hikâyesindeki Doktor Jekyll ve Bay Hyde arasındaki meşhur bağ gibi– bulmasıdır. Onların gizli suç ortaklığına cevabımız onları birbirinden ayırmaya çalışmak, birbirlerinden tamamen farklı oldukları yönünde kanıt sunmak olmuştur –bağlantılardan korktuğumuzda ayrımlar koyarız. Bu da katı tanımların onları sınırlandıracağı ümidiyle onların birbirlerini sağlam biçimde dışlamalarını sağlayan tanımlar üretmeye çalışmak anlamına gelir, yani ancak tanımlarımızı doğru kullanırsak orada bulaşıcılık olamayacak türden sihirli bir kelime olarak. Nerede olduğumuzu bileceğiz. Fakat sonuçlandırıcı tanım getirme iradesi en iyi ihtimalle şüphe, en kötü ihtimalle yenilgi emaresidir. Bay Meagles yenilmese bile bir hiçtir. Akıllılığı müdafaa eden tanımlar –onu delilikten ayırt edecek, çoğu zaman terk edilmiş çabalar– kıtlıkları yüzünden dikkate değer.

*

Kısacası, Polonius Hamlet'in deliliğinden bir nevi sanatkârlık olarak etkilenmişti. Ancak denemeci Charles Lamb, Shakespeare'in akıllı olduğunu okurlarının aklına sokmak istiyordu. 1826'da *New Monthly Magazine*'de yayımlanan "Hakiki Dehanın Akıllılığı" adlı bir denemede hakiki dehanın delilikle değil, akıllılıkla eşanlamlı olduğunun üstünde durmuştu. Bu tip bir müdahalenin gerekmesi bizzat meselenin ihtilaflı olduğunun kanıtıydı. Hakiki dehanın deliliği kabul edilseydi, delilik artık sadece "bir hastalık, bir engelli olma durumu" olmayacak, akıllılık da sanatın düşmanı gibi görünecekti. Delilikle ilgili gerek kendileri gerek diğerleri üzerinden deneyimleri olanlar –Lamb'in bir ömür

baktığı anne katili kız kardeşi deliliğiyle nam salmıştı– akıllılığa daha tutarlı bir kavram kazandırmaya ihtiyaç duymaya daha meyillidir. Lamb, akademik olarak Romantizm diye bilinegelen şeyin aleyhine yazarken, o en olasılık dışı şeyi, büyük sanatçıların akıllı olduğuna dair kanıtı desteklemek istemişti. Aklıselim sanat kavramının hiçbir zaman popüler olmaması şerh düşmeye değer. Lamb "Bırakın bu konum" [zekâvet-i hârikulâde sahibinin (ya da modern konuşma şeklimizde dâhinin) delilikle zorunlu bir bağı olması] "geçerli olsun" diye başladığı kısa argümanına, tam tersine en büyük zekâvet-i hârikulâde sahiplerinin en aklıselim yazarlar arasında bulunduğunu iddia etmiştir. Shakespeare'i deli olarak algılamak zihnen imkânsızdır. En büyük zekâvet-i hârikulâde –burada temelde anlaşılması gereken şiir yeteneğidir– tüm zihinsel melekelerin hayranlık verici dengesinde bizzat tezahür eder. Akıllılık bunların her birinin oransız bir zorlaması ya da aşırılığıdır.

Lamb'in sunduğu imge –ki buna aşina olacağız– deliliği aşırılık bozukluğu olarak tasvir eder. "Melekeler" dengesizleşebilen tipte şeylerdir. Uyum ile orantılılık, zorlama ve aşırılığın rakibi olur. Mahut melekeleri tahayyül etmek zor olabilir, fakat burada öne sürülen ve hakiki dehanın örnek sunduğu şey kişinin müteşekkil olduğu nesnelerin –mizacının, melekelerinin, temayüllerinin, içgüdülerinin– iç içe geçtiği, en azından potansiyel biçimde dengeli varlıklar olduğumuz fikridir. Akıllılık bize her ne isek onu oluşturabilme imkânını sunar, deliliğin kendi yarattığımız bir abartı "orantısız bir zorlama ve aşırılık" olduğunu, bizim nitelikleri doğru anlamaktan fazlasını yaptığımızı gösterir. Fakat akıllılığın bu versiyonu bize her zaman bizi kavrayışımızdan kaçmakla tehdit eden birtakım nesnelerin –mesela melekelerimiz ya da buna tutkularımız da diyebiliriz– olduğunu hissettirir. Akıllılık, ölçü ve kontrol dili içerisinde –bu kontrol dili şaşırtıcı derecede muğlâk

olsa da– kendi lehine kanıt sunmaya meyleder. Lamb "hakiki şair" diye devam eder,

> "[u]yandıktan sonra" rüyalar... "mevzuu tarafından ele geçirilmemiştir, bilakis onun üzerinde egemenlik kurmuştur. Cennet bahçesinde kendi doğduğu yollarda yürüdüğü gibi yürür. Gök kubbesine yükselse de kafayı bulmaz. Yılmadan kireçli toprağı ayağıyla ezer, kaos ve "eski gece" âlemleri yoluyla kendini kaybetmeden başarıya ulaşabilir. Genellikle boşluyor gibi görünse de, zihninin dizginlerini hiçbir zaman boşlamaz.

Tekvin'e, Shakespeare'e ve Milton'ın *Kayıp Cennet*'ine* yaptığı göndermelerle bu tuhaf itidal ve sarsılmazlık tasavvurunda akıllılar cennetten kovulmamıştır, Cennetten Kovuluş da delilerin kovuluşudur. Delilerin rüya görmeye, cin çarpmasına, dünyanın iyi bilinmeyen anlamına, kafayı bulmaya, yılmaya, kendini kaybetmeye, irrasyonelliğe meyilli oldukları ima edilir. Tuhaf ve çelişkili bir tasavvurdur, akıllılar Cennetten Kovuluş'tan önceki Âdem ile Havva'dır, bunların anti-karakteri Milton'ın Şeytan'ıdır –ve Shakespeare gibi büyük dehalardır. Akıllılık Tanrı'nın güvence altına aldığı masumiyettir. Fakat zihnin dizginleri varsa onu dizginlemeye ihtiyaç duyan bir şey de vardır. Hakiki Deha'nın akıllılığının Hakiki Deha'nın cennetten kovulmamışların açısından yazabilen –şeyleri tasvir edebilen– cennetten kovulmuş bir varlık olduğunu varsayarız.

Akıllılık, Lamb'in kişileştirdiği üzere Cennetten Kovuluş'u evcilleştiren bir dehadır: "onların içsel doğalarında, sözlerinin ve eylemlerinin yasasında evimizde, aşina olduğumuz zeminde gibiyizdir. Biri (yeteneği kıt yazar) hayatı rüyaya dönüştürür, beriki günlük olan bitenin ayıklıklarını en vahşi rüyalara zerk eder. Akıllı dahi bizi rahatsız edebilecek her şeyi, "en vahşi rüyaları" aşina ve güven verici bir şeye dönüş-

* John Milton, *Kayıp Cennet*, Çev. Enver Günsel, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2015, 4. Baskı.

türür. Kendimizi evimizde hissetmemizi sağlayan şey onun sanatkârlığıdır, bizi kendimize yabancılaşmış, yolunu şaşmış, kaybolmuş hissettiren yeteneği kıt yazardır. Lamb'in de bildiği üzere, hakiki dâhiler, diğer herkes gibi geceleri daha şehvetli rüyalarını görürler ve gündelik olan biten onlar için her zaman ayıkların dünyasına ait değildir ya da onları ayıltacak şekilde gelişmez (söylenilene göre bizzat Lamb de sayılmaz). Akıllılık bir nevi simyayı teşvik eder. Dehşete düşüren, moral bozan, tuhaf akıllı Hakiki Dahi tarafından tamamen keyifli hale getirilir. İdare edilemeyen, dil tarafından tüm kabul edilemezleri ortadan kaldırarak sonsuzca güven verici bir şeye dönüştürülür. Bizi felaketin, kaos ve "eski gecenin" bunaltıcı âleminin olmadığına ikna etmek Lamb'in Hakiki Dehası'nın akıllılığının bir parçasıdır. Elbette Lamb'in bize söyleyemediği şey hakkında söylenecek hiçbir şey olmadığıdır ve "şaire en vahşice görünen ayartmalarda hâlâ yol gösteren gizli akıllılığın" geldiği yerdedir.

Fakat hakiki dâhinin diğer yeteneği bu adamın –denemesinde sadece erkeklerden bahsediliyor– deli gibi görünebilmesi, deliliğe bürünebilmesi, onunla dalgasını geçebilmesidir. Hakikaten dahi olan delinin tersine deliliği özgürce tahayyül edebilir, çünkü delilik onu çarpmamıştır. "Akordu bozulmuş insan zihninin" daha haşin o kaosuna doğru kendini bırakan" dahi diye yazar Lamb,

> Lear'la birlikte deli olmaktan ya da Timon'la birlikte insanlıktan nefret etmekten (bu da bir çeşit delilik) hoşnuttu, ne bu delilik ne de mizantropi o kadar başı boş bırakılmıştır, onun yerine –en çok boşluyor göründüğünde dahi zihnin dizginlerini hiçbir zaman tamamen boşlamadan– daha iyi dâhisinin kulağına hâlâ daha akıllıca tavsiyeler veren, iyi hizmetkâr Kent ya da daha içten çözümler sunan, dürüst kâhya Flavius yoluyla fısıldar.

Bunda çarpıcı olan şey –Lamb'in deliliği nefret akıllılığı "daha içten çözümlerle" eşleştirmesinden başka– Lamb'in

hakiki dehanın akıllılığını deliliği dizginleyen, deliliğin onu kontrolü altına almasını durduran bir şey olarak nitelendirmesidir. Tam tersine, akıllılık deliliği kontrol eder. Lamb'in bu makaledeki diğer anahtar kelimeleri "üzerinde egemenlik kurmak", "ehlileştirmek" ve "tâbi kılmak"tır. Sanki akıllılığın emaresi sadece usmuş ya da deliliğin yokluğu değilmiş gibi, deliliği kontrol etme, ondan sanat çıkarma yeteneğidir. Akıllılığı bu kadar gerekli kılan şey deliliktir. Denemede en iyi başarılan şey, Lamb'in açıkça deliliğin ne kadar süreğen ve korkunç olabileceğine dair doğrudan deneyiminden gelen endişesini aktarma biçimidir.

Lamb için akıllılık hakkında yazmak delilik hakkında bir anlatı sunabilmek için en güvenilir, belki de tek yoldu. Hem akıllılığa hem hakiki dehanın akıllılığına duyulan kararlı inanca taahhüdün korumacı bakış açısından deliliğin dehşetlerini araştırabilmiştir. Bu denemenin hafife alınmış ve dolaylı iması, sık sık olduğu üzere, sadece hakiki dâhinin deliliği idare edip taşıyabileceği yönündedir. Hakiki deha gerçek anlamıyla gereken şeydir. Bu görev için Shakespeare'e, en büyük dehanın sözel yeteneklerine ihtiyacımız var. Diğer bir deyişle, akıllılıktan daha nadir bulunan bir şey yok. Delilik onu uygulanabilir kılmak için akıllılığa ihtiyaç duyar. Elbette bu son kertede dehanın olduğu, akıllılığın olması gereken şeydir: deliliği kendisi olmayan bir şeye, dehşeti huzura dönüştüren bir yetenek. Akıllılık, bizi hayattan aldığımız hazları yok etmekle korkutan her neyse ona izin vermeyen bu yetenektir. Lamb içinse bu yetenek özünde dilsel bir yetenektir. Shakespeare bizim kaçınmaya meylettiğimiz deneyim alanlarını dil yoluyla geri kazanır. Hamlet'in deliliğini bu kadar yaratıcı kılan şey Shakespeare'in akıllılığıdır. Deli bir karakterin yaratıcısının akıllı olması gerekir, yoksa Hamlet gibi olurdu ve oyunlarını asla yazamazdı. Akıllılar yaratır, deliler ise sadece acı çeker.

Polonius için Hamlet'i sözel olarak bu kadar "velut" kılan şey Hamlet'in deliliğiydi. Devraldığımız farklılıklarına rağmen Polonius'un akıllılık teorisiyle Lamb'in akıllılık teorisi ortak bir varsayımı paylaşır. Her ikisi de deli diye adlandırdığımız insanlarda aşırılıkların bulunduğuna ve akıllılığın bunları sınırlandırdığına inanır. Bu da akıllılığı, kişinin bakış açısına bağlı olarak bir azaltma edimi haline getirir: Polonius'un görüşüne göre daha "bereketli" bir şeyi ya da Lamb'in görüşüne göre şiddetlice kaotik ve yeğin bir şeyi. Delilik, onu kullananlara göre bu aşırılık için en kabul edilemez formlarıyla birlikte ele alınan bir kelime olmaya meyleder (hastalarımdan biri kendisinin deli olduğunu bildiğini, çünkü benliğinin kendisine aşırı geldiğini söylemişti). Akıllılık ise ölçü koyan her şey için kullanılan bir kelimedir. Delilik kontrol kaybıyla, yasak şeyleri yapmayla ilintilendirilmiştir, akıllılık ise tam tersine yasa koyan, mantıklı ve kendine hâkim olanla ilintilendirilmiştir. Kişinin onların paylaştıklarını söyleyebileceği meşguliyet kimin ya da neyin sorumlu olduğudur. Hayatım kime ya da neye aittir? Akıllılığın elbette daha güvenli ilişkiler olduğu düşünülmüştür, delilik ise bizi tehlikeye sokar ya da en azından akıllılığımızı tehdit eder.

İnsanlar delirme korkularından bahsettiğinde, bu çoğu zaman istila edilmekle ya da ele geçirilmiş veya çarpılmış olmakla alakalıdır. Diğer bir deyişle, insanlar kendilerini yabancı bir bedene, onları ele geçirecek deliliğe ve mağdur olan sağlıklı bir bedenin (ya da benliğin) olması gerektiği şeye doğru böler. Akıllılık nadiren sömürgeci, hatta herhangi anlamıyla mütecaviz olarak görülmüştür. Lamb'in denemelerinin gösterdiği üzere akıllılık hatırlatıldığında söz konusu olan ve tartışılan şey tuhaflıktan daha uzak bir hayattır. Parmak basılacak nokta ya da sorun kendimize yabancılığımızdır –hayatlarımızı ne kadar kolayca kafa karıştırıcı ve huzursuz edici deneyimleyebilirsek deneyim-

leyebilelim. Ona basitçe kaderimiz olarak alışmalı mıyız ya da bizim için daha aşina olacak bir şeye dönüştürmeli miyiz? Akıllılık, Lamb'in "aşina olduğumuz zemin" dediğini yaşamayı sürdürerek dünyada evimizde olabileceğimizi öne sürer. Lamb'in iddia ettiği üzere, duyduğumuz dehşeti hazza çeviren şey Hakiki Deha'nın akıllılığıdır.

Akıl sağlığı tehdit altında olduğunda genelde –faydalı, bu yüzden de anlamlı bir fikir sıfatıyla– tözel bir şey olarak belirir. Yok olmaya yüz tutmuş gibi göründüğünde, hakiki, makul ve mümkün bir zihin durumu haline gelir. George Orwell'ın *1984*'ündeki* Büyük Birader'in dehşet uyandıran dünyasında hakkında ve uğruna mücadele edilen şeylerden biri akıllılıktır. 1984'ün totaliter rejimi gibi felaket durumlarında –elbette kurmaca olmayan diğer rejimlerde de– akıllılık hayatta tutunulacak bir dal olan zaruri bir şeye doğru kendini onarır. Akıllılık fikri adeta ümidi canlı tutmak için var gibidir. Kitabın başlarında anlatıcı ve kahraman Winston kendi kendine "Kendinizi duyurarak olmasa da insanlığın mirasını sürdürecek biçimde akıllı kalarak" diye tefekküre dalar. "İnsanlık mirası" rejim kontrolü eline geçirmeden önce var olmuş, artık kaybolmuş iyi dünyadır, akıllılık ise bu mirasla ilintilendirilecek bağdır. Bu akıllılık fikri, Winston'ın zihninde mirası canlı tutar. "Akıllılık" ve "insanlık mirası" gibi kelimeler, diğer dünyaların hâlâ mümkün olduğunu, daha önceki, tercih ettiğimiz yaşama yollarının sürekliliği olduğunu hatırlatan hatırlatıcılar gibidir. Ancak bu kritik durumda dikkate alınması gereken nokta, sorgulanan ya da göz önünde bulundurulan şeyin akıllılığı koruyan insanlık mirası olmadığı ya da onun hakkında olmadığıdır.

Winston başlangıçta gizli gizli yazarak aklını korur ("akıllı" kelimesini kullanan yazarlar sık sık bizzat yazmanın akıllılığı muhafaza eden bir şey olduğunu düşünür). Akıllılık da

* George Orwell, *1984*, Çev. Celal Üster, Can Yayınları, İstanbul, 2019, 69. Baskı.

Düşünce Polisi'ne rağmen daha iyi, alternatif bir dünya tahayyül ve inşa edecek benliğin ifade formlarını bulmayı içerir. Yine de kitapta akıllılığın bir diğer yüzü, neredeyse tam tersini içeren versiyonu –aymazlık ve kendi kendini alıştırma yoluyla muhafaza edilen akıllılık– vardır. Hatta insanların akıllı kalma biçimi onların uğradıkları baskıyı sürdürür:

> Açıkçası, Parti'nin dünya görüşü onu hiç anlamayan insanlara çok daha kolayca dayatılıyordu. Gerçekliğin en açık biçimde çarpıtılması böylelerine kolayca olaylarla yeterince ilgilenmedikleri için neler olup bittiğini de göremiyorlardı. Hiçbir şeyi kavrayamadıkları için hiçbir zaman akıllarını kaçırmıyorlardı. Her şeyi yutuyorlar ve hiçbir zarar görmüyorlardı, çünkü tıpkı bir mısır tanesinin bir kuşun bedeninden sindirilmeden geçip gitmesi gibi, yuttuklarından geriye bir şey kalmıyordu.*

Akıllılık idrak edememeye ya da etmek istememeye dayanıyorsa, delilik ne olup bittiği hakkında gerçekçi bir hissiyata sahip olmak demektir. Ya da misal bu daha ziyade Nazi Almanya'sında Yahudilere ne olduğunu inkâr edenlerin anlatılarında bilhassa canlıdır –sanki etrafınızda olup biten bazı şeyleri bilmek ya da kabul etmek sizi delirtebilir ya da zar zor elde ettiğiniz muvazenenizi yok edebilirmiş gibi. Öyleyse akıllılık dediğiniz şey bir deliyi ve delirmekte olan dünyayı idare etme stratejisi haline gelir. *1984*'te akıllılık kendi uğradığı baskıya izin vermek için kullanılan bir diğer kelimedir. Parti, insanların bu tip resmen desteklenmiş akıllılık kapasitesine dayanır, fakat bir kapasite, bir hile olarak yabancılaşmayla flört eden tam da bu akıllılıktır (size eziyet eden eziyetten kaçınma yolunuz). Adaptasyon, koruduğunuzu düşündüğünüz hayatı kaybetmek anlamına gelir. Orwell'ın anlatıcısı da R. D. Laing gibi –gerçi Orwell Laing'den yirmi sene önce yazıyordu– iyi ya da hakiki akıllılığı birey-

* Tamamen Celal Üster çevirisine dayandım. (ç.n.)

sellikle ilintilendiriyordu. Yazarın kitabın sonuna doğru yazdığı üzere Winston bu yorumun kendi içinde derin bir bilgelik barındırdığı hissiyle "'akıllılık istatiksel değildir' diye mırıldana mırıldana uykuya dalar." Sahte akıllılık Parti'nin aymaz tek biçimliliğidir. Orwell, bireyselliği ortak kullanıma açmayı talep eden herhangi grubun bireyi delirttiğine inanır. Akıllı bir grup, her şeyden önce üyelerinin farklılıklarını kabul eder (öyleyse akıllı grupta paradoksal olarak daha çok çatışma olması mümkündür). Parti'nin yasakladığı nevi şahsına münhasır olmaktır. İnsanda dehşet uyandıran Parti görevlisi O'Brien Winston'a şöyle der,

> "O yüzden buradasın. Alçakgönüllülüğü, özdenetimi becerememediğin için buradasın. Akıllılığın bedeli olan boyun eğmeye hiç yanaşmadın. Deliliği, tek kişilik bir azınlık olmayı yeğledin [...] Parti neye gerçek diyorsa, gerçek *odur*. Parti'nin gözünden bakmadıkça, gerçekliği görmek olanaksızdır. İşte senin yeniden öğrenmen gereken şey de buydu, Winston. Bu da, benliğini yok etmeyi, iradeli olmayı gerektirir. Akıllı olmak istiyorsan, önce kendini alçaltman gerekiyor."*

Orwell, akıllılığın ürününün araçlarını kimin kontrol ettiğini derin derin sorar. *1984*'teki ürpertici ve oldukça çağdaş işkencede tam da rekabete maruz bırakılan akıllılığın anlamı yatar. Hem Winston hem Parti için akıllılık hayatta en çok anlam ifade eden şeye tekabül eder ve onu temsil edegelmiştir. Parti bir kimsede en iyisinin onu Parti'nin üyesi yapan şey olduğunu söyleyecektir, üye olmak mantıklıdır. Winston, akıllılığını sağlayanın Parti'ye direnişi olduğu görüşüne tutunmaya çalışır. Akıllılık kavramı her iki taraf açısından da –her ne kadar birbirini dışlayıcı olsa da– belirli değerleri canlı tutmak için kullanılır. Her iki tarafın da kendi lehine kanıt sunmadan yapamadıkları bir kelimedir, fakat aynı sebeple Orwell'ın alışılmışın ötesinde kuvvetli

* Çok ufak değişiklikler haricinde Celal Üster çevirisine sadık kaldım. (ç.n.)

retorik bir aracı ima ettiği üzere, kaypak bir kelimedir. En korkunç şeyleri meşrulaştırmak için kolayca görevlendirilebilir. Orwell delilikle akıllılığın diline başvurmadan, onu teşhir etmeden kitabı yazamazdı.

Orwell, akıllılığın insanı muğflaklığına rağmen hatta muğlâklığı yüzünden bu kadar kuvvetlice çağıran bir terim olduğundan onun birbiriyle uyuşmayan konumları meşrulaştırmada kullanılabileceğine dair bizi uyarıyor. Fakat Orwell akıllılık fikrinde ilgimizi çeken bir şey olduğundan şüphelenmiyor. "Akıllılık" kelimesi hem manipüle etmek hem de güvence vermek için –en önemli değerlerimizi bize hatırlatmak ve saflığımızı istismar etmek için– bu kadar rastgele, bu kadar oportünistçe kullanılabiliyorsa, bizde nasıl ve neden işe yaradığını hem nasıl yapılagelebildiğini hem onun adı altında işlenebilecek suç tiplerini bilmeye ihtiyacımız var. Bize güven telkin ettiğini varsayarsak, oldukça göze batan, kaypak bir kelimedir.

Kelime her ne kadar muğlâk olursa olsun, onu her ne kadar gelişigüzel kullanırsak kullanalım, bizatihi varoluşu bizde ne kadar güvensizlik yaratırsa yaratsın, akıllılık içinde büyük bir konuyu taşır. Her şeyden önce kendimize dair bir ümidi –bu ümide dair şüphelerimizle birlikte– taşır. Akıllılık kavramı içerisinde toparlanmış hayatımızın fark edilebilir bir amacı –Crabb'in sözleriyle "kendi canlılıklarını muhafaza etmek için olması gerektikleri gibi oldukları durum"–, yaşama sebebine sahip bir amaç olduğu fikridir. Akıllılık nesneleri olduğu gibi alan gerçekçi bir düşünüş olsun, ne olmaları gerektiğine dair bir rüya olsun, akıllılık olasılığına kendimizi adamamız ilerlemeye ve tövbeye, hayatımızın şimdi olduğundan daha iyi olabileceğine, hayatımızı daha iyi kılabileceğimiz bir konumda olduğumuza dair duyduğumuz asırlık inancın son kalesi olabilir. Bu yüzden akıllılık ile delilik arasındaki geleneksel rekabet niyetlerimizin şeffaflığıyla, –karanlık güçlere, kör karanlık niyetlere tâbi

olmayan- hayatlarımızın kendi hayatımız olduğu kadarıyla ile ilgilidir, böylece kendimiz için kendimiz tarafından tasarlanabilir. Akıllılıkta söz konusu olan, dünyada kendimizi evimizde hissedip edemeyeceğimiz, kendimizi toplumsal kurallara uyarlayabilen varlıklar olarak düşünmeye hakkımız olup olmadığı, böyle değilsek de elimizde doğru yola varan bir yaşama yolunun hâlâ olup olmadığıdır (misal "deliye döndüğümüzden" bahsederken daha akıllıca bir alternatifin olduğunu varsayarız). Göreceğimiz üzere doğru hayatı yaşama yolu, sık sık doğaya, doğamıza daha yakın yaşama olarak tarif edilmiştir ve kendimizin varsayılmış kaynağına daha yakın olsak hayatımızın daha iyiye gideceği varsayılır. Diğer bir deyişle tarif, temelinde akıllı olup olmadığımıza dair bir soru haline gelir, fakat soru akıllılıktan sonsuzca uzağa sapmış ya da özünde delidir, deliliğimizi ehlileştirmek için de ona ihtiyaç duyarız. Açıkçası çoğu şey, biz her yerde deliliğin zincirleri tarafından çevrelenmişken, doğuştan akıllı olarak ya da akıllılığın zincirleri tarafından çevrelenmişken, kendimizi doğuştan deli olarak tarif edip etmediğimize dayanır. Akıllılık ile deliliğin retoriği en azından "hayatın anlamı" denilegelenle alakalıdır ve artık en azından daha çok seküler düşünen insan tarafından hayatın anlamsızlığı olarak adlandırılmaya başlamıştır.

Akıllılık sanatta pek kullanılmayan bir kelimeyse, fen bilimlerinde anahtar kelime olarak kullanılmaması belki de o kadar şaşırtıcı değildir. Maddede, evrende akıllılığın bulunup bulunmaması ve gözlemlenebilir ya da ölçülebilir olup olmaması sorunsalı bilimsel tahayyülü tam olarak ele geçirmemiştir. Akıllılık, mahut evrenin amacı ya da amaçsızlığı hakkındaki bilimsel sohbetlerde ortaya atıldığında cesaretlenmesek de onu dikkate almamız bu yüzden gerekir. Çağdaş fizikçi Peter Atkins şöyle yazar,

> Kaosun çocuklarıyız, değişimin derin yapısı ise yozlaşmadır. Kökünde sadece çürüme ve kaosun özüne inilemez bir akıntı vardır. Amaç yitip gitmiştir, geriye kalan tek şey istikamettir. Evrenin kalbine derinden, tarafsızca baktığımızda kabul etmemiz gereken bu kasvettir.
>
> (*İkinci Yasa* [1986])

Evrenin bir kalbinin olduğunun düşünülmesi biraz nostaljik olsa da cesaret vericidir, ama burada bulunabilecek tek cesaret verici nokta da budur. Yine de kasvet varsa bunun sebebi amaçla ilerlemeye aşırı yatırım yapmamızdır. Kıyamet dili, "yozlaşma" ile "kaos"un İncil'i hatırlatan yankıları kötü haberlerin tüm canlılığına sahiptir. Yine de katı Darwinci olan Richard Dawkins, bu insanı kasvetlice tazeleyen yeni -şüphelenilmeyen denilemese de- hakikat üzerine yorum yaparken, bize ümitsizliğe karşı tavsiyede bulunur. Tam mürtedin aşina metanetiyle, "en şerbetli yanlış amacı en uygun biçimde arıtmaktan" ibarettir, diye yazar

> Kozmik duyarlılığı teşhir eden bu tip övülesi metanet kişisel ümidin kaybıyla karıştırılmamalıdır. Hatta evrenin nihai kaderinde muhtemelen amaç yoktur, fakat içimizden herhangi biri hayatımızın ümitlerini yine de evrenin nihai kaderine bağlar mı? Akıllıysak, elbette bağlamayız. Hayatlarımız her tür yakın, sıcak insan emelleri ve algıları tarafından yönetilir.
> (*Gökkuşağını Çözmek* [1998])*

Dawkins burada hayatımızın ümitlerini akıllılığımızla ilintilendirdiğimizi, akıllılığın hayatlarımızın ümitlerini bağladığımız yerde bulunduğunu varsayıyor. Elbette dünyada teokrasilerde yaşayan insan çoğunluğunun arasındaysak, evrenin nihai kaderi burada anahtar bir rol oynar. Dünyadaki çoğu insan, ister deli olsun ister olmasın akıllılığın hayatımızın ümitlerini bağladığımız yere dayandığını söylemeye hakkımız var. Dawkins için akıllı olan, evrenin ken-

* Richard Dawkins, *Gökkuşağını Çözmek*, Çev. Gül Greenslade, Kuzey Yayınları, İstanbul, 2012.

dine has kurallarından başka bir şey tarafından yönetilen bir hayattır (bir bakıma bize akıllı olabilmemiz için dünya esasen her neyse ondan endişelenmememiz gerektiğini söyler gibidir). Görünen o ki kişinin ümitlerini evrenin kaderine bağlaması delilik olacaktır, çünkü evren kaosun özüne inilemez bir akıntıdır, bugün gündemde olan yozlaşmadır. Hem Dawkins hem Atkins modern fiziğin keşfettiği haliyle dünyada akıllı olmanın nasıl olacağını merak edebilecekleri kadar merak ederler. Dawkins, hayatın bilimsel olgularını uygun bir biçimde arıtarak ve teşhir ederek kabul etmemiz, fakat o zaman da akıllı olmak ya da aklımızı kaybetmemek için ümidimizi daha dostane bir şeye bağlamamız gerektiğini öne sürer. Akıllılık burada göz ardı edebileceğimiz bir nesneye, kendinizi hissetmekten men edebileceğiniz olgulara bağlıdır, anlamsızlığa mesafe almak akıllıcadır.

Dawkins, kalpsiz bir dünyada sığınılacak bir liman olarak daha dolaysız, daha kişisel ümitlerin beslenmesini ister ve akıllılığı ümit etmenin gerçekçi olduğu şeyle ilintilendirir. Fakat öne sürdüğü şey açıktır, modern fizik tarafından tasvir edildiği üzere ümitlerimizi evrene bağlayacaksak bu bizi delirtebilir. Evren yozlaşma, çürüme ve kaos ise, (daha ümitli) akıllılığımız büyümeye, saflığa ve düzene duyduğumuz inanç olmalıdır. Akıllılık, burada kaos ve entropiyi durduran bir şey olarak sunulmalıdır. Böylesine tuhaf ve tekinsiz bir dünyada akıllı benlik evrenin anlamsızlığı, vurdumduymazlığı tarafından delirtilmemiş gibi akıllılık da bizim hayat çizgimiz olmuştur. Dawkins'in göz önünde bulundurmadığı şey hayatlarımızı yaşamaya değer hissedebilmemiz için neden amaç, anlam, büyüme ve ilerleme hissine ihtiyaç duyma gereği duyduğumuzdur. Göreceğimiz üzere, artık bizi bu tip asırlık ideallerle iştigal etmekten kurtaracak biçimde yaşamak akıllıca olabilir.

Lamb'in iki yüz yıl önceki Hakiki Deha'sının akıllılığı gibi Dawkins'in bilimsel açıdan aydınlatılmış modern bireyi de

kaosa sürüklenmeyi engelleyebileceğimiz yerde bulunur. Akıllılık, aşırılığı dağıtır (kendi akıllılıklarına kendilerini adamış ya da onlar tarafından aşırı etkilenmiş insanların duygusal kaosun akut imalarına sahip olmaya meyletmesi klinik açıdan söz konusudur.) Benliğimizin akıllı kısmı bize doğru ümitleri, hayatımızı devam ettirmemizi sağlayacak ümitleri verir. Diğer bir deyişle, hayatın yaşamaya değer olduğuna inanmamızın ya da en azından buna inanmayı istemenin akıllıca olması gerektiğini varsayarız.

Akıllılıktan genelde felaket zamanlarında medet umulur. İnsanlar, etraflarındaki herkes kendi cesaretlerini kaybediyorken siyasi baskı altında ya da daha moral bozucu bilimsel buluşlar ışığında soğukkanlılıklarını yitirmemeleri için cesaretlendirilmiştir. Akıllılığımız onu destekleyenler tarafından bize zamanların düşündüğümüz kadar felaket olmadığı güvencesini verecek bir değer olarak öne sürülmüştür ("hiçbir akıllı insan muhtemelen ... yapamaz".) Öyleyse kullanımı -kelimeyi kullanmak genelde hiçbir biçimde yardıma çağırmak için bir yol olmadığından- korkularımızın bir göstergesi olmaya meyleder. Kelime her zaman büyük bir kaybın eli kulağında emaresi gibiymişçesine, akıllılığa başvurulduğunda ya da akıllılığın mevcudiyeti talep edildiğinde, bir şeyler genelde kaybolmaya yüz tutmuş gibidir (Polonius'un Hamlet'in akıllılığını fark etmesi Hamlet'ten kurtulma çabasını muştular, Charles Lamb'den sonra kimse Hakiki Deha hakkında yazmayacaktır.) Belki de delilerin dili akıllılardan daha bereketli biçimde kullanıyor ya da böylesine değer verdiğimiz sanatın deliliğin bir ürünü olması ya da izin verdiğimiz politik ve ekonomik gerçeklerin çektiğimiz eziyete bir çözüm değil onun sorunu olduğu, hatta kültürlerimiz ve fiziksel evrenimizin -bizi diğer hayvanlardan ayıran sözel dilimizin bile- delirticileşebilmesi için ödül manyaklığımızla bilim tarafından su yüzüne çıkan evrenin geleneksel biçimde sahip olduğumuz tüm ümitlerin kuyusunu kazdığı

aklımıza gelmeye başlarsa, akıllılık da bizim için bir cennet olur. Akıllılık bizi akıllı kılan fantezi, önceden planlanmamış, tehditkâr bir dünyada retorik bir dayanak haline gelir.

Tarihçi G. M. Trevelyan 1908'de şair Meredith'i "sağduyunun şairi, akıllılığın mülhem peygamberi" diye övdüğünde, bu, mülhem kehanete duyulan nostalji olmasa bile, açıkçası sağduyuya yakılmış bir ağıttı. Göreceğimiz üzere, akıllılığın mülhem peygamberleri, kısmen akıllılığın sık sık ilhamla zıtlık içerisinde bulunduğundan, fakat aynı zamanda akıllılık bizim iyi sağduyu diye bir şey olduğuna ve riayet edersek hepimizin daha iyi durumda olacağımıza dair ikna edilmemiz için kullanıldığından, akıllılığın mülhem peygamberleri çok seyrek bulunur. Akıllılığın peygamberlerinin kim olabileceğine dair bu kadar az mutabakat olduğuna, onların bu kadar nadir bulunmasına şaşırdığımızdan daha fazla şaşırmalıyız.

Sağduyu olarak atıfta bulunduğumuz şey, sanki içimizde hepimizin paylaştığı, akıllılık galip geldiğinde onu takip edeceğimiz bir şey varmışçasına bir nevi gündelik hayatın akıllılığını sorgulamadan varsayar. Yine de günümüzde sağduyu –bir de onunla ilgili olağan ve mevcut akıllılığın topyekûn kavramı– birçok insan için son derece anlaşılmazdır. Sağduyu giderek üzerinde mutabakata varamayacağımız bir şey haline gelmiştir. Hatta birbirimizle ortak olduğumuz her ne varsa, kendimizi akıllı kılabilecek her ne yapabiliyorsak bunlar çağdaş meşgalelerimiz haline gelmiştir, eğer o da varsa. İster çok kültürlülük toplumsal uyumumuzla bağdaşsın, ister kendi özgürlüklerimizden feragat etmek yoluyla güvenliğimizi güvence altına alabilelim, bunlar artık bizim politik görüşlerimizdir. Dünya sahnesinde bizi en çok etkileyen şey politikacıların akıllılığı değildir.

Akıllılık, hayalet uzvu ya da protez aleti gibi büyüleyen bir şeydir. Kavram bir kez 19. yüzyılda anlamını kazanmaya, bir kez kullanışlı olmaya başladığında asla boşlanmadı, ge-

lişigüzel kullanılageldi, fakat asla araştırılmadı ya da analiz edilmedi. Kendi muğlâklığıyla banalliği içerisinde çözülmeden evvel, akıllılığın bir kavramsal araç, bir anahtar kelime olarak aslında ne anlama geldiğini sormaya değer. Akıllılık her ne zaman çağrılırsa, onu dönüştürmek ya da üstünü örtmek için neyi kullandığımızı, çözülmesi için hangi çatışmayı kullandığımızı sormamız gerekecektir. Herhangi verili durumda bize akıllılığın sonunda onarıldığı söylendiğinde, bu durumda insanların olup bittiğini düşündüğünü şeyin ne olduğunu bilmemiz gerekir. Shakespeare'in akıllı olduğuna, evrenin ise olmadığına inanmak kendimizi akıllı hissetmemizi sağlıyorsa, bunun sebebini bilmemiz gerekir.

İkinci Kısım
Akıllılık Lehine Kanıt Sunmak

1
Delice Bir Başlangıç

Erasmus *Deliliğe Övgü*'de (1509)* "Zihin bedensel organları düzgünce kullanabildiği sürece sağlıklı diye addedilebilir." Yaklaşık beş yüz sene önce Hıristiyanlığı savunan bir risalede yazılmış olsa da bu cümle akıl sağlığı hakkındaki çağdaş varsayımlarımızı üç aşağı beş yukarı formüle eder. Birincisi akıllılık bedenin değil, zihnin niteliğidir (insanların bedenlerine akıllılık ya da delilik atfetmeyiz). İkincisi bu aklen sağlıklı zihnin bedeni kontrol etme işlevidir, bu yüzden de bedenin zihnin himayesi altında olmadığında kontrol dışına çıkabilmesidir –ya da en azından yasak şeyleri yapa-

* Desiderius Erasmus, *Deliliğe Övgü*, Çev. Yücel Sivri, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016.

bilmesi. Üçüncüsü, beden kontrol edilebilecek tek nesne türü değildir, aynı zamanda düzgün ya da düzgün olmayacak biçimde kontrol edilebilecek tek nesne türüdür, yani her şeyden önce akıllı zihnin anladığı şey münasebettir. Tüm bunlara ek olarak zaman faktörüyle ilgidir. Akıllılık için zihne ihtiyacınız vardır, diğer türlü deli bedeni kontrol etmek için yine zihne ihtiyacınız vardır, fakat Erasmus'un dediği gibi zihne ancak bedensel organları kontrol ettiği "sürece" sağlıklı denir. Burada ima edilen, akıl sağlığının daimî değil, istikrarsız bir koşul olmasıdır. Soru sadece aklen sağlıklı zihnin bedeni kontrol edip edemeyeceği ile değil, bunu ne kadar uzun sürede yapabileceği ile de ilgilidir.

Kendi bedenleri üzerinde ancak düzensiz kontrolü olduğunu düşündüğümüz bize en aşina varlıklar hastaların, yaşlıların ve suçluların yanı sıra bebeklerle çocuklardır. Fakat Erasmus'un açısından devraldığımız ve neredeyse sorgusuz sualsiz kabul ettiğimiz şey, kelimenin tam anlamıyla deli doğduğumuzdur. Ya da o kadar bariz olmayacak biçimde ortaya koyarsak, bebekler delilikle ilintilendirilebilecek özelliklerin çoğuna –kendine hâkim olamama, çalışma yetisinin olmaması, yetersiz (hatta noksan) sözel yetenekler– sahiptir. Sürekli gözetim altında olmaları gerekir, yoksa kendilerine zarar verebilirler, böylece kendilerine zarar vererek başkalarına da zarar verirler. Dünyadaki tek insanın kendileri olduğunu varsayanların aşırı istekli hayatlarını yaşar gibidirler. Beden kontrolü dediğimizin, dilimizin ve diğerlerinin ne hissettiğini umursama yetimizin doğduğumuzda noksan olmasının birçok insanın fark edeceği üzere ciddi sonuçları vardır. Bebekler tatlı, güzel, tapılası olabilir, fakat yetişkinler arasında utanmazca davrandıkları fark edildiğinde delilik diye tespit edilmiş özelliklerin çoğuna sahip oldukları görülür. Bebeklere deli demeyiz, çünkü kendilerini bu şekilde davranmaktan men edemedikleri için bunu yapmaya hakları olduğuna inanabildiğimiz kadar inanırız (gerçi birçok

insan bebeklere deliymiş gibi davranır). Fakat bebeklerin akıl sahibi olduğunu da düşünmeyiz. Bunu ancak "gelişme" dediğimiz şeyin üstesinden gelemediklerinde kendimize sormaya başlarız. Her ne kadar üstü örtük olursa olsun bedensel organların -bunların arasında konuştuğumuz organ ağzımız da var- münasip kontrolü olarak akıllılık gelişimin amacı haline gelir (en kısa zamanda çocukların kendilerine hâkim olmaya ve tane tane konuşmaya başlamalarını bekleriz). Buradan çıkıp kabına sığamayan şey esas deliliğe yakındır, elde edilecek şey bu deliliği idare edecek akıllılıktır. Çocuklarda iç karartıcı olduğu kadar çarpıcı olan bedensel ihtiyaçlarının dolaysızlığıdır. İhtiyaçlarının ifadesini başarıyla -yani tatmin edici biçimde- arayan acil bedenlerdir. Bu bağlamda akıllılık sadece zihin ile imgelemi -her ikisini de özenle hazırlayarak ve kişinin tatmini erteleyerek- kullanabilmek anlamına gelebilir. Akıllılık burada yaratıcı sabır ya da sabrı yaratıcı kılan yetenektir. Akıllılık, gelişime adanmış mücadelede, yani hayatta kalma ve üreme mücadelesindeki zorunlu iyidir.

Akıllılık, herhangi tercih edilmiş zihin durumu için bulunmuş bir kelime olmaya meyleder. Hepimizin arzuladığımızı düşündüğümüz şeydir. Yine de akıllılık pek de delilik gibi teknik bir terim, uzmanlaşmış bir disiplinin jargonunun bir parçası değildir. Genelde artık "zihin sağlığı" denilen çok önemli bir şeyle alakalı saygın bir argodan ibarettir. Psikanalist (ve pediatri uzmanı) O. W. Winnicott "sadece akıllıysak, yoksuluzdur" diye yazmıştı. Çoğumuz için de, en azından bağlamı dışında alıntılandığında, bu biraz cesareti, kendimizi bazen hissettiğimiz hatta olabilmeyi istediğimiz kadar eksantrik, itaatsiz, tuhaf olmamız için neredeyse resmî bir izni akla getirir. Fakat hatırlamamız gereken Winnicott'un bunları genç zihinler hakkında, hatta genç zihinlere dair unutmaya hevesli olabileceklerimiz hakkında yazdığıdır. Winnicott, 1945 tarihli "Primitif Duygusal Gelişim" başlık-

lı bir makalesine düştüğü dipnotta şöyle yazar: "En yoğun duyguların hatta korku uyandıran akut hissiyatın kaynaklandığı sanatsal ifade yoluyla primitif benliklerimizle temas halinde olmayı ümit edebiliriz, hatta sadece akıllıysak yoksuluzdur." Bu tasasızca ortaya konmuştur ve psikanalistlerin -hatta başkalarının- içinde onca yıkıcı "primitif" duygunun bulunduğu herhangi bir savaştan sonrası için söylediği tür duygular gibi değildir. Fakat şimdiye dek aşina olduğumuz bir nokta, sanatın ne olabileceğine, bizim için ne yapabileceğine dair bir nebze olsun neşeli bir tasavvur gibi geliyor. Winnicott'un iddiası dipnota sıkıştırılmıştır çünkü varsayımlarında ve imalarında kulağa geldiğinden daha çok rahatsızlık vericidir, afallatıcıdır. Winnicott çocukların deli olduğunu değil, çocuk için normal olanın yetişkinlere delice gelebileceğini söyler. Hayatımızın en erken dönemleri akıllıca bir delilik durumu içerisinde -yoğun duygularla ve akut hissiyatla- yaşanmıştır. Kendimizi bu tip hislerden korumak için yetişkinleşiriz. O zaman da yetişkinler olarak bu savunmayı "akıllılık" diye adlandırırız. Soruna böyle bakıldığında akıllılık kulağa çocuk olmadığımız, şeyleri yoğun biçimde deneyimlemediğimiz tüm yetişkin zihin durumları için kullanabileceğimiz bir kelime gibi gelmeye başlar. Bu bizim tek akıllılık tahayyülümüzse, elbette yoksuluz.

Mesele, Winnicott'a göre çocukları akıllı kılabilmek için ne yapabileceğimiz değil, yetişkinlerin kendi genç zihinlerinin akıllı deliliğini korumaktı, o da eğer bir mesele varsa. Winnicott'un meşhur dipnotuna dahil edemediği paragraf -belki de onu huzursuz ettiği için- şöyleydi:

> Bazen bireyin kendi bedeninde yaşarken her zaman sağlıkla bütünleştiği, dünyanın gerçek olduğunu hissettiği varsayılır. Ancak akıllılıkta çoklukla delirme korkusu ya da inkârı, her insanın doğuştan gelen bütünleşmekten uzaklaşma, benliğinin dışına çıkma ve dünyayı gerçekdışı bir şey olarak tahayyül etme kapasite-

sine dair korku ya da bunların inkârı ile yüklü semptomatik bir nitelik vardır. Kişinin yeterince uyuyamaması herhangi bir kimsede bu koşulları üretir.

Winnicott'un "bütünleşmekten uzaklaşma"dan kastı parçalanmayı umursamamak ve zaman zaman –iddia ettiği üzere– "bir araya geldiğinize ve bir şeyler hissettiğinize" inanmaktır. Mahut "normal bebeğin" normal durumu işte budur. Diğer bir deyişle, akıllılık dediğimiz şey kendimizi "birlikte" diye addettiğimiz şeye dahil olmayan, olağan bebek ya da çocuk deneyimlerinden yoksun bırakma, yoksun kılma anlamına gelebilir. Öyleyse akıllılık yetişkindeki deliliğe, bütünleşmekten uzaklaşmaya, benliğinin dışına çıkmaya, gerçekdışılığa (bıkkınlığa) vs... müsamahasızlık olacaktır. Çocuğun hakiki akıllılığının bu durumlara erişilebilirliğinde ya da bunlardan korunamamasında yer aldığı söylenebilir. Winnicott'a göre bu kendine has durumlar da yetişkinin def ettiği, bu def edişi de akıllılık olarak adlandırdığı temel kaynaktır. Winnicott'un savunduğu üzere, (sanat eserlerini üretir ve deneyimlerken) hislerimiz tarafından rahatsız edilmemizi, bu rahatsızlıktan da beslenmemizi ve bunu sürdürmemizi sağlayan işte bu kapasitedir. Akıllılık, bize en çok anlam ifade eden hislerimiz ile deneyimlerimiz bahasına bağlantılarımızı koparma yolu olabilir. Korkudan kaçış olarak aradığımız, bizi kendimizden mahrum bırakabilir. Winnicott bizi kendi çalkantımızı kabul etme konusunda cesaretlendiriyor.

Winnicott'a göre çocuklar kelimenin en iyi anlamıyla delidir, yetişkinlerse kelimenin en kötü anlamıyla akıllılaşır. Winnicott bir seferinde Jung'un *Anılar, Düşler, Düşünceler*'i (1965)* için yazdığı bir kitap tanıtımında şöyle yazmıştı: "Akıllıydım, analiz ve benlik analizi yoluyla bir nebze olsun

* Carl Gustav Jung, *Anılar, Düşler, Düşünceler*, Çev. İris Kantemir, Can Yayınları, İstanbul, 2001.

deliliği elde ettim." Burada gelişim, çocukluk deliliğinin onarılması anlamına gelir, fakat belki de delilik ancak bir nebze mümkün olabilir. Akıllılık Winnicott'un ima ettiği üzere bir zorunluluktur, ama hiçbir zaman yeterli değildir. Akıllılığa çocukluğun yoğunluklarına bir deva sıfatıyla başvuruluyorsa, akıllı olmayı ne kadar sağlayabileceğimiz sorulmalıdır. Bizatihi sorun haline gelen akıllılığı hedeflememiz gelişimin paradoksudur.

Bu tanıdık bir hikâyenin tanıdık olmayan versiyonudur. Birçok sanatçı ve yazar, 18. yüzyıldan itibaren Cennetten Kovuluş'un İncil'le ilgili hikâyesini yeniden anlatmış gibidir. Rousseau'da, Blake'te, Wordsworth'te –diğerlerinin yanı sıra Freud da bu gelenekte kendi müphem konumunu alacaktı– yeni bir kovuluş, yetişkinliğe doğru kovuluş vardır ya da daha kesin söylemek gerekirse, çocukluktan kovuluş. Yetişkinliğe, medeni topluma doğru büyümek bu yazarlara göre kendimiz için en değerli ne varsa onun kaynağından uzaklaşan bir seyahatti. Çocuk her ne kadar "küçük bir filozof" ya da "primitif" olsun, her şeyden önce hayat, enerji ve tutku doluydu. Artık "gelişim" dediğimiz, kazançlardan, dahası başarı, hâkimiyet ve kapsamlılıktan olduğu kadar kayıplar, mutabakat kadar ihanet ve hayal kırıklıkları açısından da konuşulabilmeye başlamıştı. Mesele, çocuğun masum olmasından ve yetişkinliğin onu yozlaştırmasından ziyade, çocuğun yoğun biçimde hissetmesi ve yetişkinleşmenin onu eksiltmesiyle ilgiliydi. Rousseau insanların özgür doğduğunu, sonrasında her yerde zincirlerle sarılı olduğunu bildirdiğinde, bize çocukluğun idealleştirilmesini sunuyordu. Çocukta –hadi buna tutkulu doğası diyelim– bir şeyler vardı, fakat toplumun makbul bir üyesi olabilmesi için bu doğasından sözüm ona daha iyi bir şey için feragat etmesi gerekiyordu. Blake bu iki çıkmaza Masumiyet ile Deneyim, Freud Uygarlık ile Huzursuzlukları, Winnicott ise "akıllılık" ile "delilik" adını vermişti.

20. yüzyıla gelindiğinde bilim bu tip tartışmalarda teolojinin yerini aldı, yeni akım genler, doğa ve terbiyeyi konu etmeye başlamıştı. Fakat genç zihinlerin en önemli zihinler olduğu, her şeyin çocuklukta başladığı fikri kökten bir inanış olarak kalmaya devam etti. Çocukluk daha sonra gelecek deneyimi kati biçimde öngöremeyebilirdi, fakat çocukluk olmadan daha sonraki deneyim de olamazdı. Benzer şekilde, bebeklerle çocukların gerçekte neye benzediği hakkında tartışmalar çocukların ne olduğuna dair birbiriyle rekabet eden hikâyeler -içgüdülerden müteşekkil olsun, genlerden ya da bilişsel temayüllerden olsun- olacaktı, ama artık şüphe götürmeyen şey (ki bunun görece yeni bir fenomen olduğunu unutmak kolaydır) çocukluğun ayrıcalıklı konumuydu. İnsanlar muhtelif tanrılara inanmaya devam etsin ya da etmesin hemen hemen herkes kökenlerinin gücüne inanmaya devam ediyordu, varacağımız yer, başladığımız yere bağlıydı.

Yine de Benjamin Spock'tan John Bowlny'a kadar çocuk gelişiminin modern anlatılarının vurgulamak istediği nokta, çocuğun bağımlılığı, çocukta noksan olan, bu yüzden de kendi hayatını canlı kılabilmek için elde etmeye ihtiyaç duyduğu şeydir. İlk anda çocuklar kendileri için yapamadıkları, yetişkinlere ihtiyaç duydukları şeyler açısından tarif edilegelmiştir. Hatta çocuk yetiştirme amacının da -çocuk gelişimine dair ne kadar çeşitli tarif olursa olsun- çocuğu ya da elbette ebeveynleri delirtmemek olduğuyla ilgili bir konsensüs vardır. Çocuk yetiştirmeyle ilgili tüm reçeteler, her ne kadar üstü örtük olursa olsun, akıl sağlığı yerinde çocuklar üretme projeleridir. Yani çocuk gelişimi ile ilgilenen modern teorilerin çok azı çocuğun akıl sağlığını sorgulamadan kabul eder. Çocukluğun idealleştirilmesi, ebeveynliğin pastoral mitleri, çocuğun duygusal çalkantılarının inkârına suç ortaklığı eder.

Yetişkinleşme tarzı -akıllılaşma tarzı- bir tasavvurda kişinin asli deliliğini yeterli derecede kabul edilebilir form-

lar biçiminde şekillendirmesini içerir. Yeterli derecede kabul edilebilir formlar ise basitçe kişinin hayata duyduğu iştahı koruyacak biçimde oluşturduğu hayat tarzları anlamına gelir. Gelişimle ilgili alternatif tasavvurda akıllılık sanki daha ziyade çocukluğun delice arzularının üstesinden gelme, onların üzerinde hâkimiyet kurma ve onları disipline etmeye benzer. İlk tasavvurda akıllılık kabul edilebilir derecede deli olmanın bir yoludur. Diğerinde ise akıllılığın başarısını -ya da onun kan kardeşi olgunluğu- çocuksulukla benzerlik taşımaya olabildiğince uzak kalacak biçimde tanımlayacaktır. Diğer bir deyişle gelişimi çocukluğun bir uzantısı mı yoksa onun yerini alacak bir şey mi olarak düşünüp düşünmediğimizi sormamız gerekir. Yetişkinler çocuk olmayı çocukların becerebildiğinden de çok becerebilen kimseler midir? Ya da kati surette tam tersi mi? Aslında onlar çocukluk hazlarından feragat edebilen kişiler midir? Gelişimde gelişme sayılabilecek tam anlamıyla ne vardır?

Bebekler ve çocuklar Winnicott'un kullandığı anlamıyla deliyse -"en yoğun duygular hatta korku uyandıran akut hissiyatımız" tarafından oluşturulmuş "primitif benliklerimiz"- akıllılığın yoksullaşma ya da tutkudan feragat etme biçimi olarak görülmesinin bariz bir mantığı vardır. Erasmus'un iddia ettiği üzere çocukken deliysek -bedenimiz yeterince kontrol edilemiyorsa-, akıllılık zorunlu bir edinim haline gelir. Deliliğin üzerinde hâkimiyet kurabilmenin hazzı zevklerden gelen hazzın yerini alır ya da daha ziyade zevkler iştahı terbiye etmenin, benliğin üzerinde hâkimiyet kurmanın gururu haline gelir.

Hem Erasmus hem Winnicott için, Yahudi Hıristiyan geleneğine bağlı olarak yazdıkları üzere, mesele bedendir. Her ikisi de deliliğe dair (inkâr, ret, iştahın terbiye edilmesi) benzer bir tasavvura sahiptir. Her ikisi de üstü örtük biçimde delilikle iştahı ilintilendirir, fakat her iki açıklamada iştahın yeri, önemi ve arzunun anlamı -çocuklukla arzunun

çıplaklığını temsil etmek- birbirinden çok farklı bir yer teşkil eder. Erasmus'un tövbeyle ilgili Hıristiyan mitinde beden bir biçimde aşılması gereken bir şey haline gelmiştir. Winnicott'un Darwinci ve Freudiyen mitinde ise bedenin hayatından başka hayat yoktur (Winnicott fanteziyi, Freud'un sanatı tanımlayabileceği şekliyle "fiziksel işlevin imgesel ayrıntılandırılması" diye tanımlar.) Akıllılık, en kötü ihtimaliyle, bedenimizden kaçabileceğimiz bir illüzyona benzemeye başlar; en iyi ihtimalle kendimizi iştahın dolaysızlığından uzaklaştırma yollarını tarif ediyor gibidir. Kendimizin akıllı kısmı sanki iştahın bir nevi delilik, bir hayvan için inanması tuhaf bir şey olduğuna inanıyor gibidir. Çocuklar akıllı olarak doğmaz. Çocuklar iştahlarına inanmaz, onlar zaten kendileri kendilerinin iştahıdır.

İştah ile korku birbirine ayrışmaz biçimde bağlıdır, tüm varlıklar da kendi ihtiyaçlarını karşılama konusunda temel bir girişim tarafından tehdit altındadırlar. Fakat insan denen varlık, diğer bütün hayvanların tersine, hem iştahlarının ihtiyaçlarını hem korkulardan kaynaklanan ihtiyaçlarını karşılar. Hayatta kalabilmek için ihtiyaçlarını karşılaması, zaman içerisinde de ihtiyaçları diye adlandırmayı öğreneceği şeye aşina olmaya başlaması gerekir. Diğer hayvanların tersine karşılaşacağı şey aşırılık, iştahların *hybris*'idir (kibridir). Hatta ona iştahı ile ilgili anlatılacak hikâyeler -açık seçik haliyle kelimelere dökülmüş biçimde, üstü örtük biçimde de iştahının diğer insanlar tarafından karşılanması yoluyla- bunun, en azından potansiyel olarak, herhangi bir nesnenin tatmin etme kapasitesinin aşırılığının bir yolu olduğudur. Kısacası ona doğası gereği haris olduğu anlatılacaktır. Bu yönde deneyimlesin ya da deneyimlemesin görünürde her zaman sahip olabileceğinden fazlasını istediğini, bir zamanlar onun için bu kadar mahrem ve muğlâk olan iştahının, doğası olan hayat çizgisinin, en sonunda onu delirtebileceğini keşfedecektir. Akıllı olabilir, ama

iştahı akıllı değildir. İnsan olmak budur, en azından başlangıçta aşırı talepkâr olmaktır.

Tatmin elbette mümkündür, fakat hayal kırıklığı ve artık gerçeğin anlaşılması kaçınılmazdır. İnsan en iyi ihtimalle kişinin kendi sınırlarıyla hayatın sınırlarını taşıyabilecek bir mana geliştirebilir, en kötü ihtimalle delirecektir. Kişinin iştahı söz konusu olduğunda -onu tarif etme konusunda devraldıklarımız yoluyla- insan gerçekçileşir ya da öfke nöbeti ve garezden müteşekkil sahipsiz, insansız bir ülkede yaşar. Diğer bir deyişle, iştah hakkında konuşmak şikâyet etmemiz gereken ne varsa onun hakkında konuşmaktır.

İlk Hırs geleneği sıfatıyla sekülerleştirilmiş İlk Günah geleneğinde çocuk taşıyabileceğinden ağır bir saldırganlıkla doğar. Bazen Nefret, bazen Yıkıcılık bazen de Haset adını alan bu saldırganlık -bazen de daha güven verici biçimde insanın canlılığını koruması için doğuştan gelen hakka benzer bir şey olarak görülür- ya doğuştan gelen (her insanda farklı farklı miktarlarda bulunan genlerimizin bir ürünü) ya da (yine her insanın farklı farklı hayal kırıklığı tolerans eşiğine sahip olduğu) aşırı hayal kırıklığı tarafından tetiklenmiş bir şey olduğu varsayılır. Bu doğuştan gelen saldırganlık -kendi hayatını bir nevi içsel "deli" sabotajcı olarak yaşaması biçiminde tarif edilmediğinde- her zaman iştahın hizmetindedir. Bir yanda açlığın canlılığı diğer yandan hayal kırıklığının -beklemek zorunda ya da tatminsiz kalmanın- hiddeti, vardır. Anne hiçbir zaman çocuğu topyekûn kontrolü altında tutamayacağından, arzulama ile tatmin arasında her zaman bir boşluk, bir erteleme vardır. Delilik denen aşırı yoğun hisler, beklemek tahammül edilemez bir şey haline geldiğinde ve başka bir şeye dönüşmeye başladığında (hırs ile hınç iştahın düşmanlardır: anlamsızlıkla hissizlik iştahın ortadan kaldırılmasıdır), bu boşlukta ortaya çıkar.

Delilik, aşırı saldırganlık ya da aşırı hayal kırıklığı veya her ikisi için bulunmuş bir kelimedir. Bunun sonucunda

akıllılık ya bir şans meselesidir (insan tam da doğru saldırganlık miktarıyla doğmuştur) ya da hayal kırıklığına tahammül edebilme kapasitesidir. Hayal kırıklığına tahammül edebilme kapasitesi -hınca ya da nobranlığa kaçmadan- dini inanış gibi iyi şeyin, kişinin istediği şeyin geleceğine dair duyduğu inançtır. Akıllılığın bu versiyonuna genelde ümit denir. Akıllı insan, istediği o şeyi hor görmeye gerek duymadan istediği şeyin izini sürebilir ya da onu elde etmek için bekleyebilir. Kişi aklen sağlıklı bir zihin durumunda iştahının içindekilerin hiçbirini, ne bunun kaynağı olan bedensel doğasını, ne isteme ediminin gidişatını ve tasavvurunu ne de bizatihi arzunun nesnesini berbat etmek ister. Delilik istemekten nefret etmek olabilir, fakat bir kimsenin istemesini ya da en azından yeterince sevmesini sağlayan şey nedir, eğer o da istemekten nefret etmek diye bir şey varsa? Çocuğun gelişimi açısından bakıldığında, bu, çocuğun topyekûn bağımlılıktan ve diğerlerine topyekûn dayanmaktan, görece bağımsızlığa ve neredeyse yalnız kalabilmeye doğru baliğ olurken içinde ne olup bittiğini gözlemlediklerimiz, tahayyül ettiklerimiz ve yorumladıklarımız üzerinden çocuğu nasıl tanımladığımızı gündeme getirir. Bu elbette ona bakan insanların onun için ne yapabileceğini kabul etmemizle de ilgilidir. Erdemin öğretilebilir olup olmadığına dair geleneksel felsefi soru akıllılığın öğretilebilir olup olmadığı sorusu haline gelir. Günümüz çocuğu ya delice arzu dolu diye tanımlanır -aşırı ölçüde sever ve nefret eder (burada da aşırılık yetişkinin tutkulu hayatının genel olarak kabul görmüş normunun aşırılığı anlamına geliyor) ya da delice kaotik - henüz toyluk ya da yetersiz ebeveynlik yüzünden duygularını organize ya da kontrol edemeyen (burada hisler içsel ve dışsal baskılara öznel tepkiler anlamına geliyor)- diye tarif edilir. Bu tepkilerinse üç aşağı beş yukarı organize edilebilecek tipte şeyler olduğu sık sık varsayılmıştır. Modern çocuk: çok arzu, az organize olmuşluk. Ancak bu elbette çocuğun

yetişkin emellerinin açısından görüldüğü hali, çocuğun kendi tarifi değil. Yetişkinler çocuklar hakkında konuşurken, kendi korkuları hakkında konuşur.

Çocuk, bir kez masumiyet simgesi olmaktan çıktı mı, deliliğin simgesi haline gelir. Bu delilik, bir yandan, tutkulu, dizginsiz bir enerji ve bilgelik olarak idealleştirilebilir, diğer yandan modern çocuk, biraz da dehşetle, ehlileştirilmemiş cinsel ve saldırgan güdülerden müteşekkil kaynayan bir kazan olarak tanımlanabilir (meşhur Britanyalı psikanalist Neville Symington bebek sahibi olmayı ailenin üstüne atılmış bombayla karşılaştırmıştır.)

Çocukların kırılganlığına, çocuklara yapılabilecek korkunç şeylere dair modern ve sıklıkla gerçekçi korkularımız çocukların bize yapabilecekleri hakkındaki korkularımızı da maskeler. Bizim için pastoralin bir diğer versiyonu olan çocukluk, her ne kadar onu hoş veya heyecan verici bir şey haline getirelim, insanlık halinin deliliği için bulunmuş modern bir kelimedir. Çocukları kavrama biçimlerimiz, çocuk gelişimine ve mahut "ebeveynlik becerilerine" dair saplantılarımız -orta sınıfın günümüzde dine dönüşmüş çocuk yetiştirme saplantısı- kendi akıl sağlığımızı bulmamızda ümitsiz çabamızın bir kodu haline gelmiştir. Çocuklar aslında bize göre deli değilse, yetişkinlerin kendi akıl sağlıkları için besledikleri korkular çocukların omzuna çökmüştür. Tüm modern kural koyucu çocuk yetiştirme literatürü bir kişiyi (çocuğu) delirtmemek ile (çocuk tarafından) delirtilmemek hakkındadır. Kanımca çocuklar onları ne kadar deli bulduğumuzu keşfetseler çok şaşırırlardı.

Yine de bize Wordsworth'ten Freud'a, Blake'ten Dickens'a geniş bir yazarlar yelpazesi tarafından verilen mesajlardan biri -Winnicott'un "primitif benliklerimiz" dediğinin anlatısı bunun belki de en ilginç çağdaş örneğidir- bebeklerle çocuklar deli olsa bile, bu deliliğin, bu "en yoğun duyguların hatta korku uyandıran akut hissiyatın" tam da hayati gücümüz

olduğu yönündedir. Bu ilk delilik olmadığında, bu duygusal hayat çizgisini kendi çocukluklarımızı –en tutkulu benliklerimizi– ayakta tutamadığımızda beyhude yaşıyormuş gibi hissetmeye başlarız. Winnicott'un bunun için bulduğu kelime "yoksulluktur" (benzer açıdan Fransız psikanalist Lacan da arzuyu "onsuz hayatımız hükümsüz kalır" diye tanımlamıştır.) Sosyalleştiğimizde, kendi hayatımızın en erken dönemindeki delice hissini ve isteme edimini kabul edilebilir kılarak ulaşmaya çalıştığımız akıllılık bizatihi soruna dönüşebilir. Akıllılık en iyi ihtimalle deliliği sürdürecek ve delilik tarafından sürdürülecek hale gelir. Her şeyden önce de yetişkin dünyanın bebeğin esas gerilimlerine cevap verme biçimlerine bağlıdır –ancak bunlar tarafından mümkün kılınır. Bu görüşün iyimserliği çocuğun mahut deliliğinin yetişkinler tarafından idare edilebilir olduğu varsayımından kaynaklanır, doğası gereği tahammülfersa değildir, ancak onu çevreleyen yetişkinlerin tahammül edilemez hale getirdiği kadar tahammülfersadır. Bize bakan insanlarla aşırı ölçüde ihtilaf içerisinde değilsek –ebeveynlerle çocuklar arasında empatiyi anlamlı kılmak için yeterli derecede anlayış ya da en azından yeterli derecede istek varsa–, bu görüşe göre kendimizle aşırı ölçüde ihtilaf içerisinde olmamıza gerek yoktur. Nörolojik açıdan sağlam olduğu varsayıldığı müddetçe bir çocukta insan toplumunun kapasitelerinin ötesinde olan hiçbir şey yoktur. Bunun çocuk yetiştirmede yeterince-uygunluk-teorisi olduğu söylenebilir. Çocuk için her şey ancak ebeveynleri için her şey yolunda gittiğinde yolunda gidecektir, aynı sebepten herhangi birimiz için ancak doğru ebeveynlerimiz varsa her şey yolunda gidecektir. Akıllılık vardır, ama belki de bizim için değil.

Çocuk yetiştirme ile ilgili uygunluk teorisinde işler pek de ümit vaat etmez. Çocuk sadece ebeveynlerine değil, tamamen kendi doğasına bağımlıdır. Daha en başından arzusu kendisi de dahil olmak üzere herkes için gerçekten

taşıyabileceğinden fazla olabilir ya da apansız ve acil duygulardan bir kaos içerisine doğmuş olabilir. Kleincı psikanalist Roger Money-Kyrle "Nasıl oluyor da zihnin herhangi kısmı aklen sağlıklı olabiliyor?" diye sormuştur:

> Eder'in [ilk Britanyalı psikanalistlerden biri] şöyle söylediği aktarılmıştır: "Deli olarak doğarız, bilincimizi geliştiririz ve mutsuz oluruz, sonra da ölürüz." Bu hayata dair ümitsiz bir görüşse, bu iddianın birinci kısmı bana hiç şüphesiz doğru geliyor. Bebek zihni doğumda topyekûn ayrıksıysa, doğum şokuyla ayrışmışsa kimse yeni doğmuş bebeğin bir kaos durumu içerisinde olduğundan şüphe edemez. Bu kaos da kolayca zulme dönüşebilir. Öyleyse akıllılık doğarken sahip olduğumuz değil, farklı farklı derecelerde acı çeke çeke elde ettiğimiz bir şeydir.
> [...] Fakat aklen sağlıklı dünya hiçbir zaman kaotik dünyayı tamamen massedemez. Belki de bilinçdışında var olmaya devam eden bir kaos denizinin ortasında akıllılığın sağlam adası olmaktan asla ileri gidememiştir. Bu arada gerçeklikle temas tarafından ehlileştirilmemiş kaotik kısım [...] kendi ölümcül gelişimine maruz kalmış gibidir [...] Her halükârda akıllı bir dünyadaki akıllı benliğin gelişimi ile eş zamanlı ilerleyen kendi yaratısının delice dünyasında her zaman çeşitli derecelerle deli bir benliğin gelişiminin bulunduğuna inanıyorum. Dahası deli kısım, amacı akıllı kısımdan aklını çalıp onun yerine geçme amacı taşıyan, dehşete düşüren bir düşman olarak algılanır.
>
> ("Delilik Korkusu Üzerine" Roger Money-Kyrle'ün *Seçilmiş Makaleleri*'nden [1978])

Bu elbette aşırı bir görüştür fakat kanımca birçok insan tarafından üç aşağı beş yukarı bilinçli biçimde paylaşılır. Yahudi Hıristiyan ahlakının mirasçıları olan çoğumuz için zihnin sağlıklı ve deli kısımları arasındaki mücadeleyi İyilik ile Kötülük arasındaki savaşın seküler bir yeniden tanımı biçiminde görmek kesinlikle güç değildir. Bu tasavvurda açıkça vurgulu olan şey deli dünya hakkında söylenecek hiçbir şeyin olmamasıdır, kaotik ve kandırılmış, bu yüzden de eziyet vericidir. Düzen, tasnif ve yargının bir kez daha

akıllıca olduğu kabul edilir. Akıllılık bir dereceye kadar – "kaos denizinin ortasında akıllılığın sağlam adası olmaktan asla ileri" gidemeyen– kültürün insanın doğuştan gelen deliliğini hayata döndürebilir. Kültür de çocuk yetiştirme adını aldığı haliyle deliliği ehlileştirme fantezisidir. Delice fanteziler kuran, sonra da fanteziyi gerçeklikle ehlileştirmeyi öğrenen kimseler olarak doğarız. Akıllılık psişik hayatta kalmak için gereken gerçekçiliktir. Öyleyse akıllılık denen gerekli ehlileştirmeyi gerçekleştirebilmek için gerçeklikle temasa ne olması gerektiğini kendimize sorabiliriz.

Bir yandan İlk Kaos Amerikan psikolog ve filozof William James'in mahut zihin hayatı ile ilgili "çiçek açmış, vızıltılı karmaşa" dediğine yakın bir şey sayılabilir. Bu görüşe göre çocuk, ilkel bir kimse olarak ihtiyaçları tarafından sürekli saldırıya uğrayan, her zaman potansiyel olarak aşırı uyaran dış çevreden korunması gereken, gelişmemiş, yapılandırılmamış hislerden bir demettir. Diğer yandan Money-Kyrle'ün tanımına göre çocukta "saldırganlık", "dehşet verici düşman" denilen, kaos yaratan içgüdüye benzer bir şey vardır. Bu yıkıcılığın, doğuştan gelen bu nefretin çocuğu seven ve besleyen kendi dünyasındaki her şeye saldırdığı varsayılır. Bu ikinci, daha geleneksel tasavvura göre çocuk yaklaşık olarak içine doğduğu yıkıcılık miktarı tarafından lanetlenmiştir –kaderi belirlenmiştir– bunun yükü de ona bakan, çocuğun yıkıcılığını (anlayış, sağlam direnç ve ceza yoluyla) elinden geldiğince azaltmaya çabalayan insanların üzerine binmiştir. Bu yapay Hıristiyanlık'ta akıllılık büyüme ve gelişimle, iyinin onarılması ve korunmasıyla eşanlamlı olan sevgiyle eşittir, akıllılığa bir zamanlar iyilikseverlik denebiliyordu. Delilik bir sebepten –bu sebebin ne olduğunu ayırt etmek de zordur– hayattan nefret eden nefrettir. Bu modelin makul olabilmesi için Hayat'ın hesabına konuşabilecek, yıkıcı edim ile yaratıcı edim arasındaki farkı ayrıştırabilecek insanların bulunması gerekir. Ancak o zaman

çocukta neyin teşvik edilmesi ve kınamayla cesaret kırıklığının nereye hedeflenmesi gerektiğini bilebilirler. Fakat Money-Kyrle'ün bol bol açıklığa kavuşturduğu üzere acımasızlıkla düzensizliğin kuvvetleri her zaman çıkıştadır (bu versiyonunda bir nebze olsun doğruluk payı olduğunu hissetmek için kişinin sadece haberlere bakması yeter). Bizde akıllılık adına ne varsa, sadece kendi yıkımımıza karşı bizi destekleyen parçalar olarak bir araya toplanırlar. Winnicott'a göre akıllılık kılıf gibi bir şeyse, İlk Kaos teorisyenleri için akıllılık tek hayatta kalabilme ümidimizdir. Çocuk, kendisine vasiyet edilen delilikten kurtarılmalıdır. Ebeveynler dünyanın doğal deliliğinin toplamına bir şeyler ilave etmekten kaçınmaya çalışırken, paniğe kapılmak için her türlü sebepleri vardır.

Modern çocuğun çok fazla şey –aslında orada bulunandan ya daha fazlasını ya da ondan oldukça farklı bir şeyi– istediği söylenebilir. Çocuk şeytanî bir hayalperest sıfatıyla gerçekleri kabul edeceği biçimde ıslah edilmelidir. Bu kabul için başvurulan kelime akıllılıktır. Çocuk yıkıcılık getirecek biçimde çok saldırganlaşmışsa, çok bencilleşmiş ya da kıskançlaşmışsa, daha karanlık bir yıkıcı haline gelmişse, daha iyiliksever bir insan olacak şekilde ıslah edilmelidir. Bu iyilikseverlik için kullanılacak kelime yine akıllılıktır. Ya da çocuk doğası her ne olagelmişse onunla başa çıkabilmesi gerekir. O zaman da akıllılık kişinin arzularına ihanet etmemesi, insanın hayatını yaşanabilir kılan her neyse onu feda etmemesi, çocukluk arzularını gerçekleştirmesi, dönüştürmesi ve ayrıntıyla donatması anlamına sahip kelime haline gelir. Bu, çocukluğun yetişkinliğe feda edilmediği –feda edişin düzenleyici metafor olmadığı– ıslah karşıtı büyüme mitinde kişinin kendisine doğru azar azar olgunlaşması vardır. Bu acımasızlık için bulunan kelime yine "akıllılıktır". Bu senaryoların her birinin ya da ahlakın oynadığı role göre

hayattaki en iyi şeyleri yıkan ya da istismar eden bir hayatı yaşamak deliliktir.

Akıllılık için getirilen tüm bu kavramlar ahlakı tıbbi bir sorun haline getirme çabası -sağlık dilinde iyiden bahsetme, yani isteğimiz doğrultusunda bizi daha kesin, daha bilimsel kılma çabası- olabilir, fakat aynı sebepten bir nevi ahlaki şantaj haline gelebilir. Bu, çocukta bunlara -bu isteme, hissetme, konuşma ve yapma formlarına- değer verilmemişse, bunlar işlenmemiş, teşvik edilmemiş ve ödüllendirilmemişse, o zaman çocuk da delirecektir demeye benzer. Ya da ebeveynler çocuk tarafından delirtilecektir. Çocuk bu etraflı yollarla çocukluğundan kurtarılamazsa, eskiden cezalandırıldığı noktada artık deli kalabilecektir, bu da insanların elinde olan en kötü mutsuzluk tipine mahkûm olduğu anlamına gelir. Batılı modern çocukluk, Hıristiyanlığın kefaret mitlerinden hiçbir zaman kurtarılmadı ya da kurtarılmamıştır. Akıllı olmak kurtulmak demektir.

Tüm bu gelişim, büyüme ve dönüşüm mitleri hayatın -en azından bizim istediğimiz yönde- işlemediği temel gerçeğiyle başa çıkma yollarıdır. Çocuk yetiştirme, bir hayatın -git gide daha çok- işlemesini sağlayan yenilenmiş bir çabadır. Bu yüzden bir hayatın zaman aralığı hakkındaki mitlerimizin genelde ironisizce karamsar dediğimiz tarafa hatalı biçimde meyletmesi (varsayıldığı üzere ancak sonunda elde etmek istediğimiz şeyi beklediğimizden karamsarız) belki de şaşırtıcı değildir. Hayatın beklediğimiz şey olmadığı, gerçekliğin öngörülerimizin bir parçası olmadığı (akıllı) çocuğun bilmesini istediğimiz şeylerdir. Yine de (akıllı) çocuğun istemeye devam etmesini isteriz, çünkü hayatta kalması buna bağlıdır. İstemek her zaman öngörüde bulunan türe dairdir, gelişim ise öngörülemezlik yoluyla ve bununla beraber kişinin yolunu bulması ile ilgilidir. Akıllılık fikri hem bu çelişkiyi vurgular hem onun üstünü örter. Kelime, ümit -insanın tahayyül edebildiği ve kişinin gelişiminin

gerektirdiği her ne varsa bulabildiği ümit– isteme edimini bu kadar farklı kılan her şeyle çatıştığında kullanılır. Çocuğun –göreceğimiz üzere yetişkinin de– isteme ediminin her zaman içerdiği çatışmaları kabul edip onun üstesinden gelebildiğinde istemeye devam etmesi akıllıcadır.

Çocukluk bizi arzulamanın –iştah yoluyla yaşamanın, bu yüzden de bağımlı olduğumuz insanlarla işbirliği içerisinde yaşamanın– şiddetlerine ve hazlarına alıştırıyorsa, ergenlikte başlayan cinsellik bu hayatımızı düzenleyen acil isteme ediminin yeni akımıdır. Kısmen kendi iştahlarımızı deliliğe daha yakın tanımlamaya meylettiğimizden (şimdi yemekten bahsederken, yeme bozuklukları hakkında konuşmaya meyleder iz) aklen sağlıklı bebeği büyümeye dair anlattığımız hikâyelerde bulmakta zorlanabiliriz.

2
Aklıselim Cinsellik

Erkeklerle kadınların birbirilerini kullanma konusunda ne istediği, romantizm ile pornografi arasında zamana yayıldığından, artık pek de açık seçik değildir. Cinsiyetler arasındaki kargaşa hakkında her yerde konuşuluyor ve bir şeyler yazılıyorsa da -kaygısızca mutluluğun ve stres altında olmayan bedenlerin medyada yansıyan imgelerinde her zamankinden de bariz-, yine de cinsellik hakkında söylenmiş faydalı, akılda kalıcı pek söz yoktur. Kelimelerin ve imgelerin aşırılığı ister uzman elinden ister bilimsel ister müstehcen ister ahlaki açıdan cinselliğin binlerce yoldan izini sürmeyi, bizi bu konuda bilgilendirmeyi ve bize ilham

vermeyi başaramadığını, cinsellik artık açık açık konuşulsa bile, aynı zamanda her yerde bastırıldığını gösteriyor.

İnsanlar, sanki cinsellik sürdürmek için sadece birkaç imge ve on gerçeğe ihtiyaç duyulan bir nevi uyuşturucu, dogma ya da popüler bir dinmişçesine, -sanki artık cinsellikten kurtulmak için cinselliği kullanıyormuşuzcasına- onun hakkında konuştuklarında banalleşiyor, kendilerini tekrar ediyor ve dar görüşlü hale geliyor. Cinsellik sanki gerçekten tadını çıkardığımız değil, kendimizi ondan azat etmeyi istediğimiz bir şey gibi. Cinsel arzuyu canlı tutabilme ve onu tatmin etme yollarını bulmanın getirdiği katıksız gerilim, arzuyu arzulanabilir kılmak için araştırmaya girişilmiş çalışma miktarı, birçok insanın kendi mahut cinsel hayatları hakkında hissettiği ümitsizlik ve karmaşa, artık mevcut cinselliklerin yaygınlaşması ve cinsel özgürlük fikrinin sona ermesi... Tüm bu günümüz faktörleri insanların cinselliğin onların hayatında olması gereken yeri ve önemini merak etmesi için güçlerini birleştiriyor. Artık aşkın deliliği ya da cinsel arzunun sapkınlığı hakkında kinik ya da neşe veren basmakalıp sözlere sığınmak yerine cinselliğe dair aklıselim bir tutum geliştirmek -hem kendimizin hem diğerlerinin cinselliğine- ne anlama gelecektir?

Kişinin aynı zamanda hem yabacı hem mahrem cinsel arzuları -ergenlikte belirmeye başladığı haliyle- kişiye ait en şahsi, en nevi şahsına münhasır şey, onun en tutku dolu emellerinin ve değerli eğilimlerinin karakteristiği gibi görünebilir. Ergenlerin hayatları, çılgınlıklarla ilk görüşte aşklar, yoğun tutkularla müstehzi nefretler tarafından ele geçirilmiş ve tanımlanmıştır. Fakat cinsellikler, tutkuları cin çarpmaya benzer bir şey, onları kendi ahlaki ilkelerine rağmen baştan çıkmaya itebilecek bir şey gibi deneyimlenebilir. Kendileriyle ilgili, nasıl davranmaları gerektiği hakkındaki daha hassas inançlarını ve varsayımlarını hafife alan -içlerindeki bir güç ya da enerjiye benzer- bir şey var gibidir. Yetişkinliğe adım

attıklarında, cinselliğin insanların esasen onlar açısından bir anlam ifade etmeyen tatmin arayışıyla kendi hayatlarını, itibarlarını ve geçimlerini riske atabileceği direngenlikte olduğunu keşfedeceklerdir. Büyürlerken inanmaya teşvik edildikleri bu şeylerden birçoğu –öğretim ve dini eğitim yoluyla– cinselliklerini düzenleme yollarıdır. Görünürde karşı konulması gereken karşı konulamaz bir şey vardır. Bir güç tarafından sürükleniyor gibi hissedebiliriz, ama doğru şeyler tarafından sürükleniyor olmalıyız. Cinselliğe de teamüllere uygun biçimde itici bir güç hatta *o* itici güç olarak hatırı sayılır derecede şüpheyle yaklaşılır.

En iyi hayatların da tıpkı en kötü hayatlar gibi sürüklenmiş hayatlar olduğu sıklıkla kabul edilmiştir. Bir yandan sanatçıyı, âşığı, adalete tutku duyan kişiyi, kendi hayatını adadığı iyi şeyleri yapmaktan başka çaresi olmayan kişiyi idealleştiririz. Diğer yandan bağımlılardan, işkoliklerden, hayatını mahvederek, kendine ve diğerlerine zarar vererek sürüklenmiş kişiden korkarız. Hayatlarımızın neyin tarafından sürüklenmesi, neye iştah duymamız, tutkularımızın hangi biçimi alması gerektiğini bize bildirmek içinde doğup büyüdüğümüz kültürlerin projesidir. Bu bağlamda akıllı bir hayat ya bir kişinin doğru, sosyal açıdan kabul edilebilir şeyler tarafından sürüklendiği hayattır ya da kişinin hiçbir şey tarafından asla sürüklenmediği bir hayatı tanımlamanın bir yoludur. Fakat akıllılık her iki yoldan da olağandışı bir itidali, iştaha hiçbir surette bağımlı olmamayı talep eder. Akıllı insan gerek açlığına direnşin gerek bunu dahil edecek, bunu kendi hayatının dokusunun bir parçası haline getirecek tatmin edici yollar bulsun akıl her zaman iştaha dair bir hikâyedir.

Yahudi Hıristiyan kültürlerinde akıllı insan –kişinin akıllı kısmı– günahkârlık denilenin antagonisti olmuştur, akıllılık bireyi Tanrı adına yerine getirmesi gereken ödevinden uzaklaştıran tüm bu bedensel arzularla karşı karşıya gelir.

Seküler kültürlerde akıllılığın oynayacak daha kafa karıştırıcı bir rolü vardır. Kutsal olarak yaratılmış bir varlık hiç kuşkusuz iyi olmak isteyecektir. Modern, güdüleri tarafından savrulan, kazara evrilmiş bir yaratığın neden akıllı olmak istemesi gerektiği o kadar şüphe götürmez değildir. Elbette akıllılık diye adlandırdığımız, esasında iki dünya arasında (iyi olma dileği –günahsız olma– ile hayatta kalma ve üreme dileği arasında) bir köprü değilse. Diğer bir deyişle akıllılık insanların erdem ile duygusal hayatta kalma durumunun hâlâ birbiriyle uyumlu olup olmadığını merak etmeye başladığı bir noktaya varır. Ve erotik hayatlarımızı sorgulamaya açan erdemden başkası değildir.

Tüm yeni tefekkür, tıpkı eski tefekkür gibi birey olmada felakete gebe bir şey olduğuna dair mutabakata varır. Felaket muhtelif yerlerde bulunur: herhangi biçimde doğmuş ve ölmeye yazgılı olmamızda, organizmalar olarak kırılganlığımızda ya da politik hayvanlar olarak acımasız insafsızlıklarımızda, doğal kaynaklarımızın kıtlığında veya onları hırsımızla tahrip ettiğimizde, Cennetten Kovuluş'umuzda ve *hybris*'imizde (kibir). Fakat tüm bu felaketler şu ya da bu biçimde hayatımızda hem gerekli hem noksan olan içgüdüsel ihtiyaçları isteyen, onlar tarafından sürüklenen varlıklar olarak iştahlarımızla bağlantılıdır. İsteklerimiz "inşa edilmiş" olabilir –kültürde mevcut dil tarafından şekillendirilmiş formuyla– fakat şüphe götürmeyen bir şey varsa, o da istiyor olmamızdır. Artık sorulması gereken, felaketin isteme edimimizin içine inşa edilip edilmediği –isteme edimimiz açısından yıkıcı hayal kırıklığı ile yıkıcı saldırganlığın, hatta isteme edimini iş başında tutan bir mecburiyetin kaçınılmaz olup olmadığı– ya da isteme edimimizin ancak ona karşılık verildiği yollar tarafından katlanılabilir kılınıp kılınmadığıdır. Akıllılık ile deliliğin dili iştahla ilgili soruları soran ve cevaplayan bir kelime dağarcığı sağlar.

Elbette iştah günahlardan mürekkep bir çokluk değilse bile, bir edimler çokluğunu kapsar. Cinsellik de iştahların en kafa karıştırıcısıdır, çünkü anlam ifade eden tek iştah olan açlığa yeterince benzemez. İnsan cinselliği, bir hayvan cinselliği olsa dahi, diğer hayvanların cinselliğine hiçbir suretle benzemez, salt üreme için ayarlanmamıştır, doğal bir ritmi ve sıklığı yoktur.

İnsan cinselliği, diğer hayvanların içgüdüleri gibi önceden programlanmış olsa dahi, bireyin genetik açıdan devraldığı biyolojik potansiyel ile içine doğduğu ve kendisi için gerçekleştirebileceği kültürel formlar arasındaki gerilim tarafından şekillendirilmiş gibidir. Diğer organizmaların cinselliğinden farklı olan insan cinselliği şaşırtıcı bazen de şoke edici biçimde alabileceği formlar bakımından çok çeşitlidir. İnsan cinselliği olduğu için de ona sembolik bir anlamlar yelpazesi ile yatırım yapılmıştır. Bu kültürde cinsel açıdan aktif bir kimsenin, insanların bakış açısına bağlı olarak, daha canlı, duygusallıktan daha uzak, daha dürüst, daha sağlıklı, daha günahkâr, daha düşmanca vs olduğu varsayılır. Hatta cinsel olmaktan anlaşılan şey –ya da çocuklar, ebeveynlik, mutluluk, delilik hakkında cinsel olabilecek şey– bizatihi farklılık gösteren, ihtilaflı yorumlara tâbidir. Cinselliğin ortak payda olduğu yollara rağmen cinsel olduğu kabul gören şey ile cinsel öneme sahip imalar her zaman kesinlikten uzaktır. Her şeyin (ya da sadece bazı şeylerin) cinsel olup olmadığını sormak yerine, daha pragmatik biçimde, onları cinsel diye tanımlarsak hayatlarımızın nasıl daha iyi –daha ilginç, daha eğlenceli, daha heyecan verici– olacağını sormalıyız. Cinselliğimizi tanımlayabilmemiz, onu beklemediğimiz hatta istemediğimiz yerde bulabiliyor olmamız insan cinselliğini kaideden ziyade istisna yapar.

Açıkçası diğer hayvanların cinselliği hakkında –misal şaşırtıcı ve olağandışıdan ziyade– akıllıca ya da delice diye tanımladığımız hiçbir şey yoktur. Biz de doğanın mucizele-

rini zihinsel ve ahlaki sağlığımız açısından sınıflandırmaya meyletmeyiz. Fakat konu insan cinselliğine geldi mi, tanım her zaman ahlaken yüklüdür, şu ya da bu şekilde her zaman yargıda ve varsayımlarda bulunulur, tam da insan olmanın ne olduğuna dair varsayımlar da dahil olmak üzere. İnsan olmadığımız zaman artık ne olarak görüldüğümüzü merak edebiliriz, insanlık dışına çıkmak ilginç biçimde cinsel pratiklerin sınıflandırılmasında anahtar bir sözcüktür. İnsanlara cinsel açıdan rıza göstermedikleri biçimde muamele etmek insanlık dışıdır. Kelime bizatihi kendi hazzetmeyişimizi meşrulaştırırmış gibi bu tip şeylerden hazzeden insanların deli olmaları gerektiğini düşünmeyi tercih ederiz. Onu onaylamamız için bizi azat ederek, bunun dışında hissettiğimiz her şeyden bizi korur. Elbette cinsellik hakkında konuşmanın görece daha yakın zamanlı bir yolu olan bu dilde bir diğer kimseyi insanlık dışına çıkarmak asla akıllıca olmayacaktır. Akıllılık, böylece, kendimizin tercih ettiği versiyonlarının gardiyanı haline gelir. Aşırı acının ya da aşırı hazzın –rıza ile ya da rızasız– acı çektirmesi ya da eziyet etmesi, her ikisi de özünde insanlık dışına çıkaran edimlerdir. Olağan dilde aklıselim cinsellik hiçbir zaman aşırı saldırgan değildir, cinsel edimi insanca kılansa sevgidir.

Uygun olanla cinsel olan genelde zoraki işbirlikçiler olsa dahi, sevgi ve sevecenlikle ilgili hikâyelerimiz gibi sıkı sıkıya ittifak içerisinde bulunduğu akıllılığa dair kavramın tümü bize uygun cinsel davranış için kılavuz sunar. Fakat mesele her zaman cinselliğin –gelişimin, esenliğin, sevginin, rızanın, yasanın ve bedenin– yıkıcı olmasıdır. Sevgiye dair pastoral fikir burada bizi sık sık insan cinselliğinin sapkın doğasını düşünmekten men eder. Sevgi bize güvence verir ya da bize cinselliğin sadece zarar vermediğini ya da insanların mahut cinsel ilişkilerinde birbirlerine verdikleri zararın bizzat katlanılabilir olduğunu hatırlatır. Diğer hayvanların cinselliğinde de saldırgan öğe barizdir, fakat insan cinselliğinde insan

olan ve kendini diğerlerinden ayrıştıran sadomazoşizmdir. Acı çektirmekten ve acıya dayanmaktan alınan cinsel haz –insanlık dışına çıkarmakta, diğer kişiye özne değil de nesne gibi davranmakta kullanılan hileler ve teknikler yoluyla cinsel heyecanın sürdürülmesine varan yaratıcı buluş skalası– insan cinselliğinin tanımlayıcı özelliklerinden biridir (işkence erotik hayattan çok daha yaratıcıdır). İnsan cinselliği sık sık yeterince insanlık dışına çıkartan bir şeyse, insanın ne olduğuna dair fikirlerimizi yeniden gözden geçirmemiz gerekebilir. İnsanın cinsel açıdan heyecan duyması bu kadar sık acı ve eziyet çekmeyi gerektiriyorsa cinsel heyecan hakkındaki fikirlerimizi yeniden gözden geçirmeye ihtiyacımız var. Psikanalist Robert Stroller'ın yazdığı üzere "[k]ökeni travmatik, çatışma yüklü çocukluk deneyimlerinde bulunan insanlıktan çıkarma ihtiyacı düşmanlığa dayanarak" geliştirilmişse (*Sapkınlık: Nefretin Erotik Formu* [1975]), çocuk da her zaman muhtelif derecelerde travmatik ve çatışma yüklüyse, intikam cinsel heyecanın bürünmesi mümkün olan bir form olabilir. Sırf bir zamanlar çocuk olduğumuz için cinselliğimiz hükmeden ile köleden mürekkep huzursuzluk verici bir karışım, –cinselliğimiz hakkındaki herhangi izahat da bunun insanları yanlış yönlendirebileceğini örtme çabası– olabilir.

Stroller, "Sapkınlıktaki düşmanlık, sapkınlığı oluşturan ve çocukluk travmasını yetişkinliğin zaferine çevirmeye hizmet eden edimlerde saklı bir intikam fantezisi içinde şekillenir." diye yazar. Her çocukluk travmatik olduğundan, tüm yetişkin cinselliğinin kendi içinde sapkın öğeleri vardır, her çocukluk travmatiktir, çünkü her çocuk ebeveynlerine mutlak surette bağlı olduğu gerçeğiyle bir araya gelen yoğun, primitif hisleri deneyimler. Ebeveynleri ya da diğer bakıcıları olmadan çocuk yetersizdir, kendi ihtiyaçlarının ve çevresinin çıplak kurbanıdır. Bir zamanlar çocuk olan yetişkin, intikam fantezisi ve intikam fantezilerini bir suç ortağıyla

eyleme yoluyla kendisini yine korur, kayıplara karışmış bir güvenliği zafer biçiminde yeniden kurar. Bir zamanlar kendisine hükmedilirken artık kendisinin hükmetmeye ihtiyacı vardır. Bu tip zaferlere ihtiyaç duymamak akıllıca olabilirdi, fakat ümitsizliğin dehşetlerini tekrar etmek akıllıca olmayacaktır (belki de sadomazoşist bir ritüelin güvenliği haricinde).

Çocukluğun kaçınılmaz travması –ebeveynler tarafından etkisi zayıflatılabilir ama asla ortadan kaldırılamaz– tâbiiyetin bağı ve bağımlılığıyla kaçınılmaz biçimde birleştirilmiş arzunun dolaysızlığıdır. Bizzat çocukluğun geri dönüştürülmüş versiyonu olan ergenlik travması cinselliğin aniden yükselmesi ve yeni bulunmuş, esasen kişinin ancak çocuk olarak hayalini kurduğu şeyi yapabilme kapasitedir (yani ebeveynleri öldürmek, muhtelif biçimlerde onlara cinsel açıdan erişebilmek). Artık cinayet işlemek ile hamile kalmak, çok daha tehlikeli, incelikli ve heyecan verici yollarla zulmetmek ve tâbi olmak, daha açgözlüce âşık olmak ve nefret etmek için bedensel yeterlik vardır. Ergen –ve onun çevresindeki yetişkinler– kendini, belki de hiç şaşırtıcı olmayacak biçimde, görece deli olarak deneyimler. Hatta akıllı bir ergende yanlış giden bir şeyler vardır.

Ergenlik bir geçiş ve ihlal dönemidir. Çocukluğun gizli hazzı olan ebeveynleri arzulamanın yerini ebeveynleri arzulamamak anlamına gelen yetişkinliğin yasak hazzı almıştır. Kişi daha çok özerkleştiğinde ve kendisini ailenin dışındaki insanlara üç aşağı beş yukarı emanet edebilecek hale geldiğinde, esenliğin birincil kaynağı olan ebeveynlere bağımlılık, yavaş yavaş terk edilir. Ergen artık bunca hevesle istediği şeyi ebeveynlerinden ya da kardeşlerinden alamayacağını fark ettiğinde, cinsel arzu, aileden uzaklaştıran yol olur. Bariz biçimde bir ayrılma sürecidir, fakat yavaş yavaş işlenen bir cinayet, sürüncemede bırakılmış bir yok etme olarak deneyimlenir. Bu, cinsel heyecanın her zaman bir nevi acımasız-

lıkla ilintili olduğu anlamına gelir. Ebeveynler kişinin hazzının esas kaynağıydı, artık kişinin hazzı bu birincil hazzın dışlanmasına dayanır. Şiddet ile haz arayışının ihlali kişinin meselenin özünü anlamasını sağlar ya da kişinin haz arayışından kaçınması için yapması gereken her şeyi yapması gerekir. Ergen, arzulamanın tüm sonuçlarının -bu sonuçlarını asla öngöremeyeceği şeylerden biridir- sorumluluğunu almaya başlar. Risk almasında, bir görevi tamamlamasında, kişinin arzusuyla arzusunun nesnesinin tesadüf ettiğine duyduğu inancı sürdürmesinde vicdanı huzursuz eden bir özgürlük vardır. Kurallara riayet etmek akıllıcaysa, iyi olmaya dair esenliğe aşina isek (cinsel arzumuzu genelde yasak olana duyulan bir arzu olarak tanımlasak da), cinsellik bir delilik biçimi haline gelecektir. Bu ergenin dahil edilmeye başladığı çifte çıkmazdır: yasalara riayet etmek iyidir, fakat yasaya riayet ettiğinizde, hiçbir zaman esasen istediğinizi elde edemezsiniz. Arzunuzu görev duygunuza, isteme ediminizi isteniyor olmanıza feda etmeniz akıllıcadır.

Aşk deliliği hakkındaki tüm hikâyelerimiz imkânsız çatışmalara dairdir, sadece birbirine zıt seçenekler arasında -misal Romeo ve Jülyet'teki gibi aile ile maşuk arasında- seçim yapmaya çalışan insanların anlaşmazlıklarına değil, aynı zamanda aniden yanlış kelime gibi duracak seçimin de yarattığı çatışkılara dairdir. Doğru veya yanlış seçimler dediklerimizi seçmeye devam ederiz, sonra da kendimizi seçimin geçerli olmadığı bir durumda buluruz. İnsanları geleneksel olarak deliye çeviren trajedi aynı zamanda insanların kendilerini seçim yapmak kadar başka bir şey bulması gerektiği şu durumlara verdiğimiz isimdir: Kendi iradelerinin sınırlarını bilmeleri gerekir. Ebeveynleri arasında seçim yapmanın ona hiçbir zaman o kadar da anlam ifade etmediği çocuk gibi -çoğu zaman yapması gereken şey bu olsa da-, trajik kahraman da seçimin gerekli olduğu yerde ortaya çıkar. Bu, akıllı kimsenin seçim yapabildiği akıllılık ta-

savvurumuzun ayrışmaz bir parçasıdır, tıpkı hiçbir şeyin rasyonel karar alma mekanizmalarımızı cinsellikten daha çok mahvetmediği âşık tasavvurumuzun ayrışmaz bir parçası olduğu gibi. Diğer bir deyişle ergen, cinsel açıdan aklıselim olanı arzulayan bir yetişkin olmak üzere terbiye edilir, cesaretlendirilir, eğitilir ve manipüle edilir. Fakat akıllı kısım seçim yapma, cinsellik ise "seçim yapmanın imkânsızlığı" ile ilgilidir. Bununla uzlaşmak kişiyi deliye döndürebilecektir.

İnsan cinselliği neden bu kadar rahatsızlık vericidir ve insanı rahatsız eder? (Batılı) cinselliğimizi kaçınılmaz biçimde delilikle ilintilendirmemiz yine de akıllı varlıklar haline gelmeyi amaçlamamız nasıl tesadüf etmiştir? Bu kadar elzem bir şeyi kendimizden böylesine nefret ettiğimiz bir mit yaratarak nasıl bu kadar yabancı bir şey haline nasıl -ve neden- getirdik?

"Aklıselim cinselliğin" kulağa bir çelişki gibi gelmesi tuhaftır, özellikle de diğer hayvanların cinselliğini delice diye tanımlamadığımız için. Cinselliği ancak diğer insanların meselesi olduğunda kabul etmeyi tercih etsek bile, kendi cinselliğimiz hakkında bilmemizi imkânsız kılan bir şey -öz deliliğimiz- varmış gibi aşkın deliliğine, diğer insanların cinsel hayatlarının aşırılıklarına heyecan duymamıza asla şaşırmayız. Modern ergenler, belirmekte olan cinsel arzularını bir nevi içsel terörizm -kaldı ki yetişkinler ergenleri sık sık terörist, sinsi, yıkıcı, potansiyel açıdan şiddetle dolu planların casusları olarak algılar- deneyimliyorsa, bunun sebebi cinselliğin onlara hem dolaylı hem dolaysız biçimde yetişkinler dünyası tarafından aktarılmasıdır.

Joseph Conrad devrimci terörizm hakkındaki *Casus* (1907)* adlı romanında şöyle yazar: "Delilik, bir başına onu tehdit, ikna ya da rüşvet yoluyla yatıştırmadığınız müddetçe, hakikaten dehşet vericidir." Bizim için kültür tarafından

* Joseph Conrad, *Casus*, Çev. Ünal Aytür, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

kendimize dair dokunulamayacak bir şey olduğuna inanmak güven vericidir –yatıştırma, tehdit, ikna ve rüşvet yoluyla yine çocukluğun ilk tutkularından sonra neredeyse herkesin başına gelen delilikle birlikte ergenlikte ortaya çıkan cinsellik. Çocuk yetiştirme ile eğitimin çok faydalı olduğuna, bizde akıllı olan ne varsa yatıştırılabileceğine inanmamızı sağlaması için akıllılık fikrine ihtiyacımız var. Akıllılık ilerlemeye, (hayatlarımızı yaşamaya değer kılanın geliştirilebileceğine), duyulan inanca dayanan ümidin o kendine has modern kelime dağarcığının bir parçasıdır. Ergenliğin kişinin ondan kurtulduğu bir şey olması gerekir, fakat çocukluk ya da orta yaş gibi büyürken kabına sığamayan bir şeydir de.

Oedipus, Antigone ve Narkissos gibi trajik kahramanları öncü anne babalarımız, cinsel mitlerimizin önde gelen karakterleri olarak alırsak –gerçi bu kurgusal karakterlerden hiçbiri aklen sağlıklı olmalarıyla ün salmış değillerdir– insan cinselliği hakkında iki önerme formüle edebiliriz. Birincisi, ebeveynlerle çocuklar birbirlerinden kendileri için iyi olandan daha fazlasını istiyor gibidirler. İkincisi de, bireyler kendileri için iyi olandan fazlasını isterler. Modern Batılılar birbirlerinden çok fazla şey bekledikleri durumların içine doğdukları ve bu durumlar içerisinde yetiştiklerinden, mahut gelişim kişinin kendisinden çok fazlasını beklediği bir projeye dönüşür. Ensest adı verilen karşılıklı aşırı bağımlılığın getirdiği kötü namlı delilik narsisizm adı verilen kendine aşırı güvenmeye dönüşür. Hayvan olarak insanlar, birbirlerinden bu kadar çoğunu, önünde sonunda da garez bağlayarak bu kadar azını istiyorlarsa, kendilerini eşsiz biçimde mahrum hissetmeleri gerekir.

Erotik hayatlarımızda istediklerimizle esasen elde ettiklerimiz, istediğimizi varsaydığımız ve esasen istediğimiz arasında bir uyumsuzluk vardır. Cinsellik, mantığımızı, sadece öylesine mahut-sebep-sonuç hikâyelerimizi, insan ilişkilerindeki güvenliğe duyduğumuz modern saplantımızı ve

söz verebilme yetilerimizi altüst eder. Kısacası cinselliğimiz bizi kendimize ve diğerlerine karşı güvenilmez kılıyor gibidir, cinsel arzuda ise bizi güvenilmez, medeniyetsiz kılan bir şeyler vardır. Cinselliğimizi delice kılan, delice yapan ve bilinmesini tehlikeli hale getiren budur. Erotik hayatlarımız tercihlerimizin standartlarımızla zorunlu olarak uyuşmadığı gerçeğini açığa çıkarır. Tercihlerimiz (arzuladığımız ve hasretini çektiğimiz) ile standartlarımız (daha ziyade olacağımız varlık türleri) arasında genelde hakaret, taciz ve cezalandırmadan mürekkep sadomazoşist bir ilişki vardır (cinsel arzularımızı kendimize meşrulaştırmamızın genelde ne kadar zor olduğunu bir düşünün). Ne istediğimiz ile ne istememiz gerektiği karşılıklı aşağılamadan mürekkep sonsuz bir drama haline gelmiştir. Mahremiyeti ve diğerlerinin mahut ikiyüzlülüğünü teşhir etmeden aldığımız sadist haz – magazin basınından olduğu kadar çağdaş biyografinin "ifşaat"ından da–, açıkça öncelikli çağdaş cinsel zevklerimizden biri olmuştur.

Kendi dileklerimizin aksine, çocuklar insan ilişkilerinden müteşekkil, pastoral bir dünyanın içine doğmamışlardır. Ergen, çocuğun ebeveynlerinin cinsel ilişkisini –aile hayatının pandomimi– her zaman bir muamma ve kafa karıştırıcı mesajlar olarak aldığını açığa çıkarırken aynı rolü yeniden canlandırır.

Her ergen, kendi çocukluk deneyimi tarafından şekillendirilmiş cinsel açlığın biyolojik olarak programlanmış yeniden uyanışı sayesinde yaşar. Her ergen, şu ya da bu üstü örtük formlar içerisinde ebeveynlerinin cinsel meşgalelerini –insanların birlikte ne yapabileceği ve ne yapmayı istediklerine dair inançları, varsayımları ve fantezileri– devralır. Ebeveynlerinin ilişkisi DNA gibi içlerindedir, kendi ebeveynleri ve kardeşleri ile olan ilişkileri tarafından sarılmış biçimde sonuç almak için çalışmaya devam eder. Gerçi bu ilişki ağlarının çoğu bilinçli farkındalığın dışında sürse bile, erge-

nin olağan dışı biçimde kendiyle uğraşıyor olması şaşırtıcı değildir, tıpkı çevresindeki ebeveynlerin onu mümkün olduğunca geliştirici faaliyetlerle meşgul kılmak istemesinin şaşırtıcı olmaması gibi. Ergenlerin ebeveynlerinin, çok küçük çocukların ebeveynleri gibi, çocukları tarafından delirtildiklerini hissetmeleri seyrek rastlanan bir durum değildir, ne de çocuklarının akıl sağlığı için korku duymaları. Ebeveynler dayanacak güçleri kalmadığını söylediklerinde –ki bunu sık sık söylerler– elbette güçlerinin kalmadığı şeye karşı dehşet verici bir şeye doğru bir salınma hissini tarif ediyorlardır. Ergenlikte, cinselliğin ergenleri hakikaten ele geçirdiği zaman ebeveynlerin en korktuğu şey delilik, hamilelik ve intihardır. Ergenliğin girdabında bunlardan hiçbiri gerçekleşmezse, akıllılık üstün gelecektir.

Fakat ergenlikte yeni bulunmuş fiziksel liyakat bir kenara bırakılırsa intiharı böylesine önemli bir mesele kılan nedir? Aynı sebepten akıllılığı hayatın yaşamaya değer olduğu inancıyla eşanlamlı olarak kullanılmasını? Yetişkinlerin hayatın zorluklarına rağmen yaşanmaya değer olup olmadığını merak ettikleri üzere genelde tahammül edemedikleri ergenlerin bu "delilik" kısmıdır. Hayatta kalanlar şüphelerinin onlara hatırlatılmasını istemez. Ergen, bir bakıma, her zaman bilmekte olduğubir şeyi keşfeder, fakat çocuk olarak unutmaya, inanmamaya, rıza göstermeyi reddetmeye teşvik edilir, bunun sebebi de kendi haleti ruhiyesi üzerinde pek kontrolünün olmamasıdır. Bu haleti ruhiyelerinden biri de, yani en ilgi çekici meşgalelerinden biri, hayatın imkânsız olduğu, doğru biçimde işlemediği ya da diğer birçok şeyin (doğa, makine, arzu dolu gündüz düşleri gibi) ona öğretildiği biçimde işlediği gibi işlemediği, hayatın çok acı verici, ziyadesiyle çatışma dolu, çok kafa karıştırıcı ve kendisinin çok ötesinde olduğu (ki bunda haklıdır) bir anlama sahip olacağı yönündedir. Onun dünyasındaki yetişkinler de herkesin içmesini bekleyen alkolikler gibi onun katılabilmesi,

neşelenebilmesi, konuyu anlayabilmesi için (bu kabaca hem ebeveynliğin hem kültürün var olma sebebidir: insanları konuyu anlamak için ayartma) her şeyi yapacaktır. Hayatı yeterince önemsememeleri deli dediğimiz insanların özelliklerinden biridir. Ergenlik –savaş sonrası dönemin en büyük sosyolojik buluşlarından biri– bireyin hayatta kendisi için yaşamaya değer ne varsa göz önünde bulundurmaya erişebileceği tutku ve zekâya ilk kez sahip olduğu zamandır.

Akademik olarak "intiharın tarihi" diyebileceğimiz şeyin okullarda öğretilmiyor olması bu meseleye, bununla ilgili dehşetlerimize özgü değildir. Yine de bu tarihin en gelişigüzel okuması dahi öğreticidir. En özet haliyle bile nasıl gerçekleşemeyeceğini anlatır. Arthur Droge ile James Tabor münasip biçimde *Asil Ölüm* (1992) adını verdikleri eserlerinde şöyle yazarlar: "Kişinin kendini öldürmesinin hem günah hem suç olduğu fikri"

> [g]örece geç bir Hıristiyan âdetidir ve itkisini geç dördüncü ila erken beşinci yüzyıllar arasında Augustinus'un Donatistlerin "öz yıkıcı manilerine" karşı polemiğinden alır. Polemik altıncı yüzyıl boyunca bir dizi kilise konsülünde kilise kanunu statüsünü kazanmıştır. Antikite boyunca kişinin kendi hayatına son verme edimine saygı ve hayranlık duyulmuştur hatta yeri geldiğinde ölümsüzlük elde etmede bir araç olarak peşine düşülmüştür. Fakat sonunda yoğun Hıristiyan muhalefetinin odağı haline gelmişti. Daha sonra gelen Hıristiyan teologlarının benzer bir edim için İsa Mesih'in kefareti ödeyemeyeceği, gönüllü ölüm edimini günah olarak lanetlemeleri Batı tarihinin derin ironilerinden biridir [...].
>
> İntiharın tabu konu olması bize korkmamız gereken düşünceler hakkında bir şey söyler. İntiharla ilgili hem psikolojik hem sosyolojik açıklamalar her ikisinin de normal ile anormal arasındaki patolojik farkı işler kıldığı bir nevi "tıbbileştime" biçimi olarak görülebilir. Bu illetin sebebini açıklamak için gösterilen her iki çaba da, onu bireysel bir seçim olarak değil bireyin üzerinde pek az kontrolü olduğu bir şey, [bir itki] olarak ele almıştır. Tıbbi söy-

> lemde kişiyi intihara iten psişik dengesizliktir, sosyolojik söylemde ise [...] toplumsal [yerinden etmedir]. Her ikisi de intihar ediminin kontrolünü bireyin elinden alır, intihar amelini inkâr ederek onu zorla alıkoyar. [Bu] perspektiften bakıldığında intihar, dini ya da ahlaki bir problemden [ziyade] hem bireyin psikopatolojisi hem sosyal düzensizliğin [...] "semptomudur."

Bir zamanlar günahın -elbette Hıristiyan olmayanın kahramanca erdeminin de- olduğu yerde artık semptom vardır. Dengesizlik -özünde çarpılma ya da kontrol kaybı- dil seçimi olarak ahlaki tefekkürün yerini alır. İntihar etmek delilikse, akıl kavramı propaganda terimi haline gelir: Büyük Birader yaşamak istemenin akıllıca olduğunu söyler. Akıllılık kavramı burada bizim düşünmemizi durdurmak için vardır. Muhtemelen hayatın yaşamaya değer olmadığı ihtimalini dahil edebilecek (ölümsüzlük vaadi olsun olmasın), hayatı katlanılamaz bulan, hayatın sadece sorgusuz sualsiz varsaydığımız değil, tefekkür ettiğimiz bir şey de olduğunu varsayan bir kısmımız olabileceği fikrini dahil edebilecek ve bunun bizzat kendi içinde ne vicdanı rahatsız edecek bir haz ne de utanç verici bir sır olmayı gerektirdiği akıllılığın -ona katılan ergenlere ya da diğerlerine göre saçma olmayacak- bir versiyonu olabilir. Ergen için -asalet ile kendi kendine değer verme diyebileceğimiz şey onun için her zaman bir meseledir- cinsellik hayata karşı ölüm sorunsalında zihnini bulandırır. Bunun bir nevi delilik diye ele alınması, yetişkinler tarafından dengesizlik diye deneyimlenmesi bize geliştirdiğimiz yetişkinlik formlarının taşıdığı risk, kaygı dolu rehavet hakkında bir şeyler söyler. Bize akıllılık retoriğinin kendi hayat çizgilerimiz olan acil meşgalelerimizin -çocuklukta başlayıp ergenlikte devam eden- ortadan kalkmasını dilemek için bir nevi sihirli kelime gibi kullanılabildiğini söyler. Fakat hayat çizginiz ancak ölüm çizgisi açık tutulduğunda vardır.

Hayatta olmaya duyduğumuz bağımlılık, herhangi bağımlılık gibi zihnimizin –yoğun olsa da– karmaşıklığını daraltma çabasıdır. Ergenlik projesinin bir kısmı yetişkinleri hayata bu kadar bağımlı kılanın ne olduğunu öğrenmektir. Cinsellik denen haz arayışının o ümit dolu, en fantastik formuna devam edecek kadar bağımlı... Modern ergen cinselliğin hayata kalmak için yeterince iyi bir sebep olup olmadığını, değilse de neyin iyi sebep olduğunu merak eder.

Ergenin keşfettiği üzere cinsellikteki büyük sorun onun bu kadar haz verici olmasından kaynaklanmasıdır. Bu haz da başlangıçta mastürbasyon ediminde açığa çıkar. Hıristiyanlıkta mastürbasyon, önem sırasında ancak intihardan hemen sonra gelen bir günah olarak görülüyorsa, bunun sebebi günahkârlığın en acil yasak hazlarımızı kabul etmenin, onları tarif etmede özgür olmanın tek yolu olmasıydı. Her iki edimde de ihlal, tatminlerinin bencilliği ve acımasızlığı olarak adlandırılabilecek şeydir. Her iki edimde de vazgeçilebilecek şey ya daimi ya geçici, diğer insanlara duyulan ihtiyaçtır. İntiharla mastürbasyonu bu kadar utanç verici, saçmalık raddesinde bu kadar dehşet uyandıran edimler haline getirenin içerebilecekleri bu şiddet, bu şiddetli samimiyet olmasıdır. Kendisi için geleceğin bir önemi olmadığı –en kısa sürede gelecek geleceklerimiz, salınım anımız haricinde–, kendine dalmış birey olumsuz idealimizdir. Aslına bakılırsa bu ideal deli için bulduğumuz tanımdır. Belki de en gizli hazzımız en derin inzivamızdır, kim bilir?

Ergen için bulunabilecek anahtar soru şudur: mastürbatif fantezileri –romantik olsun pornografik olsun– ile diğer insanlarla girdiği cinsel ilişkiler arasında ne tip bağlantılar kurulabilir ya da kurulmaya değerdir? Mastürbatif fantezi diğer insanlara ulaşmada –tefekkür ederken hazırlanma amaçlı bir nevi deneme edimi– bir yol mudur, yoksa kişinin arzularını diğerlerinin arzularından soyutlamanın bir yolu mudur? Bir kaçış yolu mudur, dünyaya uzanan bir yol mudur?

Aklıselim cinsellik en asgari seviyesinde bir nevi sosyalleşmedir: İletişim aracı olarak arzudur. Ergen –bazen kendi arzusu, çoğunlukla da diğerlerinin arzuları tarafından– en mahrem ve kendine has şeyi kamusal açıdan kabul edilebilir ve uygun biçimde paylaşılabilir hale getirmesi için güdülenir.

Yine de ergeni tecrit eden –ve onu benzer şekilde tecrit olmuş ergen gruplarına bağlayan– kendi hislerinin kargaşası ve karışıklığıdır. Ergen için *İyi Haleti Ruhiye için Kılavuz* gibi bir kaynak olmayacaktır. Zira kendisini zihnin tercihe şayan hallerine yönlendirebilme kabiliyetinden mahrum olduğunu tecrübe eder. Onun haleti ruhiyesi kendi hayatını yaşar, o da çoğunlukla kendisi ve diğerleri tarafından istenmeye teşvik eden hayatla ihtilaf içerisindedir. İçinde onu iyiliksever olmaya zorlayan bir ses bulunabilir, fakat bu sesin kendisi iyi olmayabilir. Onu arzu denen riskten mahrum etme gayesi taşıyabilir. İçinde onu zalim olmaya zorlayacak bir ses bulunabilir, fakat bu sesin kendisi zalim olmayabilir –bu sadece şefkate ya da mahremiyete duyulan arzuya korkuyla yaklaşan bir ses olabilir. Tüm bu değişken, şekil değiştiren duygusal hayatın bilgisini veren şeye cinsellik demeyi öğrenecektir. Fakat kelime bizatihi gerekli bir aşırı raddede basite indirgeme, kişiler arasında onları birbirlerine doğru ve birbirlerinden uzağa çekmeye devam eden bir şeye tekabül etmenin bir yolu olacaktır. Sonradan akla gelen düşüncelerdeki gibi, fantezide de gerçek cinsel edimlerin ergene deneyim olabilmek için ziyadesiyle gerçek göründüğü, bunca dolup taşan bir şey vardır.

Fantezi denilen ve ev ödevi olarak verilen görev çocukluktan bu yana evrilir, çocukluk ise yetişkin cinselliğinin güçlükleri için verilen tuhaf bir eğitimdir. Çocukluk tutkuları, yetişkinliğe adım atarken gereken öz bakım ve tavizlerden mürekkep kaygılar, ketlenmeler ve güç ilişkileri ile doldurulmuş ergenlikte ortaya çıkıverir. Herkesin ergenlik-

te gerçekleşmesini sağladığı (ya da tersi) bu hercümerçte, bu yüklü mü yüklü tarihte, aşırı derecede zararlı olmayan cinsellik formlarına tekabül edebilecek aklıselim bir cinsellik kavramı geliştirilebilir. Ergen için bu soru şu şekilde formüle edilebilir: zararsız cinsellik diye bir şey var mıdır? Zararsız cinsellik de mantıken zorunlu olarak yanlış bir terimse –saldırgan maksat taşımayan cinsel heyecan yoksa, öngörülemez, bu yüzden de rahatsızlık verici sonuçları olmayan cinsel alışveriş yoksa– erotik hayat her şeyden önce zarar sınırlandırılması, haz arayışını kendinden uzakta tutmak kadar haz arayışının bedelinin ödenmemesi ile de ilgilidir. Gerek mastürbasyonda gerek gündüz düşünde kendinden haz almada, ergen tercih ettiği acıları çeker, hazları tadar, verilecek zarar da kontrol altında kalmış gibidir.

Ergenin üzerinde uğraşması ve idare etmesi gereken çocukluktan kalma temel miras –her zaman olduğu üzere kişisel tarihlerinin eşsiz kendine haslığı tarafından karmaşıklaştırılırmış ve suça iştirak edilmiş–, basitçe iddia edilebilir. Birinci öne sürülecek şey, cinsellik her zaman potansiyel bir zarar içerebilir. İkincisi, arzulanan yasaklanmıştır. Ergenler hamilelikten, sık ve yoğun cinsellikten, uyuşturucu kullanmaktan, saldırganca meydan okumadan, kuralları çiğnemekten, ideallerden, yetişkinlikten hem korkar hem bunları arzular. Yasaklanmış, tehlikeli ve güven telkin edici olan onların dünyalarının parametresidir. Çocuk yetişkinliğe adım attığında, bu evrimden ziyade feverana benzer. Mahut gelişim kendisi ile ilintilendirilmiş, yeni keşfedilmiş bir belirsizliğe sahip gibidir. Bu belirsizlik de, her zamankinden çok, aşırılıkla bağlantılıdır. Ergenler her zaman ölçüsüzdür.

Günümüzde ergenliği deneyimleme ve tanımlama biçimimiz bize kendi hesabına ergenlikten ziyade yetişkinlikle ilgili varsayımlarımız –normallik, akıllılık, (nostaljikçe olsa da) hayat döngüsü üzerine nasıl düşünmek istediğimiz–

hakkında bir şeyler söyleyebilir. Ergen, bizim normal delilik türü, -bireyin nefsine hâkim olamamasını, bu yüzden de aşırılaşmasını beklediğimiz bebeklik gibi bir aşama- için bulduğumuz bir figür haline geldiyse, yetişkinliği deliliğin gelişimsellik açısından uygun bir üstesinden gelme, onunla mutabakata varma, hatta onun (demode dilde) disiplin altına alınması olarak almamız gerekir. Diğer bir deyişle, akıllılığımızı sorgusuz sualsiz kabul etmeyiz, sadece doğal deliliğimizi iki ihtiyatlı noktaya yerleştirmeyi tercih ederiz. Bunlardan birincisi bebeklik dediğimiz çocukluğa geçiştir, yetişkinliğe geçişe ise ergenlik adını veririz (menopoz ve orta yaş bunalımı daha sonra eklenecektir). Elbette bu iki geçişte de tutku ile iştah söz konusudur. Burada müsait biçimde kötücül davranan insanların normal deliliği vardır, bunun da ciddi değişimlerin biyolojik olarak programlanmış bir delilik olduğunu düşünmeye meylederiz. Öyleyse akıllılık dediğimiz şey, onarılmış bir istikrarı- bebeklik olsun ergenlik veya orta yaş bunalımı olsun gereğinden uzun sürüyorsa hemen teşhis edilir- akla getirir, bizi de idare edilebilir değişim tasavvurunun içinde tutmaya devam eder. Bu değişimin başlangıcı, ortası ve sonu vardır. Bizi doğal istikrarımızdan uzaklaştıracak, önceden programlanmış tatillerimiz olabilir, fakat ancak her şey plana göre işliyorsa akıllılık elde edilebilir ya da onarılabilir. Doğuştan gelen varsayımlarımızdan biri değişimin her zaman kriz olduğu, hayatlarımızın süreğen devrim durumunda olmadığı, bunun yerine araya dramatik olayların girdiği yönündedir. Akıllılık, istikrar fikrini normal bir koşul olarak canlı kılar, aynı zamanda da hakkımızda değişimi bertaraf edebilecek, onu yeni itimat formlarına dönüştürebilecek her ne varsa ona tekabül eder. Aklıselim cinselliğin böylesine imkânsız görünmesinin sebebi, cinselliğimizin sözümona aradığımız, -bir yandan da aksatmak için bunca çaba sarf ettiğimiz- bu sevgiyle

anılan itimat ile her zaman potansiyel olarak ihtilaf halinde olmasıdır.

Akıllılık, kısmen tüm deliliklerimiz kopuşa dair olduğundan (delilik tanımı gereği tecrit eder) sürekliliğin tarafındadır. Ergenlikte fışkıran cinsellik, ergenleri ebeveynleriyle olan bağını kopartmakla tehdit eder. Ergen için onu ailede tutan, canlı kılan ve ailesinde büyümesini sağlayan, onu artık aileden uzağa yöneltiyordur. Cazibe artık diğer, aşina olunmayan bedenlerde, risk ve inzivanın ehlileştirilmemiş deneyimlerindedir. Bu şekil veren geçişte -cinselliğinin bunca gizli geçmişinin bir parçası olmasında: kendini aile hayatının dışına doğru, kolayca onayladığı ve sorgusuz sualsiz kabul edebileceği bir kişi olmaktan çıkarak tercüme etmesinde- saplantılarını artıracaktır. Tarihi, hobileri, alışkanlıkları, yetenekleri ya da ilgileri her ne olursa olsun kurallar onu saplantılı yapacaktır. Hayatı, riayet etme ve karşı çıkış etrafında şu ya da bu şekilde bilinçli biçimde düzenlenecektir. İddia edilebilecek ve gizli kapaklı kalması gereken şey hakkında olacaktır. Doğası gereği ne kadar ürkek ya da atılgan olsun, otoritelerde neyin otoriter olduğunu, tabu ile yasadışı koruma arasındaki farkı keşfetmek için kararlı olacaktır. Birçok ebeveynin size söyleyeceği gibi, ebeveynlerini delirtecektir. Ya da daha ziyade akıllılıklarının -o da eğer akıllılık diye bir şeye sahiplerse- nelerden müteşekkil olduğunu öğrenmek için onları delirtmeye çalışacaktır.

Arzunun ihlal edici, hazlarınsa genelde çalıntı olduğu yeni bir bilgi değil. Yasaları çiğneyen insanlara hayranlık duymamız da kurallara sıkı sıkıya bağlı biçimde olağanüstü ve orijinal şeyler yapabilen insanlardan etkilenmemiz de şaşırtıcı değildir. Ancak kurallara -her ne olurlarsa olsunlar- saygımızın muğlâklığını ciddiye almak ya da en azından bilmek zordur. İnsanları tanımlama, her şeyden öte de yargılama ve onlara teşhis koyma yollarımızın çoğu, onların bir nevi kurallarla olan ilişkisinin izahını içerir. Kurucu mitle-

rimiz –Oedipus'un, Narkissos'un, Prometheos'un, Antigone'nin, Cennetten Kovuluş'un mitleri– tıpkı magazin dergilerimiz gibi her zaman kuralları ya da yasa adı verilen, bilinen dünyayı bir arada tuttuğu varsayılan daha resmî kuralları çiğneyen insanlarla, bir de bizim ve onların bu konuda düşündüğümüz şeylerle ilgilidir. Skandal ile haklı öfke, kızgınlık ile cezanın evliliği tüm insan dramasının gıdasıdır. Bağlam her zaman suç ve cezaya aittir: iyi ya da kötü olmak isteyene, iyi ya da kötü olana ve (tanrılar veya dünyanın kaderi tarafından) cezalandırılmak isteyen ve cezalandırılana. Antik mitler ve İncil hikâyeleri tabulara dairdir, romanlar zinaya, şarkılar aldatılmaya. Kuralların draması olarak konu çarpıcı biçimde dayanıklıdır.

Gerek sebep gerek sonuç olsun (her ikisinde de bir tabuyu çiğneyebilmeniz için deli olmanız gerekir ya da delilik tabuyu çiğnemeye getirilen cezayla akrabadır) delilik sıklıkla tabuları çiğnemekle ilintilendirilir. Aynı sebepten akıllılık, yasaya riayet etme kapasitesi ve isteğiyle sıklıkla iç içedir. Bunun anlamı, elbette, kuralların ne olduğunu ve esasen kuralın ne demek olduğunu bilmek anlamına gelir –bu, bir kuralın ortaya nasıl atıldığını, burada hizmet edilecek ve çözülecek problemin, onu meşrulaştıracak sebebin ne olduğunu ve onu göz ardı etmenin sonuçlarının ne olacağını bilmeyi içerebilir. Bir kurala uyabilmeyi, bunu yapabilecek gerekli kapasitelere sahip olmayı da içerebilir. Kelimeyi kullanan herhangi kültür, akıllılığı ya Orwell'in *1984*'ündeki gibi doğrudan itaatle ilintilendirir ya da daha asgari düzeyde kuralların bulunmasıyla, kişi onlara riayet etmeyi seçsin veya seçmesin bunların belirli biçimlerde işlediklerinin kabulüyle eşleştirir. Bunlar hiçbir zaman başlı başına ergenin ergenliğe geçişi olarak formüle edilmemiş meselelerdir. Tabiri caizse çocuk olarak kuralları öğrenmiş olması –ona herhangi tip bir anlam ya da değer ifade etmesi başka bir meseledir– muhtemeldir. Ergen olarak yeni bulunmuş kuv-

vetleriyle ve bunların uyanışıyla birlikte gelen yeni kırılganlıklarıyla hayatında ilk kez kurallar tarafından meşgul edilir, çünkü kendisinin potansiyel olarak kuralları çiğnediğini hissediyordur. Bu kurallar, saplantı haline geldiğinde gerçekleşir: bunun sebebi sadece menfaatlerin daha yüksek değil, onların aniden olabilecekleri kadar yüksek olmasıdır. Ergen gerçekten de korunmayan kimselerin yapabileceklerini yapar. Bu da belki de kaçınılmaz olarak ergeni şu süreğen soruyla baş başa bırakır: bir kurala onu çiğnemeye çalışmadan -bilincine varmak ve riayet etmek anlamında- uyabiliyor musunuz? Karşısında kendinizi riske atmazsanız yasanın bulunmaya değer olup olmadığını bilemezsiniz. Yasayı riske ya da tehlikeye atmazsanız, ona sahip olmaya değer olup olmadığınızı bilemezsiniz.

Ergenlik bir krizdir -delilik de diyebiliriz-, çünkü ergen hayatını yaşamaya değer kılmaya çalışır. Cinsellik -tercih edilen aşk versiyonunda- geleneksel olarak bir delilik biçimi diye algılanır, çünkü bizi her zaman görünürde banal, fakat ergenlikte en afallatıcı biçimde sorulmaya başlayan bir soruyla karşı karşıya getirir: ıstıraba değer mi, alınacak zevk çekilecek acıya değer mi? Akıllılar için bu tip soruların artık bir mesele olmadığı ima edilir. Daha sorulmadan cevapları verilmiştir.

Yetişkinlerin dünyası üzgünümden ziyade akıllıyım demeye meylediyorsa, ergen de muhtemelen yetişkinleri gereğinden üzgün bir durumda görecektir. Kişinin gerek iyiliksever ya da iyi insan olmak istemesi gerek daha ziyade heyecan dolu ve canlı hissetmek istemesi çoğu ergen için (elbette sadece onlar için de değil) yoğun bir ikilemdir. Bu tip hırsların bağdaşması ya da bağdaşamaması, -kişinin kendine hayran kalmaya devam ettiği raddede arzularına uymasının mümkün olduğu biçimde- kendisinin kurallarla olan ilişkisiyle alakalıdır, elbette onları çiğneyen insanlarla da. Ergenlere ancak bunun bir sona ereceği anlayışıyla akıl-

lılıklarına dair bir moratoryum veririz. Kuralların herhangi şeyden (büyü, rıza, sözler, kutsallık vb) yapıldıklarını görmek üzere onları test ederken belirli bir noktanın ötesine doğru devam etmek açıkça akıllıca değildir. Cinsellik ile mahut akıllılık, çoğu ergenin keşfettiği üzere, birbiriyle iyi geçinmez çünkü cinsel heyecan, bunun dışında da her ne olursa olsun, her zaman kuralları çiğnemeye dairdir. Aklıselim cinsellik tanımı gereği bir çelişkidir, çünkü "akıllılık" kelimesi ile ilgili çağrışımlarımızın gölgesi –her yerde rıza gösterilen fakat hiçbir yerde üzerine mutabakata varılmayan üstü örtük bir bilgi türü olarak– sınırların mağrur anlayışını akla getirir. Cinsellikte onurlandırılmayız, sınırlarımız da asla sorgusuz sualsiz kabul edilemez.

Akıllılık bir nevi istediğimiz fakat erotik hayatlarımızda gizliden gizliye arzulamadığımız bir şeyse, bunun sebebi akıllılığın bizi halihazırda bilindiğin aleminde tutuyor olmasıdır. Ayağımızı yorganımıza göre uzatmak, sınırlarımızın gerçekçi manasıyla yaşamak cinsel arzu deneyimimizle taban tabana zıttır. Bize nasıl sevmemiz gerektiğini öğreten aşk hikâyeleri (*Romeo ve Jülyet*'te olduğu gibi) kayıtsızlıktan ziyade riske, arzunun, kişilerin kendilerini daha önce hiç yaşamış gibi hissetmediği yeni bir hayata doğru insanları benliklerinden çıkardığı yollara dairdir. Aşkın deliliğinde kaybolmuş akıllılık kişinin kendisinin kim olduğunu bildiği akıllılıktır. Kişilerin kendilerini bilebilecekleri ve bilmeleri gerektiği bir kültürün ancak akıllılık fikrine ihtiyacı vardır, çünkü akıllılık, öz kabul kapasitesi ve yetkinliği olmadığında bir hiçtir. Peki, kendini bilen benlik benliği hakkında yeni herhangi bir şeyi nasıl tanıyacaktır? Kişinin kendi sınırlarını bilmesi, bizatihi kendini kişinin bildiği benliğine doğru sınırlandırmasıdır. Kısacası, akıllılık aynı zamanda her zaman felakete gebe değişime karşı korunma için kendimize duyduğumuz aşinalığı tarif eder. Kendimizi bilmek akıllılığımı-

zın bir parçasıysa bizi akıllı kıldığını bildiğimiz şeyi sağlama almalıyız.

Bu, hiçbir yerde ancak en seçici dikkatimizin bizi akıllı kılabileceği, bizi halihazırda bulunduğumuz yerde tutabileceği erotik hayatlarımızda olduğundan daha bariz değildir. Böylece kendimizi asla tehlikeye atmama ihtiyacımız tarafından canlılığımızın, hayata duyduğumuz heyecanın içi boşaltılır. İlerleme ya da gelişime dair fikirler değişime inanmak ve güvenmek için kendimize rüşvet verdiğimiz yollar olabilir, yine de akıllılığa dair fikirlerimiz değişimin ne kadar felaket getirebileceğini bir an önce kabul etmemizi, buna karşı da ihtiyatlı olmamızı bize telkin eder. Akıllılığa dair fantezilerimiz, en uç halinde, yeniden ya da daha doğrusu çok rahatsızlık verici olan yeniden kaçış haline gelir.

Nietzsche, insanoğluyla uyum içerisindeki Platon'dan şu alıntıyı yapar: bütün "Yunanistan'a en iyi şeyler delilik yoluyla gelmiştir" der. Nietzsche 1887'de *Ahlakın Soykütüğü*'nde* şöyle yazar: "Hadi, bir adım daha atalım [...]"

> Dayanılmaz bir şekilde herhangi bir ahlakın boyunduruğunu kırıp yeni yasalar koymak isteyen tüm üstün insanlara, *eğer gerçekten deli değillerdiyse*, kendilerini delirtmek ya da deli taklidi yapmaktan başka çare kalmıyordu. Bu da elbette sadece ruhban sınıfının ya da politik dogma alanında değil, her alandaki yenilikçiler için geçerlidir. [...] "Kişi deli değilse ve kendini deli gibi göstermeye cesaret edemiyorsa, kendini nasıl delirtecektir?" Antik medeniyetin tüm önemli adamları bu düşünce silsilesini takip etmiştir.

Bunu akıllılığa getirilen bir eleştiri ya da Nietzsche'nin bu kadar tasdik edercesine "antik medeniyet" dediğinin

* Bu pasaj *Ahlakın Soykütüğü*'nde değil, *Tan Kızıllığı*'nda bulunmaktadır. Friedrich Nietzsche, *Tan Kızıllığı*, Çev. Hüseyin Salihoğlu ve Ümit Özdağ, İmge Yayıncılık, Ankara, 2014, 5. Baskı. Hüseyin Salihoğlu ve Ümit Özdağ çevirisinden biraz yararlandım, büyük ölçüde kendi çevirime dayandım (ç.n.).

kesin bir tarihsel anlatısı diye düşünmek safdillik olacaktır. Bunun yerine bu kurgusal tarihi, kendi çağdaşları arasında muhtemelen "daha aşağı" adamlarda gördüğü, durağanlığa duyulan bir nevi tutku, değişime uyuşukça, tepkisel bir direnç –daha canlı bir hayat ihtimaline karşı bir takım yerleşik çıkarların korunması– diye tanımlamak için buna başvurur. Öne sürdüğü üzere delilik, herhangi ahlaki yenilik ya da doğaçlama isteyen herkes için bir emeldir. "Tüm eskiden yaşamış insanlar" diye yazar, "nerede delilik varsa, orada deha ve bilgelik tohumu olduğunu düşünmeye çok daha fazla meyillidirler." Burada ima edilen, nerede akıllılık ya da yetersiz delilik varsa, orada her zaman yavanlığın, hayal gücünden yoksunluğun ve gelenekselliğin bulunduğudur. Akıllılık gidişatın aynı kalmasını isteyenlerin büründüğü pozdur, 19. yüzyılın sonlarına doğru yeninin düşmanı olduğundan bilgeliğin antitezi haline gelmiştir. Akıllılığın insanı köleleştirdiğine, akıllıların yeni burjuva köktenciliğinin –güvencenin köktenciliğinin– müritleri olduğuna inanmak, yeni bilgeliğin bir parçası olmuştur. Yeni sorun, yeni yasalar yapabilmek için nasıl yeterince delirilmesi –bu gerici akıllılığın nasıl yıkılması– gerektiği hakkındadır. Nietzsche'nin ilgimizi tüm o bizi huzursuz eden, içimizdeki geçmişe dair bir şeyleri yıkan insanları deli diye adlandırmaya yatkın olduğumuz gerçeğine çekmesi o kadar çarpıcı değildir. Akıllı, artık bizim için bizi huzursuz etmek yerine bize güvence veren insanları tarif etmede kullandığımız bir kelime haline gelir. Nietzsche diğer insanlardaki en ilginç şeyin, diğer insanlar hakkındaki en değerli şeyin bizim için yarattıkları sorunların bir çeşidi olduğunu dolaylı biçimde ifade eder. Geçmişimizi yeniden güvence altına alıyorlar mı, varsayımlarımızı tehlikeden uzak tutuyorlar mı, yoksa el üstünde tuttuğumuz geçmişimizi tehdit ediyor, onu bir nevi yeni bir gelecek yaratmak için gözden mi geçiriyorlar? Bunlar ise tam da arzuladığımız kişinin bizde yarattığı sorunlardır. Akıllıca

bir seçim, bize ziyadesiyle anlam ifade eden bir seçim geleceğin belirsizliğine duyduğumuz korkuyu ifade eder.

Nietzsche'nin deliliği gerçek anlamda idealleştirmesi ile ima ettiği akıllılık karikatürü, hiç değilse ona göre modern insanların değişimden dehşete kapıldıklarını gösterir. Değişimi ilerleme ya da gelişim diye tanımlayarak methedebiliriz ya da ondan çözülme ya da kayıp diye bahsederek onu yerebiliriz. Nietzsche'ye göre akıllılıkları varsayılmış olanlar hayatlarını video durdurur gibi duraklatarak Tanrı ve İnayeti tarafından korunmayan, süreğen değişimin topyekûn dehşetini kabul edenlerdir. Delilik yüceltilirken, "akıllılık" kirli bir kelime haline gelir.

Ergenlikte cinsel arzunun yeniden belirmesi ergeni ziyadesiyle değiştirir -muhtemelen başa çıkabileceğinden de fazla. Ebeveynler için eski arzu, yeniye duyulan yeni tutku haline gelir. Kişinin dileklerine, dinmek bilmez yeni ebeveyn figürü arayışına rağmen yeni ebeveyn diye bir şey yoktur. Nietzsche'nin "üst insanları" gibi ergen de yetişkinlik denen o rahatsızlık verici icadı delmek için deliliği elde eder ve ona ihtiyaç duyar. Ergenlik, onu muştulayan cinsellikten kimsenin kurtulamadığı kadar kurtulan herkesin paylaştığı, hassas bir delilik deneyimidir. Akıllılık hayatta kalanların anlattığı bir hikâyedir. Akıllılık akabinde gelir, o da eğer gelirse.

3
Erişilebilir Delilik

Tam da topyekûn akıllılık kavramı giderek daha çok dolaşıma girdiğinde –en azından tıp uzmanlığı için– Avrupa'da 19. yüzyılın sonlarına doğru bir başka tuhaf fikir güncellik kazanıyordu. Bu fikir, Antik Yunan ve Roma uygarlığı eğitimi almış ayrıcalıklı azınlığa Yunan tragedyasından aşinaydı. Ayrıca 20. yüzyılın eşi benzeri olmayan dehşetleri tarafından tasdik edilmişti. Bu fikre göre, bir adam –o dönemde insanlardan hâlâ sadece erkekler insanmış gibi bahsediliyordu– kendini tastamam olduğu gibi bilirse delirecekti ya da aslında kendisinin deli olduğunu keşfedecekti. Batı kültürünün ona bunca dayandığı bu fikir, Darwin ile Freud'un önayak olduğu üzere, ister Adam'ın yeni keşfedil-

miş hayvani doğasını, ister Marx'ın sınıf savaşının dinmek bilmez gaddarlığını tanımlasın, ister yasaya kaygısızca bağlı bir evrende kaçınılamaz ve öngörülemez bir genetik determinizm iş başında olsun, bilinmesi gereken, kişinin kendini bilmesinin, benliğini sevgiyle el üstünde tutmasını sağlamadığıydı. Romantizm'in herkesin doğum hakkı olduğu -buna sevilmek, kendini geliştirmek ve elbette bilinmek de dahil- varsayılan ilerlemeci, gelişimsel, gizemli biçimde heyecan uyandıran benlik vaadi yeni bilimsel keşifler ışığında hiç de özel bir şey değilmiş gibi görünmeye başlamıştı. Yeni icat edilmiş bir hediyeden ziyade demode bir lanet gibiydi. Tam da insanın gözü açılmışken, onu anlatıya dökmenin, ilham verici ya da teselli eden bir nesneye dönüştürmenin bu kadar zor olması geleneksel benlik bilgisinin kutsanmış arayışını tehlikeli bir şükran karışımı haline getiriyordu. Tüm eski erişilebilir akıllılık versiyonlarının da kulağa, en kötü halleriyle, üç aşağı beş yukarı kendi kendini kandırmanın habis olmayan formları olarak gelmesini sağlıyordu. Bu, diğer birçok kimsenin yanı sıra, Marxistlerle Freudiyenler tarafından durumu kurtarmayı çağdaş yöntem olarak erişilebilecek tek şey olarak görülmeye başlamıştı. Kişinin kendini bilmemesinin bir usulü, incelikli dolapları, aymazlığın başarıları olarak -anestezinin tüm modern biçimleri bu kategoride olacaktır: para, cinsellik, uyuşturucular, başarı, iş vs. Akıllılık bilseydiniz sizi delirtebilecek şeyler hakkında bir şey bilmemenin yollarını bulmak anlamına geliyordu. Modern bireyin aymazlığını düzene koymasında her zaman olabildiğince etkin olması gerekir.

Dünya hakkındaki bilimsel bilgiyle bilimsel bilme biçimlerinin son iki yüzyılda hızla büyümesi, "insan kalbi" denilen hakkındaki bilginin en hilekârca reddi tarafından gölgelenmiştir. Şair Robert Lowell "Pazar Sabahı Erkenden Uyanmak"ta (1967) bize aşina dinlerin tesellileri soluklaştı-

ğında kendimiz hakkında duyduğumuz bu diğerlerinden farklı modern kaygının izini sürer:

> [...] Ya yeni bir diminuendo
> Hakiki şefkat getirmese de
> huzursuzluktan, aşırılıktan,
> Başarıya duyulan açlıktan gayrı
> Kendini kandırmanın akıllılığından öte
> Huzursuz temkinin hem sabit kıldığı hem kovduğu
> tam da biz çanları dinlerken [...]

Lowell, "hakiki şefkatin" daha iyi bir akıllılığı içerdiğini öne sürer. Fark edilmesi gereken nokta, akıllılığın sıklıkla hakikatten ziyade iyilikseverlikle ilintili olduğudur. Fakat artık eldeki tek akıllılık insanın kendi kendisini kandırdığı akıllılıktır. Modern benliğin aldatması da -kaygılardan ziyade kaçamaklarda şekillendirilmiş bir benlik- huzursuzluk, aşırılık ve başarıya duyulan o dindirilemez iştahta ortaya çıkar. Modern cephaneliğin bir parçası olarak başvurulan akıllılık türüne çok kolayca başvurulabilir. Akıllılığın peşine düşüldüğünde, peşine düşülen -akıllılık namına yapılan- insanı körleştirebilir.

Akıllılık kendini kandırma için kullanılan bir başka kelimeye dönüşüyorsa, deliliğe ne diyebiliriz? Kendi kendisini kandırmayanın yaşadığı hayat neye benzer? Akıllılık bir kez imtina ettiklerimizin bir repertuarı haline geldi mi -buna dönüşmemesi şaşırtıcı derecede zordur: misal, çoğu insan çocuklarını tarikatlara katılmaya teşvik etmez-, kırılgan olduğu şeylere bu kadar kırılgan olabiliyorsa akıllılığın sadece neye benzediği değil, neye benzemesi gerektiğini de merak etmeye bırakılırız. Lowell'ın modern "kendini kandırmanın akıllılığı" çıkmaza düştüğümüzü, akıllılık versiyonlarımızın çözümden ziyade sorunun bir kısmı olduğunu öne sürer. (Lowell'ın dizeleri sadece inayetin değil, deneyimin de ağırlığına sahiptir, Lowell kendi klinik deliliğinin nöbet-

lerine cazibe katmaz.) Kendimizi bilmek istediğimizi, her şeyden öte kendimizde zekice bir aşinalığa değer verdiğimizi iddia edebiliriz; akıllı olmak istediğimizi ve delilikten çokça korktuğumuzu, fakat bu durumda da kendini bilme ile akıllı olmanın birbirlerini karşılıklı dışladıklarını iddia edebiliriz. Her halükârda erişimimizdeki tek akıllılık artık kendini kandırmanın bizi topyekûn allak bullak ettiği delilik olabilecektir (Byron bir zamanlar bir mektubunda "insan kendisine diğerlerine söylediğinden daha çok yalan söyler" diye yazmıştı.) Bunlar, en azından, kendi modern şüphelerimiz haline gelmiştir.

İnsan mutsuzluklarının aşırılıklarını bilme yönündeki her zaman ölçülü isteğimize meydan okuyan, deliliğe dair günümüz korkularından canlı biçimde bahseden üç modern koşul, üç modern psikiyatrik teşhis vardır: çocukluk otizmi, şizofreni ve depresyon. Göreceğimiz üzere, bu koşullar arasındaki bariz farklılıklara– bunların teşhisi ve tedavisine yönelik birbiriyle rekabet eden disiplinlerdeki çağdaş tartışmalara da– rağmen, modern, akıllı bir kişi olmanın açıkça ne anlama geldiğine dair ne kadar konsensüs bulunduğunu görmek çarpıcıdır. İlgili taraflar bu koşulların tanımlarında üç aşağı beş yukarı mutabakata vardıklarından, olsa olsa sebeplerle tedavileri, tabiatları ile bakımları hakkında bir tartışma olabilir. Modern disiplinlerin mutabakata vardıkları şeylerden biri delileri yapamadıkları şeyler üzerinden tanımlamaktı. Deliler büsbütün idealleştirilmiyorlarsa, kendi noksanlıklarına göre değerlendirilirler. Otistik ya da depresif, şizofren veya sapkın diye teşhis edilmek, normal, akıllı bir insanın öz nitelikleri diye –iletişim becerilerine sahip olma, canlılık, sıcaklık ve insancıllık– düşünülen şeylerden mahrum olmak diye görülür. Fakat şaşırtıcıdır ki akıllı olmanın deliye benzemekten ne farkı olduğunu sık sık çıkarsamamız gerekir. Akıllılık ile delilik hakkındaki tartışmalar her zaman, insanların ne olmak istedikleri ile neye

benzediklerine dair tartışmalar olagelmiştir. Herhangi ahlaki söylem gibi bu tartışmalar da insanların ne yapabilmesi gerektiğine dair ihtilaflı tartışmaları içerir.

Otistik bir çocukla zaman geçirmeye dair en dokunaklı ve insanı savunmasız bırakan şeylerden biri sadece bir kişiymiş gibi görünen ya da nasıl bir kişi olacağını unutmuş bir kimseyle aynı odada olmaya benzer. Mesele sadece çocuğun görünürde kendi içine dalması değildir (herhangi biriyle iletişim pırıltılarından çok uzakta olmayı bir kenara bırakın, çocuğun sanki kendine doğru ya da kendisi tarafından içine dalınacak bir benliği yok gibidir). Konsantre olmakta çok zorlanan, oysa konsantre olacağı hiçbir şey olmayan biriyle birlikte vakit geçirmek gibidir. Somurtan, sıradan bir çocuğun aksine otistik çocuk somurttuğunda hayal kırıklığı yaşıyor gibi değildir. Yetişkinlerin söyleyebileceği üzere, algı yanılsamalarından kurtulmaz, çünkü daha baştan algı yanılsamaları yok gibidir. Bu tip çocuklara dair terapötik bir ümidi sürdürebilmek için kişinin kendini çeşitli analojileri tahayyül ederken bulması gerekir: diri diri gömülmüş biriyle birlikte olmak gibidir, inzivaya çekilmiş biriyle olmak gibidir, fakat kendisi de dahil bunu kimse bilmemektedir, yoksun olmayan, sıla hasreti çekmeyen ya da yasa gark etmemiş biriyle olmak gibidir, çünkü asla kaybedebilecekleri bir şeye ya da kimseye bağlı olmamışlardır. Kaybolmuş, terk edilmiş ya da kahrolmuş kişi sizsinizdir – yani öteki şahıs. Otistik çocuğun –kişinin en ümitsizliğe düştüğü anda tahayyül ettiği üzere– öteki kişiyle iletişiminde kaybedecek, bu yüzden de kazanacak hiçbir şeyi yoktur. Çocukların en yoğun duygularımızı uyandırdığı düşünülürse –çocuklar neredeyse her zaman bir şeyler vermek istediğimiz kimselerdir– otistik çocuğun namevcut mevcudiyetinde bu kadar yıkıcı olan şey gereksizlik hissidir –sadece çocuğa özel bir şey bulunmamasında değil, hiçbir şey bulunmamasında, çocuğun bir şey istemiyor gibi görün-

mesinde değil, isteme ediminin asla onun başına gelmemesindedir.

Çocuk terapisti Frances Tustin şöyle yazar,

> İçe kapanma hâkim olur, dikkat neredeyse sadece bedensel ritimlerle hislere odaklanır. Dış dünyadaki nesnelere dikkat edilebilir (sıklıkla görüldüğü üzere yoğun ve en ince ayrıntısıyla), fakat yakından gözlemlendiğinde bunların bedenin bir parçası olarak –ya da ona çok yakın bir şey-deneyimlendiği açıklığa kavuşur. Dış dünyadaki insanlarla nesneler nadiren ayrı bir varoluşa sahip bir şey gibi kullanılır ya da görülür [...] Kısacası otizm, deneyimin makul bir kapsamda ayırt edilmediği ya da nesneleştirilmediği bir durumdur.
>
> *(Çocuklarda Otistik Durumlar* [1981])

Otistik çocuk için dünya kendi bedenidir, bedeni de ne bir haz ne de beslenme kaynağıdır. Mesele çocuğun nesneleri ve insanları farklı biçimde tanıyamaması ya da tanımak istememesi değil, kendi bakış açısına göre, ayrıştırılabilecek nesne ya da insanın bulunmamasıdır. Çocuk için gidilecek bir yer olmadığından –fantezide ya da gerçeklikte–, kendisinin içinde bulunabileceği bir yer de yoktur (biz ise her zaman kâh tahayyül edilmiş kâh tanımlanmış bir ilişki içerisinde olduğumuz öteki yerdeyizdir). Nasıl bir çocuk kendini kucaklayamazsa, kendini kavrayamazsa ya da tutamazsa, otistik çocuk da kendine annelik yapmaya –gazap ve hayal kırıklığı yüzünden annenin yerini almaya– çalışamaz. Anne diye bir şey hiç var olmamış, yokmuş, sanki böyle bir varlık hiç yaşamamış gibi yaşar. Tahammülfersa bir eza durumundaki otistik çocuk kendi büyümesinin pahasına hayatta kalmak zorundadır. Çocuk, bu en ince ayrıntısına dek saplantılı dikkat biçimleri yoluyla kelimenin tam anlamıyla kendine hâkim (bütünlüğü yitirmeyi durdurabilmek için konsantre) oluyor gibidir. Bu çocuklar çevrelerindeki insanların unutulduğu, onlara sevme kapasiteleri sanki

hiç var olmamış, var olsa da hiçbir zaman bir işe yaramayacakmış gibi hissettirildiği ölçüde unutkandır. Tustin şöyle yazar: "Otistik çocuklara 'kabuğuna çekilmiş tip' ya da 'bir kapsül içine yerleştirilmiş' çocuklar derim."

> Ebeveynleri sık sık "Ona ulaşamıyorum", "Çocuğum her zaman bir kabuk içerisinde gibi" "Sanki bizi göremiyor ya da duyamıyor veya görmek ya da duymak istemiyor gibi" tipi şeyler söyler. Bu tip çocukların sıklıkla sağır olduğu, hatta bazılarının ise körlermişçesine nesnelerin içinden yürümeye çalıştıkları düşünülür. Ancak test yapıldığında algı düzeneklerinin sağlam olduğu bulunmuştur. Yolunda gitmeyen şey, gelmekte olan enformasyonun işlenmesidir. Bunun sebebi psikojenik ya da beyin lezyonlarındaki hasar olabilir [...] Bu psikojenik hasar otistik çocuklarda kendi dikkatlerini genelde gelişmekte olan çocukların dikkat ettiği şeylerden başka yöne çevirmesine sebep olur. Bunun sebebi kendi bedenlerini yoğun biçimde tehlikeli olduğu hissedilen "ben-değil" tehditlerinden korumak olabilir. Bu çocuklarla çalışıldığında, aşina olmayanın, "ben-değil"in yoğun bir dehşet yarattığı açığa çıkar.
>
> (*Nörotik Hastalarda Otistik Engeller* [1987])

Otistik çocuklar, kişinin dikkatini üstüne çekemediği, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, bizatihi ilgi beklemiyor gibi duran insanlardır. Bu koşulun başlı başına eziyet ettiği kişinin kasıtlı olarak umursayamasa dahi hatırı sayılır ilgiyi üzerine çektiği bu tür bir koşulun paradoksal etkisidir. (İlgi bekleme hayatın ümit denilen en emin emarelerinden biridir.) Bu çocuklarınsa, duyu düzenekleri erişimlerinde olmadığından, yoğun dikkat gerektiren bir korunmaya ihtiyaçları vardır, farkındalıkları olmadığı için tehlikededirler. Bu kendileri olmayan her şeyden duydukları dehşet, mahut dünyayı kişinin bir kabuğa ihtiyacı olduğu bir yer haline getirir. O kabuk, o kapsül ise saplantılı, en ayrıntılı dikkat yoğunlaştırma ritüellerinde ya da spesifik fakat anlamsız nesnelere duyulan hummalı bağlılıkta bulunur. "Bu,

elbette bazı insanların kendi travmatik farkındalıkları ile başa çıkabilmek için tepkilerden kaçınmanın yoğun bir oluşumu" olduğu yönündedir. "Bu da psişik düzeneği irsi özelliklerini almadan önce [bebeğin] farkındalığına musallat olur." Anneden "bedensel ayrışmanın travmatik farkındalığı" hayat desteği sistemiyle bağlantının kopması olarak tahayyül edilmelidir. Otizm kelimesinin tekabül ettiği tüm davranış ve varsayılmış zihin durumları çocuğun kendi kendine bakma, zararı sınırlandırma çabasıdır. Çocuğun, bir bakıma, hayatta kalması, kopuştan önce orada bulunan kişi olmaksızın yaşaması için bir yol bulması gerekir. Herhangi bir ayrışmada herkes buna benzer bir şeyi tekrarlar, Tustin de mahut normal insanlarda acayip biçimde "otistik mahfazalar" bulunduğunu söylerken haklıdır. Diğer bir deyişle, insanın annesinin bedeninden ayrılmasının travmasının belli bir derecesini deneyimlemesi -sanki kimse hiçbir zaman buna tam hazır olamayacakmışçasına- modern insan olmanın bir parçası sayılabilir. Kişi yapayalnız kaldığında, öncesinde içinde bir hayatınızın bulunmuş olduğu hayatı yaşamaya zorlandığınızda otistik ya da otistikçe çözümlerin bulunması gerekir.

Zamanından evvel gerçekleşmiş ayrışmanın travması kadar çocuğun çözümünde de -kendini kapsül içinde tutmanın, uzaklaşmanın, hummalı kendi içine dönüşün otistik semptomlarında da -travmatik olan şey kendine dayanmanın, içinde kendine dayanacak bir benliğin bulunmadığı kendine dayanmanın bir nevi kendi kendini engellemesidir. Hiçlikten hiçliğin doğduğu bir durumdur, tekrar vardır, yenilik ya da gelişim yoktur. Zira gelecek de aşina olunmayan bir şey, bir "ben-değil"dir. Otistik çocuk zar zor sahip olduğu şeye dayanır, gidilecek hiçbir yer yokken yapılacak hiçbir şey yoktur.

Bunun bir sonucu çocuğun akıl sağlığının -gelişimi mümkün kılan esenliğin- canı gönülden bağımlılık kapasitesini

içermesidir. Çocuk için gerekli ve erişimindeki kaynakları kullanabilmesi açıkça akıllıcadır. Bu akıllılık, anne ile çocuk arasındaki belirli mübadele biçimlerine bağlıdır. Diğer bir deyişle, akıllı çocuğun ihtiyaç duyduğu, bu yüzden de onun için iyi olan şeyleri tanımasını ve bunlara erişmesini sağlayacak biçimde gelişmesi gerekir. Akıllı çocuğun iyi bir şeyi görür görmez onu tanıması gerekir. Fakat annesinden gereğinden önce ayrılırsa, sanki bir deriden soyulmuş gibi olacaktır -kendi ihtiyaçlarının giderilmediği ve korunmasız kaldığı, salıverildiği için onları etkin biçimde silmelidir. Deli çocuğun bağımlılığa dair kendi ayakları üzerinde durabileceği bir deneyimi yoktur, bu yüzden de ona bir varoluş kazandırsa da hayat vermeyen şeylere -ritüel edimlerine, ilgi formlarına, kendi bedeninin uzantıları olarak önemsiz nesnelere- bağlanmaya meyillidir. Akıllı olmak beslenebilir olmaktır: akıllılık da özünde gelişimi kolaylaştıran mübadele çeşitlerine -yakınlık türlerine ve annenin bedeninin kullanımına- dayanır. Kendisinden başka her şeyin bulunduğu iyiye -anne, çocuk, birbirleri, diğer şeyler ve insanlara duydukları iştah- gelişim denilebilir. Ya da daha ziyade belirli tip bir gelişim: insanların karşılıklı birbirine bağlılığının faydalarını açığa çıkarma yönündeki gelişim. Sanki dünyada yaşamamıza yardım eden iyi şeylerle iyi insanlar varmış gibi yaşamak ve buna inanmak akıllıcadır. Yenilik, irtical, yeni fikirlere açık olmak, değişimden haz alabilmek ve haz almak akıllıcadır. Kişinin ihtiyaçlarını gidermesi için bir başkasına yeterince zekice ve yeterince cazip gelmesi akıllıcadır. Öteki insanları gereksizleştirmemek ve görünmezleştirmemek akıllıcadır. Akıllı insanın yapamayacağı şey ümitsiz, dehşete kapılmış veya mesafeli olmaktır. Her şeyden önce, akıllı veya akıllılığa doğru gelişen bir çocuğun iştahlarıyla başa çıkarak sonuna kadar yaşaması ve zorluklara göğüs germesi gerekir, fakat bunu yapmak için kendi kültürümüzün onun ebeveynlerini kabul etmesi ve hem yeterince anlayışlı hem

yeterince sorumlu yetişkinler tarafından bakılması için donattığı, kabul ettiği, paylaşılabilir emare ve anlamları üretmesi gerekir. Tustin'in otistik çocukların neye benzediği hakkındaki kesin açıklamasında, otizm mesafeyle ilgilidir. Çocuk, anneye bir nevi ulaşmaya ihtiyaç duyar. Dolaylı olarak da yetişkinlik çocukluğun ahireti diye düşünüldüğü müddetçe yetişkini akıllı kılan şey annenin bedenine benzer bir şeye yakınlıktır. (Bu bir kez Tanrı'ya ya da erdemlere veya diğer iyi şeylere yakınlık haline geldi mi artık tatmin edici bir ilişki olması muhtemeldir.) Deli her zaman bizden ve nesnelerle temas halinde olmaktan çok uzakta diye tanımlanır.

Otistik çocuk hayatta kalabilmek için istemeyi bırakmış gibi görünmelidir. Hayatta kalırken hayatı bizim yaşamaktan anladığımız şekliyle yaşayamaz. Ebeveynlerin bir çocuktan isteyebilecekleri hiçbir şey onlara nasip olmamıştır. Bir çocuğun ebeveynlerinden isteyebileceği her şey hariç tutulmuştur. Bir kimseyi herhangi bir şeyin örneği olarak kullanmak her zaman duygusuzca olagelmiştir, otistik bir çocuğu tanıyan herhangi biri de bu çocukların içinde bulunduğu perişanlık, hayal kırıklığı ve paniği bilir. Fakat bu günümüz kategorilerine bakarken normalleşmeye dair varsayımlarımızı yeniden gözden geçirmemiz gerekiyor. Akıllılık faydalı bir norm -kimsenin en iyi yöntemlerimizin ne olduğundan emin olamadığı bir kılavuz- olarak ele alınıyorsa, herhangi mahut patoloji, herhangi semptom hakkında şunları sormamız gerekiyor: bunu zorunlu kılan zorluk ve onun tedavisi nedir? Kişi bu semptomu sergilediğinde ne umabilir? Arzuları neden bu formu almıştır? Görünen o ki otistik olmanın akıllıca olabileceği bir dünya tahayyül edilemez, fakat otistik çocuk için kendisinden başka bir şey olabileceği akıllıca (yani güvende) olunabilecek tahayyül edilebilir bir dünya yoktur.

Bize çocukluk otizmi açıklamalarında sessizce ve harfi harfine anlatılan norm açıkça içinde isteme ediminin işe

yarar olduğu, tecrit değil iştirakin bulunduğu bir dünyanın, karşılıklı alınan hazlarla kolay iletişim dünyasının normudur. Normal çocuk yatıştırılabilir, tatmin edilebilir, keyif alması sağlanabilir ve ona karşı mücadele edilebilir. Akıllı çocukla akıllı annenin birbirlerinden çok da korkmadıkları söylenebilir. Kendi gelişimlerini tamamlamak için birbirleriyle iyi geçinebilirler. Anne ile çocuğun kendilerini onları çevreleyen dünyadan tecrit ettikleri bu tasavvura göre, her ikisinin de bilemeyeceği şey kısmen izi sürülemez konsensüs, onlara irsi olarak geçen normallikle ilgili kültürel mutabakattır. Otistik çocuk olmak korkunç bir şeydir, fakat insanın isteme ediminin etkin biçimde iletişime geçirilebilen ve hakkında iyice bilgiye sahip olunabilen türde bir şey olduğunu öne sürmek de korkunç olabilir. Akıllılık birbirimize karşı ne kadar izan sahibi olduğumuzla tanımlanıyorsa, mümkün olduğunca şeffaf olmak için korkunç bir baskı altında yaşıyoruz demektir. Sorun her zaman ya da sadece birbirimizi (ve kendimizi) nasıl daha iyi anlayacağımız değil, anlamadığımız her neyse onunla esasen ne yapacağımızdır.

Psikanalist Harold Searles *Karşı Aktarım* (1979) adlı eserinde şöyle yazar: "Şizofren bireye göre soru kendi akranıyla nasıl ilişki kuracağı değil, ilişki kurup kurmayacağıdır. Kendi görüşlerine aşina olmamızla birlikte bunun bu ana kadar kendimizden gizli kalmış anlamlı, canlı ve süreğen bir çatışma olduğunu fark ederiz."

Şizofreninin sebepleri her ne olursa olsun – 19. yüzyıl sonundan itibaren yozlaşmadan genetiğe, frengiden yetersiz ebeveynliğe kadar geniş bir skalada muhtelif açıklamalar getirilmiştir– mahut şizofrenin ona bakanlar üzerindeki etkisinin tanımları dikkat çekecek derecede benzerdir. Şizofren olduğu düşünülen kişinin insanlarla ilişki kurmamak için tuhaf yollar bulduğunu vurgularlar.

İşbirliğinin beyhudeliği tarafından bunca kendi içine itilmiş, psikiyatri ve psikoterapiler tarihinde onca kararlı ve

kesin biçimde ulaşılamaz bir kişi olarak şizofren bir nevi şöhret olagelmiştir, şizofreni ise deliliğin ibretlik, modern örneği haline gelmiştir.

Şizofren hakkında herkesin mutabakata vardığı şey -başka hiçbir şey hakkında uzlaşamadıklarında dahi- konuşmaya çalıştığında bile kendini anlaşılır kılmada zorluk yaşadığı yönündedir. Leslie Farber, *İradenin Yolları*'nda (1996) şöyle yazar: "Ümitsizlik şizofreniyi içerdiği ölçüde üç aşağı beş yukarı terapötik hayata içkindir." Bu ümitsizlik de herhangi önemli ya da faydalı iletişimin, paylaşılan dünyaların bulunması olasılığına dairdir.

Çağdaş bir badire olarak psikiyatrik ve anti-psikiyatrik uzmanlıkları tarafından en hünerlice ve tutkulu biçimde yazılanlara ilham veren yine şizofrenidir. Şizofreni hastalarıyla çalışmak mahut akıllıların duymak istemediği, delilerin -sıklıkla konuşmadan ya da alışılagelmiş yollarda konuşmadan- söyleyebileceği şeyler hakkında insanları heyecanlandırabilir. Bu akıllılığın modern versiyonlarında, kendisinin en başarılı performanslarında, benliğe dair spesifik şüpheleri kumanda ederek arındırdığını gösterir (benliğe şüphe duymak iyi bir şeydir, fakat akıllılığımız bunun fazlasını kaldıramaz). Diğer bir deyişle akıllı olmak artık çok fazla şeyi sorgusuz sualsiz kabul etmek anlamına gelecektir

R. D. Laing *Benlik ve Ötekiler*'inde (1961) şöyle yazar: "Sokaktaki adam

> [ç]oğu şeyi sorgusuz sualsiz kabul eder: içi ve dışı olan bir bedene sahip olduğunu, biyoloji açısından konuşmak gerekirse, varlığının doğumunda başladığını, ölümünde son bulacağını, mekânda bir yer kapladığını, bir yerden diğerine, bir andan ötekine süreklilik teşkil eden bir varlık olduğunu. Sıradan insan varlığının bu temel öğeleri üzerine tefekkür etmez, kendini ve diğerlerini deneyimleme biçimini "doğru" kabul eder. Fakat bazı insanlar böyle düşünmez. Onlara genelde şizofren denir. Dahası şizofren kendi şahsını (ve diğerlerinin şahsını) belli bir yerde,

belli bir zamanda, sonra farklı bir yerde ve farklı bir zamanda, bu iki konum boyunca "aynı" kalan bir şahısmış gibi, yeterince bedene bürünmüş, canlı, gerçek, maddi ve süreğen bir varlık olarak sorgusuz sualsiz kabul etmez. Bu "temelin" yokluğunda olağan kişisel birlik hissine –robot, makine ya da bir şeyden ziyade kendi edimlerinin ve kendi algılarının faili olduğu kendine dair bu hisse– sahip değildir. Bunun yerine ona daha ziyade başka birisi onun gözleriyle kulaklarını kullanıyormuş gibi gelir.

"Normal" akıllılık eleştirisi her zaman bizi onu ayrıcalıklı kılmanın istikrarsız bir anlama dayandığına, şeyleri sorgusuz sualsiz kabul etmenin her zaman çok fazla şeyi sorgusuz sualsiz kabul etmek anlamına geldiğine ikna etmek ister. Şizoid kimsede eksik olan – sınırları çizilmiş, maddi bir beden anlayışı, zamanla mekânda süreklilik, kendiliğinden faaliyet hissi, sorgulamama hali– bize akıllılığa ulaşmamıza sebebiyet veren bir kılavuz sağlar. Herkes şu ya da bu zamanda buna benzer deneyimler yaşayabilir, fakat bunların hayattaki tanımlayıcı deneyimler olması kaygı sebebidir. Laing'in yaptığı gibi – bize, bir bakıma, sokaktaki adamın çifte hayatını, güvence sağlanmış ve şaşkına çeviren hayatı sunar– sorunu açıkça ortaya koymak gerekirse, çarpıcı olan akıllılığın zahmetli emeği, delirmemek uğruna verilen dinmek bilmez uğraştır. Sokaktaki adam, tıpkı akıllı insan gibi, diğer insanlarla iletişim kurmaya değer olup olmadığını, normal olmak istemenin normal olup olmadığını sormayı bırakmak üzere yetersiz biçimde teçhiz edilmiştir. Searles, Farber ve Laing hep birden mahut akıllılığın bireye bu kadar ağır bir talep oluşturduğunu, bunun onun çocuklukta acı çekmesine yol açmasının mümkün olduğunu ima eder. Bir kimsenin onu daha çok deneyime sahip olmaktan kurtaracak becerinin bu tip bir akıllılığın içinde ikamet ettiğine inanmasına yol açacak deneyimlerinin olması mümkündür. Çocukluk otizmi gibi yetişkinlik şizofrenisi de insanlar arasındaki mübadelede bir hayır olduğuna duyulan bir ümit-

sizlikten bahseder. Alma verme sürecini engellemek gibidir. Anlaşılabilirlikten uzak olmak deliceyken, kendini koruma ya da güven hissi, kendini tecrit etmek, kendini diğer insanların tahakkümünden uzaklaştırmak bazen akıllıcadır. Diğerlerini ziyadesiyle endişelendirmek anlamında kavranabilir olmaktan, uzlaşmaktan, manipülasyondan ya da zorlanmadan uzak olmak da delicedir. İnsanlara kendi davranışları diğerlerini aciz kıldığında deli denir. Diğer bir deyişle, akıllılık diğer insanların kendilerini yetersiz hissettirmemektir.

Acı çekme ve kavrayamamayla ilgili bu aşırılıklarla yüzleşmek, akıllılığın güvence sağlamaya dair kapsamlı kelime dağarcığının bir parçası olmuştur. İnsanların dönüşecekleri, birbirlerine yapabilecekleri ile uğraşmak için kaynakları – yetenekleri, kabiliyetleri, sabırları, direnme güçleri– olduğuyla ilgili bize teminat verir. Tustin ile Laing'in tanımlarında söz konusu olan bu bireylerin mahut ahlakı değil, tuhaflığıdır –iyiliksever ya da acımasız olsunlar veya kendileri ve diğerlerine yönelik ahlaki hırsları her ne olursa olsun. Sanki iyi ile kötüden önce var olmuş gibidirler, kimseyi etkilemek için diğerleriyle temas halinde kalma gereği duymadıklarından, hayatta kalma amaçları iyi olmak değildir. Akıllılığın temel varsayımlarına –diğer insanlar gibi oldukları ve diğer insanların varolduğu, iyi mübadele gibi bir şeyin bulunduğu, hazzın varolduğu ve haz verici olduğu inancına– sahip olmadıklarından, insanların erişimine uzaktırlar.

Sadece şizofren veya otistik ile şizofren olmayan ya da otistik olmayan insanların varolduğunu varsaymakla yetinmek yerine bu koşulların tümünün modern insanın hissiyat repertuarının bir parçası olduğunu iddia etmek tüm bu yazarların *ethos*unun bir kısmı olmuştur. Sahte akıllılık ya da akıllılığın istikrarsız bir versiyonu bize akıllı insanların deli olmayan insanlar olduğunu söyleyecektir. Diğer yandan akıllılığın daha iyi bir tasavvuru benliğin bu daha delice

kısımlarını deneyimlemeyi ve kabul etmeyi içerecektir. Bu biçimde benliğin bu daha deli kısımları – [anne bedeninden] ayrışmaya, kontrol edilme ve sınırların olmaması hissine getirilen otistik çözümler– daha ziyade modern insan yatkınlıkları, tahammülfersa ile başa çıkma yeteneklerine benzer. Böylece delirememe, delice çözümlere başvuramama bizatihi bir engellilik teşkil edecektir. Dar tanımlarıyla akıllılık bizi bazı gerekli araçlardan mahrum bırakır. Bizim ne durumlara duygusal tepkilerimizin –dehşet olsun, akıl karışıklığı veya esrime olsun– tam bir yelpazesine ne de bunlara karşı getirdiğimiz en etkin öz korunma biçimlerimize sahip olmamıza izin verir.

Öyleyse, kendimizi kabul edilebilir derecede insan kılma projesi olarak akıllılığın insan deneyimi yelpazesini sınırlandırması gerekir. Kabul görmeye duyduğumuz inancı sürdürmek için kabul edilebilir kalmamız gerekir. Diğer bir deyişle, kabul görmenin önemini kabul ettiğimiz an akıllılık acil bir iştigal haline gelir. Kendimizi kabul edebileceğimiz, kavrayabileceğimiz şey tarafından tanımladığımızda –misal tanımlayabileceğimiz şeyden ziyade– görmeye hevesli olmadığımız ve/veya göremediğimiz şey tarafından sürekli tehdit altında tutuluruz. Önyargılarımızın görme edimimizi ketlemesiyle birlikte, kendimizi kendimiz hakkında kabul edilir bulmadığımız şeylerin tahakkümü altında buluruz.

İnsanları ele geçirebilecek depresyon yoksulluk, tükenme ve hissiyatsızlık olan hayatta ölüm, enerjimizin kaynaklarının ne kadar karanlık olduğunu bize hatırlatan, dehşete düşüren bir hatırlatıcıdır. Hayatı canlandıranın, hayatı yaşamaya değer kılanın ne olduğuna dair soru, depresyonun sebepleriyle tedavilerinin hem kimyasal hem daha psikolojik açıklamalarına kaçınılmaz biçimde başvurur. Bu soru aynı zamanda, benzer sebeplerle, kişinin hayatında bunları bir nevi beyhudelik hissine – hayatlarının onlara sunduğu trajediler, hayal kırıklıkları ve engeller tarafından mağlup

edilmiş hissettiren şeyler– meylettirenin ne olduğuna dairdir. Depresyonlu kimseyle karşılaştırılan sağlıklı kimseye –depresyonlu kişi de o kadar depresyonda olmadığında ona öykünür– karşılaştığı zorluklar tarafından onları dönüştürecek ilham verilir, hazdan korkmaktan ziyade onu elde etme hırsına sahiptir, nesneleri hissetme enerjisine sahiptir, hissettikleri de ona enerji verir. Akıllı kişi, hayatın sevilebilir olup olmadığı sorusunu görünürde kökten gereksiz kılacak biçimde hayatı sevmenin bir yolunu bulmuştur ya da bu yol ona sunulmuştur. Akıllı insan, yine depresyonlu kişinin kendi hayatında noksan hissettiği her şeyi sorgulamadan kabul eder. Ya sorunları ortadan kaldıran bir hayat tarzı bulmuştur ya da tam da bu tip sorunların asla başına gelmediği tip bir kişidir. Depresyonlu kişi her zaman depresyonlu olmayan kişiyi kıskanabilir, o da kendi içinde yeterince yaşanacak kadar hayat kalmışsa. Otistik çocuk ile şizofren yetişkinden farklı olmak üzere depresyonlu kişinin zihninde diğer insanlar vardır, mesele sadece onların varoluşunun onu neşelendiremiyor ya da aydınlatamıyor olmasıdır. Arzunun eksikliği, iradeyle kışkışlanamayacak bir cansızlık tarafından sürüklenmiş gibidir. Ölmek istemeyebilir, fakat hayatta olma isteği için her zaman iyi bir sebep bulamayabilir, en azından böyle sebeplere ilgisini uyandıracak kadar.

Yaşamayı istememenin yaşamayı istemenin bir parçası olduğu ya da kişinin hayatını –ya da genelde bu tip zihin durumlarında bizatihi hayatı– çekilmez bulmasının bazı koşullar altında akıllıca bir seçenek, topyekûn gerçekçi bir görüş olduğu genelde pek varsayılmaz. Depresyona getirilen kimyasal açıklamalar, kişinin ruhunu canlı tutması için gerekli kimyasallara sahip olmasının normal ve zorunlu olduğunu varsayar, dediklerine göre, depresyon kimyasal bir dengesizliktir. Daha mekanik psikolojik açıklamalar onu bir işlev bozukluğu olarak tanımlar: organizmanın daha normal işleyişinde egemen haleti ruhiye depresyon olmayacaktır,

böylece kişi o kadar da depresif olmayan ve o kadar depresifçe işlemeyen yolları öğrenebilecektir. Daha psikanalitik tanımlar ise depresyonun kaçınılmaz, bu yüzden de bizatihi gelişimsel bir edinim olmasa bile, belirli gelişimsel deneyimlere karşı normal bir tepki olduğu yönünde bizi ikna etmeye çalışır. Böylece depresif olma kapasitesi bir şeyin doğru olduğunu – gelişimin kayıp ve ayrılmayı içerdiğini, sevdiğimiz ve ihtiyaç duyduğumuz insanları incittiğimizi– kabul edebilmemiz anlamına gelir ve bu kayıp ile ihtiyaç yas ve vicdana tahammül etmek için hazırlanmıştır. Bu bakımdan depresyon bizi gerçek kılar, bizi derinleştirir.

Modern melankoli anatomileri bile canlılığın öngörülemez, bu yüzden de Tanrı, herhangi bir hayat gücü, kimya ya da güdüler gibi bir sebebi olduğunda Thomas Burton'ın *Melankolinin Anatomisi* (1621) ile hemfikir olmuştur. Depresyonun bir anlamı ya da amacı olduğunda mutabakata varmışlardır, ama şunu da sorarlar: (çağdaş Batı toplumlarında inanılmayacak derecede yaygınlaşan) depresyon hayatın olmazsa olmaz bir parçası, artık belirli toplumlarda insanların başa çıktıkları biçimde bir hayat sürdürmenin mesleki tehlikelerinden biri midir? (Winnicott bir seferinde depresyona "savaş meydanı üzerindeki sis" demişti.) Ya da işlev yetersizliğine yakın bir şey midir, depresyondan çeken insana fayda veya kâr sağlaması imkânsız mıdır? (Patlamış lastiğin arabaya yaradığını düşümeyiz.) Kendisi depresyondan çeken Andrew Solomon yakın zamanlı güncesi *Öğle Vakti Cini*'nde "depresyonun zıddının mutluluk değil, canlılık olduğunu" yazmıştır. Canlılığın olmadığı yerde de gerçek anlamda hayat yoktur. Sorun kişinin canlıyken hayatın daha iyiye gitmesi değil, canlılık olmadığında hayat denen şeyin varolmamasıdır.

Depresyondan tüm evrende çağdaş bir illet olarak korkulduğu varsayılırsa, modern dönemde en azından depresyona girme kapasitesinin (bizatihi bir hayat tarzı şeklinde

depresyon olmasa da) onlar için kendi akıllılık versiyonlarının tanımlayıcı bir öğesi olduğu bir grup insanın –kabaca söylemek gerekirse Kleinci psikanalistler– bulunması çok ilginçtir. Buna Depresif Konum diyerek ve bunu duygusal olgunluk diye düşündükleri şeyin bir emaresi olarak tanımlayarak, onlara göre herkesin ulaşmaya ve sürdürmeye çabaladığı, tercih edilen bir zihin durumunun lehine kanıt sunarlar. Depresif Konum'da gerçekleştiği söylenen değişiklikte Hannah Segal'ın "aklen sağlıklı işlev" dediği şeye doğru bir hamle vardır. Segal bunun için "[...] psişik gerçeklik hissiyatı kişinin itkilerini kabul ederek ve bunun için sorumluluk aldığını varsayarak gelişir." der. Bir diğer psikanalist Donald Metzer, Depresif Konum'un "değerlerinin sevilen nesnelerin esenliğine yönelik ilgisinin lehine benmerkezciliğin feragatini" içerdiğini söyler. Depresyon, burada kişinin içinde ve dışında gerçekten neye benzediğini, sahip olduğu erdemler sayesinde sevdiği insanlara ne yaptığını görmeye ve onlar üzerinde yarattığı etki hakkında giderek daha çok kaygılanmasına dair bir başka kelime haline gelir. Burada depresyon canlılığın noksan olmasından ziyade, benliği konusunda gözünün açılması ile ilgilidir. Terimin daha alışılageldik kullanımında depresyonla paylaştığı şey kendini sevme ediminin yıkıcı bir kaybıyla ilgili olmasıdır.

Bu da kişinin sevdiği insanlara ve nesnelere bakmak ve onları korumak için keşfedilmiş, yeni bir heyecanı içerir. Ancak depresyonun her iki versiyonunda da kayıp olan nesne, benliğini bir idol, kendine hayranlık duymaya değer bir varlık olarak görme fikridir.

Depresyonun merceğinden bakıldığında, akıllılık her zaman kendine saygıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Kendi istekleri hakkında anlaşılabilir, paylaşılan arzuların, anlamların, mübadele formlarının bir nevi konsensüsü içerisinde yaşıyor gibi görünen akıllı benliğin bir tasavvurunu çocukluk otizmi ve şizofreniden elde edebiliriz. Depresyondan akıllı ben-

liğin kendini doğru biçimde sevme, uygun öz saygı olarak görülen şeye sahip olma –kişinin hayata duyduğu iştahı sürdürdüğü kendisi hakkında hissetme biçimi– anlamını çıkarabiliriz. Dahası, bu canlılığın sevgi nesnelerini bulmada, sonrasında da kişinin ne yardan ne serden vazgeçmesinde elindekini korumak için gerekli kaynaklara sahip olmasında ortaya çıkması muhtemeldir. Bu tasavvura göre çok aşırı ya da çok az benlik sevgisi kişiyi delirtir. Akıllılık kişinin kendisini tam doğru yoldan sevmesi ya da kendinde sevmeye değer olan şeyi tam olarak bilmesi anlamına gelir. Bu özünde bir resimde, bir hikâyede ya da tercih edilen bir dizi fantezide sevilebilecek bir benliğin bulunması anlamına gelir. Delirmek için bir benliğe ihtiyaç duyup duymadığınız ya da deliliğin bir benlik kaybı olarak anlaşılıp anlaşılmaması, hatta belirli bir benlik kavramını topyekûn bir soru haline getirmek delilik tartışıldığında her zaman bir mesele olmuştur. Akıllılık, genelde bir benliğin varlığını ima eder. Bir benliği sorgusuz sualsiz kabul eder. Bu da sıklıkla deliliğin karşıt-benlik rolünü oynadığı akıllı benliktir.

Patoloji olarak depresyon aklen daha sağlıklı, tercih edilen benliğin nitelikleri olarak canlılığı, tutkuyu ve uğraşıyı aydınlığa kavuşturur. Akıllı insanlar, ne hissiz ne de uyuşuktur. Heyecan yoksunu değillerdir. Keyif kaçıran oyunbozanlar değillerdir. Fakat bu görüşteki risk, akıllı benliğin karşı karşıya gelebileceği herhangi koşuldan daha güçlü olduğunun varsayılmasıdır. Mesela depresif olmanın –gerçekçi olmak gibi– akıllıca olabileceği durumlar vardır –kıtlıkta ya da tecritte veya empatiye dayanan ilginin noksanlığında. Erişilebilir patolojilerden çıkarsadığımız kadarıyla akıllı benlik kavramını çevreleyen en büyük karmaşalardan biri akıllılığın gerçeklikle temas halinde olmakla ilgili olup olmadığıdır. Belirli gerçeklerle yüzleşildiğinde, otistik, şizofren ya da depresif olmak gerçek anlamıyla akıllıca olabilir. Akıllılık, tanımı gereği delirtilmenin reddi ya da delice çözümler

bulmaya yönelik isteksizlik midir? Veya deliliğin çözümlerini benimsemede kendi kendine hizmet eden yetenek mi? Deliliğin repertuarından vazgeçme özgürlüğü müdür, yoksa bu repertuarı gerektiğinde psikolojik bir araç takımı olarak kullanma özgürlüğü mü?

Belki de artık nasıl yaşamak istediğimiz ve kim olmak istediğimiz hakkında bizi yüzleşmeye zorlayan sorular yüzünden deliliğe değer vermeliyiz. Delilik, sadece kendimiz hakkındaki kabul edemediğimiz şeyleri nasıl ehlîleştirebileceğimiz değil, iyi şeyleri, bize en çok ifade eden şeyleri nasıl elimizden çıkarabileceğimizi de kendimize sordurmalı. Öyleyse bize en çok ifade eden şey parayken artık akıllılığa dair fikirlerimize ne olduğuna dönmeliyiz.

4
Para Manyaklığı

J.M. Keynes 1932'de "servet birikimi bir kez artık yüksek toplumsal değer taşımayı bıraktığında" diye yazmıştı,

> [a]hlak kodlarında büyük değişimler gerçekleşecektir. En nahoş insan niteliklerini en yüce erdemler konumuna yücelttiğimiz şeylerin bize iki yüzyıldır eziyet ettiği, birçok sözüm ona ahlaki ilkeden kendimizi kurtarabileceğiz. Para güdüsünü hakiki değeriyle talep etmeye cesaret etmeyi becerebileceğiz. Sahip olma anlamıyla para aşkı –hayattan alınan haz ve hayatın gerçekleri için kullanılan araçlar olarak paraya duyulan sevgiden farklı biçimde– kendisi her ne ise onun adına [...] kişinin zihin hastalıkları uzmanlarından korkarak teslim ettiği yarı patolojik temayüllerden biri olarak tanınacaktır.
>
> (*İkna Alanında Denemeler*)

Keynes'in değer biçmeye çok korktuğumuzu iddia ettiği "para güdüsü" kötünün iyiye dönüştürüldüğü, bir zamanlar insanlara dair en nahoş şeylerin –misal hırslarının nasır tutmuş gaddarlıklarının– ahlaken etkileyici olarak (gerçekçi, cesur, dahiyane vs) tanımlanmaya başladığı bir nevi modern simya, büyülü bir edimdir. Tüm değerlerin bu kabul görmüş ilkelere nazaran yeniden değerlendirilmesi bir son bulduğunda, sonunda yüce bir proje olarak servet birikimini olduğu gibi görmeye başladığımızda, Keynes'in ümit ettiği seküler vahiye benzer bir şeye sahip olabiliriz. Para aşkı bir yoldan çıkma, bize geçici bir süreliğine saldıran bir delilik biçimi şeklinde tezahür edecektir. Bu olağanüstü ütopyacı fantezide kültürdeki en başarılı insanlar, zenginler ancak onları nasıl tedavi edeceğini bilen zihin hastalıkları uzmanlarına teslim edilecektir. Keynes, başlangıçta ahlaki bir felaket olduğuna, delilerin dünyayı yönettiğine inanmıştır. Akıllılar, para güdüsünü değerlendirmeye cesaret edenler olacaktır.

Para arzusunun neye duyulan arzu olduğu hiçbir zaman açıklığa kavuşmamıştır. Kişinin parayı sevdiğinde neyi sevdiğine dair tüm soruları daha sormadan cevaplamış sayar. Güç, prestij, güvenlik, kırılganlıktan uzak olma, bağımsızlık, cazibe, bütün bu idealler akabinde bunların her birinin bir arzuyu temsil edebileceği sorusunu sorarken bizi sonsuz bir gerilemeye doğru çeker. Bunları neden ve nasıl istemeye değer bulmaya başladığımızı, bu tip şeyler bize haz veriyorsa, bu tip şeyler için başka her şeyden feragat etmeye bu kadar hazırsak, ne tip varlıklar olduğumuzu kendimize sormamız gerekiyor. Para güdüsü –ayrıca arzu nesnesi, beraberinde getirdiği refah ve nüfuz olarak para– şüphe ve korku duyan bir karşı-kültür tarafından gölgelenmiştir. Paraya duyulan arzunun modern insan iştahının berbat veçhelerini açığa çıkardığı yönündeki şüpheci yorumlar para güdüsünün izini takip etmiştir. Para da, tıpkı cinsellik gibi, kendi arzu-

larımızın doğası hakkında bilhassa huzursuzluk verici, hatta patolojik bir şeyleri bizim için açığa çıkarır.

Keynes'e göre para güdüsü, insan doğasında olabilecek ve olması gereken en iyi şeyleri içten içe sabote eder. Paranın icadıyla yeni tür bir hazzın, insanları delirtebilecek, insanların kendi hayatlarını ve mahut daha iyi benliklerini onun uğruna riske atacağı, cinselliğe benzer bir hazzın dünyaya geldiğini iddia eder. Fakat Keynes'in "yarı suçlu, yarı patolojik temayüller" dediği delilik, aynı sebeplerden ötürü para aşkıyla rahatsız edilmemiş, para güdüsüne izin vermeyi reddeden daha akıllı bir insan doğasını da ima eder. Para bir diğer deyişle iştah ise, ona duyduğumuz aşk bize iştahımız hakkında iştahımızın para aşkımız hakkında anlatacağından fazlasını anlatabilir. Paraya duyulan aşk, diğer sevgilerle akraba bir aşktan ziyade topyekûn yeni bir aşk türü –ondan önce gelen her tür sevgi biçimini yıkma kapasitesi olan bir aşk– olabilir.

Akıllılığın –ya da Keynes'in "en yüce erdemler" diye bahsettiği şeyin– genelde zenginlikle ilintilendirilmemesi çarpıcı bir olgudur. Akıllı insanı her zaman aşırı mülayim diye tasavvur ettiğimizden tanımı gereği hiçbir zaman para güdüsü tarafından sürüklenmemişlerdir. Onlar parayı asla sevemeyecek insanlardır, bizatihi tabir tanım gereği çelişkili olacaktır. Burada tam tamına söz konusu olan, zenginin deli olmasının beklenmesi değildir –elbette her ne kadar kibarca söylemek gerekirse eksantrik olmakta daha özgür, her ne kadar acımasız olurlarsa olsunlar kendi zevklerine ve mizaçlarına kapılmakta daha özgür olsalar da. Yoksulluğun –en azından günümüzde– son derece aşağılayıcı ve takatten düşürücü bir şey olduğu da varsayılmamıştır. Fakat genelde güdüler hareket ederken finansalın insanlara en iyisini getirmediği varsayılmıştır. Zenginlik ile yozlaşma (yani gaddarlık), para arzusu ile bazen ancak gizli gizli etkilenmeyi becerebileceğimiz insan davranışı versiyonları arasında ge-

leneksel bir bağ olmuştur. Mesela para güdüsü İlk Günah'a ya da onun seküler denklerine inanmayı sürdürmemizi sağlar. Zenginlik şu an yaşadığımız para kültünde olduğu kadar bariz biçimde kutlanmıyorsa da, genelde bize hayatta daha iyi bir yol açacak arzu nesnesi diye tarif edilmiştir. Bu izahata göre para arzusu diğer tüm daha iyi arzuları sabote eden, aldatan arzu haline gelmiştir, bunların hem demode hem gerçekdışı görünmesini sağlar. Keynes tarafından tanımlanan simyada adalet naifliğe, iyilikseverlik sömürülmeye yatkın olmaya, empati kurmak duygusal açıdan zayıflığa vs dönüşür. Mesele sadece para güdüsünün zaten bildiğimiz bir şeyi açığa çıkarmasında değil –en aşırı ucunda insan iştahı topyekûn kibirlidir, gaddarca sadece kendini düşünür–, aynı zamanda insan iştahının deliliğinin değer verdiğimizi iddia ettiğimiz, içimizde bu kadar katlanılamaz çelişkiler yaratan şeyi bu kadar çok tehdit etmesidir. Sevdiğimiz şeyleri öldürmek istemeyiz, onların acı çekmesini isteriz. Son kertede birini öldürürseniz, onu istismar etmeye devam edemezsiniz.

Keynes'in nostaljik ütopyacılığı bize tüm o mahut Büyük Dünya Dinleri'nin servet birikiminin insanları aslında halihazırda erişiminde oldukları en iyi hayatlardan nasıl uzaklaştırdığına dair hikâyeler içerdiğini hatırlatır. Sahip olmaya duyulan iştah tuhaf biçimde hem hipnotize edici hem hoşgörüsüz olan bedensel iştahın zorba bir türüdür, ayrıca imparatorlukların büyümesiyle kapitalizmin olağanüstü yayılma ve genişlemelerini kaydeden paralel metinler (Marksizm'in ve İlkel Hıristiyanlık'ın muhtelif versiyonlarının Batı'da en etkili olduğu üzere) her zaman varolmuştur. Bu karşıt-anlatılar bize kâr etmenin, sömürmenin ve sahipliğin insan iştahının ifadeleri değil, ondan bir sapma olduğunu söyler. Bu anlatılara göre, iştahlarımızın doyurulamamasının doğal ya da normal olduğuna inanmaya meyletmemeliyiz. Bize ihtiyacımız olduğundan fazlasını istememizin, istediğimizin ne olduğunu bildiğimizi varsayma-

mamızın mümkün olduğunu söylerler. Fakat tüm bu eleştiriler ve karşı-iddialar bir kabulü paylaşır: Diğer hayvanlarda olduğunun aksine insanlardaki iştah, iştahtaki en iyi şeyleri yok edebilir. Aslına bakılırsa iştah bizzat iştahı yok edebilir. İnsanlar kendilerinin ve diğer insanların iştahlarını mahvetmekten dahi haz alabilir. Para aşkı insan arzularının deliliğini sergilemeyi bilhassa iyi becerir. Aşırılığı, umursamazlığı, gaddarlığı, basiretsizliği, onu bunca saldırgan kılan suçluluk ve onu müzakere etmekten bunca uzaklaştıran saldırganlık, hepsi tekmili birden açığa çıkmıştır.

Parayı kendisinden başka her şeyi arzuladığından fazla arzulamak ya da paranın arzuladığımız her şeyin yerine geçmesine izin vermek bize paradan ziyade arzulama edimimiz hakkında bir şeyler söyler. (Kendi arzulayışımız hakkında yeni bir şey anlamak için sık sık bir arzu nesnesi icat etmemiz gerekir). İnsan evladının –besine, duygusal yakınlığa, kabul görmeye, korunmaya, meraka, öfkeye vs– duyduğu tutkulu, "doğal" iştahının bu kadar çabuk ve kolayca paraya ve paranın satın alabileceği şeye duyulan aşka dönüşebilmesi modern Batılılar için birincil arzunun sadece arzulamaya, iştaha inanmaya ve iştah tarafından varlığının sürdürülmesine devam edebilme anlamına gelebileceğini gösterir. Para her zaman kendisinden başka bir şeyi vaat ettiğinden, söylemek gerekirse, satın alabildiği şey kadar değerlidir –bizi tıpkı vaatler gibi, ortada istediğimiz hiçbir şey ve hiç kimse yokmuş korkusundan koruyormuş görünür. Etrafta iştahı –ya da türevleri inanç, ümit, merak– sahip olmaya değer kılan hiçbir şey yoktur. Para insanlara iştah için iştah verir. Arzulamamak, kişinin arzuladıklarına erişimi olmamasından çok daha iç karartıcı bir olasılıktır. İhtiyacın seyrek olduğu, isteme ediminin beyhude bir tutku olduğu bir dünya kaynakların seyrek olduğu bir dünyadan daha dehşete düşürücüdür.

Keynes servet birikiminin insanı delirttiği konusunda bizi uyarır, fakat benzer sebeplerden bir alternatifini istemenin akıllıca olacağını da hatırlatır. Onun katı terimleriyle konuşmak gerekirse, sahip olma anlamıyla para aşkı tarafından hasıl olmuş "sözüm ona ahlaki ilkelerimiz" tarafından "eziyet edilmeyeceksek" "tiksinç derecede hastalıklı", "yarı suçlu" ve "yarı patolojik" olmayacaksak, onun yerine sevecek başka bir şey bulmamız gerekecektir. Onun salık verdiği akıllılık doğru, iyi şeylere duyulan sevgi anlamına gelir.

Keynes, para güdümüzü gerçek değeriyle değerlendirmeye cesaret etmenin -bu güdünün değerlendirilmesi bizatihi bir tabuyu yıkmak ya da bizi bir nevi riske sokmak anlamına geliyormuşçasına- akıllılığımızın bir parçası olduğunu öne sürer. Keynes, para arzusunun özünde sapkın bir şeye duyulan arzu olduğunu, akıllılığımızın da onun hakkındaki olgularla yüzleştiği yerde ikamet ettiğini ziyadesiyle açıklığa kavuşturur. Ancak onun neye yaradığını görerek ahlak sağlığımızı ıslah edebiliriz. Akıllılık her zaman nesneleri açıkça olduğu gibi görmekten gelen bir ahlaki esenlik kavramını beraberinde getirmiştir. Bu şeyler kandırılamadığından akıllılık da kandırmaz. Para manyaklığının bariz egemen olduğu zamanlardan önce -Keynes'e göre iki yüz yıl önce- insanların neye benzediğini insan kendine sormadan edemiyor. (Akıllılar genelde olduğu üzere nadiren günümüze aittir, onlar hayal ürünüdürler, antropolog Edward Tylor'ın 19. yüzyılda yazdığı üzere geçmişten gelme "kalıntıdırlar".) Peki ya insanlar en nihayetinde para güdüsü deliliğinin üstesinden geldiklerinde neye benzeyeceklerdir?

İnsanların geleneksel olarak parayı anlamak ve ona karşı akıl sağlıklarını koruyabilmek için başvurdukları yollardan biri paranın satın almayacağı şeyleri düşünmekten geçer. Para, belki de, bizi özgürleştirmede paramız olmasa ne isteyeceğimizi ve ihtiyaç duyduğumuz ama hiçbir meblağın bizim için elde edemeyeceği şeyi merak etmemiz konusun-

da tam da kendi varoluşu tarafından olumsuz bir ideal olarak faydalı olabilir. Dickens'ın *Dombey ve Oğlu*'nda (1848) genç Paul Dombey babasına sorar "Para nedir ki [...] ne yapabilir ki?" "Her şeyi yapabilir." cevabını alır. Çocuk da "Neden annemi kurtaramadığına şaşırıyorum." cevabını yapıştırır. Paranın insanları ölmekten asla kurtaramadığı bize hatırlatılır, çocukların ise servet birikiminden ziyade ebeveynlere sahip olmasının daha iyi olacağını. Elbette paranın gerekli olan her şeyi satın alamıyor olması, onun gerekli olan hiçbir şeyi alamadığı anlamına gelmiyor. Fakat burada Dickens, tıpkı diğer birçok çağdaşı gibi, parayı bu kadar kendini dayatan, topyekûn baştan çıkarıcı bir arzu nesnesi yapanın ne olduğunu çözmeye çalışır. Dickens, ebeveynlerine kaçınılmaz bir tutku duyan çocuğun para için neredeyse her şeyi yapabilecek bir yetişkine nasıl dönüştüğünü kendi kendine sorar. Ebeveynlere duyulan sevginin yerini para aşkının alması, sadece masumiyetin kaybı olarak büyüme değil, akıllılığın kaybı olarak da büyüme konusunu ele alan 19. yüzyıl romanlarının bir simgesi haline gelmiştir.

Keynes'in de bildiği gibi, insanların her zaman "para güdüsünü hakiki değeriyle değerlendirmeye cesaret etmeye güçleri yetebilmiştir." Para, neredeyse tanımı gereği değeri her zaman mevzu bahis olan değerdir, çünkü para değeri olmaya değen tek şeydir. Bu yüzden değerine değer biçmek zordur. Fakat Yeni Ahit'ten ("[...] paranın satın alamayacağı o kadar çok şey var ki! Para büyük bir mucize, yine de cennette hatta dünyada her şeye gücü yetmez!") Çöl Babaları'na ve Karl Marx'a kadar herkes bize para güdüsünün hakiki değerinin onun değeri yok etmesi olduğunu söyler. Paraya duyulan iştah değer verdiğimiz onca şeyi yıkmayı içerdiğinden, seküler açıdan bir iştahın delilikle ittifak kurduğu varsayılabilir (delilik geleneksel olarak aşırılıkla ilintilidir, fakat paranın aşırılığı başarı emaresidir.) Para aşkı, diğer sevgilerimize ihanet etmemizde yol açan aşka dönüşür, yine para

güdüsü toplumsal açıdan tasdik edildiği ve ödüllendirildiği için, para aşkı aynı zamanda hem tapıldığı hem de güvensizlik yarattığında deliliğin gayrı resmî bir biçimi haline gelir. Para kazanmak kişinin emeğini dünyanın emeğiyle karıştırmak anlamına gelir, bu dünyayla içli dışlı olmak da kişinin öte dünyaya olan bağlılığını yozlaştırır. Kâr sömürü gerektirir, sömürü de ahlaki açıdan kabul edilemez. Ancak İyi Hayat, nasıl algılanırsa algılansın, her zaman doğru para miktarına sahip olmaya, doğru şeyleri sevmeye dairdir. Para aşkı bizi deli ve kötü kılıyorsa, akıllılığımız hangi yöne yönelir? Bir kimsenin akıllı olup olmadığını söyleme yollarımızdan biri bu kadar sıkılıkla adlandırıldığı üzere parayla ilişkisindedir. Para da cinsellik gibi her akıllı insanın hakkında düşünmesi gereken şeylerden biridir. Para aşkı, akıllılığımızı bu kadar kolay işlevsiz kılıyorsa, sonuç olarak akıllılığımızın ne olduğunu -onun işleyişini nasıl tasavvur ettiğimizi- düşünürüz? Akıllılar, muhtemelen paranın cazibesine direnebilecektir. Belki de daha acil hazlarını keşfetmişlerdir.

1898'de arkadaşı ve meslektaşı Wilhelm Fleiss'a yazan Freud ancak çocukluk hazlarının öneminin anlamından ve onun şekillendirici gücünden gelebileceği yönünde ilginç bir iddiada bulunur. "Mutluluk, tarih öncesi bir dileğin gecikmiş olarak doyurulmasıdır. Bu yüzdendir ki, zenginlik bu kadar az mutluluk getirir." diye yazmıştı. Para, çocukluk dileği değildir. Freud, ancak bir çocukluk dileğini tatmin ettiğimizde gerçekten mutlu oluruz, der. Bir çocuk asla para istemez, bu yüzden de para ebeveynleri onu elde ettiklerinde, çocuğu gerçekten mutlu kılmaz. Bu yüzden büyümek, tatmin edici olacaksa, çocukluk dileklerinden vazgeçmekten ziyade onları elde tutmayı içerir. Bugün elbette para isteyen birçok çocuk var -günümüzü anlatan bundan daha çarpıcı bir emare olamaz- bu yüzden bu dediklerimizi yeniden formüle etmeye ihtiyacımız olabilir, hiçbir bebek asla para

istememiştir desek, belki de kastettiğimizi daha iyi belirtmiş oluruz. Çocukluk arzuları ile yetişkinlik arzuları arasındaki uçurum çok büyüdüğünde, Freud hayal kırıklığına uğradığımızı söyler, yaşama isteğimizi dahi kaybedebiliriz.

Sevilmek, yetişkinlerin hayranlığını kazanmak, okşanmak, onların kendisine sarılmaları, kucağa alınmak, sonsuzca ilgi odağı olmak ve sevgisine karşılık bulmak, hakkında düşünülmek gibi bebeksi hazlar, sadece uyumak, yemek ve oynamak, bunlar hakiki tatmin edici arzulardır. Maddi nesnelerin, hatta bizatihi paranın bu temel şeylere alternatif teşkil etmesi Freud'a göre gerçekdışıdır. Aslına bakılırsa sizi mutlu eden şeyi bilmemek, unutmak, ona saldırmak ve onu bayağılaştırmak bir delilik biçimidir. Freud'un burada akıllılıkla yakın olduğunu düşündüğü mutluluk da her ne kadar hilekârca olsa dahi, tarihöncesi dileklerimize, yetişkinlikte bir tarihimiz olmasından önceki dileklerimize gücümüzün yetmesine ve bunları sürdürebilmeye dayanır. Akıllı yetişkin, çocukluğunu her zaman yetişkinliğe doğru kaçırır; çocukluk arzularını meşru yetişkin çıkarları olarak yeniden biçimlendirir. Bu da bu dileklerin esasen ne olduğu konusunda aldatılmamak anlamına gelir.

Freud'a göre akıllı yetişkin, her zaman olduğu çocuk olmaya isteklidir, bir noktaya kadar da bunu bile bile ister. Yine de pastoral bir çocuklukla makul değilmiş gibi görünen bir yetişkinlik tasavvuru Freud'u bu an içerisinde yazdıklarında tuhaf biçimde büyülemiştir. Yetişkinlerle çocuklar arasındaki olmazsa olmaz farklardan birinin yetişkinler cinsel ilişkiye girebiliyorken çocukların (fantezisini kursalar ve dileseler de) cinsel ilişkiye girme becerilerinin olmamasıdır, denilebilir. Bir diğer fark, yetişkinler para kazanırken çocukların kazanamadığıdır. Diğer bir deyişle, para arzusu ile mahut yetişkin cinsel arzuları arasında bir bağlantı vardır. Freud'un bir anlığına unuttuğu şey, ona göre çocukluk dileklerinden birinin, *–tam da o* çocukluk dileği olmasa bile– ensest bir

dilek, yasak arzu nesnelerine yönelen birincil arzunun ebeveynler olmasıdır. Çocukluk dileklerimizden biri –Freud'a göre hakiki mutluluğumuza destek olan yegâne dileklerdir– özünde ihlal edici bir haz türüne duyulan arzudur. İnsanlar aşk ile para için en delice şeyleri, en yasak şeyleri yapar, ikisinin birbiri ile ilintili olması şaşırtıcı kaçmayacaktır.

Yetişkinler parayı diledikleri için kullanır. Yetişkinleri mutlu kılan dilekler çocukluk dilekleridir, ayrıcalıklı çocukluk dilekleri ise ihlal edicidir. Yetişkinler genelde ihtiyaç duyduklarından fazla para ister, daha fazla para elde ederek onlar olmaksızın hayatın yetersiz görüneceği daha çok ihtiyaç, daha çok arzu nesnesi yaratırlar. Yine de Freud –Keynes'e benzer biçimde, fakat farklı sebeplerden– paranın pek işe yaramadığını öne sürer. Artık yetişkin arzusunun neredeyse evrensel nesnesi olmuş para –herkesin daha çok istediği, lakin kimsenin asla yeterince sahip olmadığı (çocukların ebeveynlerine hissettikleri gibi)– Freud'un deyişiyle "mutluluk getirmekten çok uzaktadır". Diğer bir deyişle, ne istediğimizi düşündüğümüz ile esasen ne istediğimiz birbirleriyle çelişebilir, para da içimizdeki bir şeyi hayal kırıklığına uğratır. Freud'un ne istediklerini bilmeyen hayvanların bulunduğunu, diğer tüm varlıklarda da ihtiyaçlarının ve isteklerinin doğumdan ölüme kadar bariz devam ettiğini iddia etmesi tuhaftır. Şüphe içerisinde olmak için ihtiyaçlara duyulan bir tür delilik olacaktır (nefes alıp vermenin ne manası olduğunun ya da insanların ağzını açmasının ne değeri olduğunun sorulduğu bir dünya düşünün!). Toplumların içinde yaşayan varlıklar olarak biz yetişkinlerin paraya ihtiyacı vardır, fakat para ile onun neleri satın almaya gücünün yetebileceği kendimizi yoksullaşmış hissetmemizi sağlar. Freud'a göre para aşkında söz konusu olan ahlakımız değil, mutluluğumuzdur. Ona göre bizi akıllı kılan mutluluğumuzdur.

Freud, esasen ne istediğimizi unutmuş olmamız gerektiğini iddia eder. Kendimizi bilmemek, kendimizi tatmin et-

memek, hazlarımızı onarmamak için çok ama çok çalışmamız gerekir (alışveriş yapmanın istediğimiz birçok şeyi tatmin edemeyeceğini bilerek alışveriş yapmak artık deliliğin en sıradan, en banal delilik biçimidir). Freud'un diliyle kendi isteklerimizi bastırmamız, sevdiğimiz şeyin bilgisinden etkin olarak feragat etmemiz gerekir. İstemediğini istemek, bunun üstünü de daha çok para daha çok mutluluk getirecekmiş gibi yaşayarak örtebilmek modern insanın aşina deliliğidir.

Freud'a göre arzu nesnesi olarak para kendi arzumuzu aldatmak için uydurduğumuz en başarılı araçtır. Parayı kişinin esasen ihtiyacının üstünde ve ötesinde istemek modern insanın kendisine dair aymazlığına duyduğu tutkunun olmazsa olmaz bir parçasıdır. Sadece hakiki isteklerini kendilerinden saklamak üzere kullanmak için değil –bu da kendi tarihlerini gizlemek anlamına gelir–, aynı zamanda kendi kalplerinin arzusu olabilecek şeyi çözmeye uğraşmalarını engellemek için de vardır. İsteme ediminde veya isteme edimini düşünmede ve onun hakkında konuşmada insanların –daha hakiki hazlarının peşine düşmektense– bunları ikame edecek tatminlerle, uyuşturucu, gıda ya da para gibi geçici nesnelerle kandırılmayı tercih edecekleri kadar tehlikeli bir şeyler vardır. Para aşkının Freud'a kendini açtığı şey mutluluğa duyduğumuz nefret, tatmine dair korkumuz, çocukluğa yönelik hissettiğimiz fobidir. Mesele en çok istediğimiz şeye geldiğinde, para bağlayıcı bir şey haline gelir.

Sahip olduğumuz maddiyat sevdiğimiz şeye duyduğumuz nefrettir. Para, çocukluğa ihanet eder. *OED*'nin "delilik" kelimesine bulduğu karşılık "ölçüsüz çılgınlık. İdare edilemez öfke, hiddet, gazap... ölçüsüz heyecan"dır. Freud bize paraya duyduğumuz arzuda aşırı şiddet olduğunu, mutluluğumuzun ölçüsüz delilik tarafından yok edildiğini söyler, bu görüşüyle tam da kendi zamanının adamıdır, 19. yüzyıl seslerinden müteşekkil bir koronun içinde yer alır. Freud'un aklımıza

sokmak için başvurduğu para aşkı bir zamanlar çocuk olduğumuz gerçeğini inkâr etmekten gelen bir deliliktir. Para aşkı bizi cezbederek, çocukluk sevgilerimizden uzaklaştırır. Kendi isteme edimi ile ilgili bir şey bilmek istememek, modern insanın isteme ediminin deliliğidir. Modern insanlar için para kendi arzularının dehşetinin simgesidir. Akıllı, modern yetişkin -Freud'un ayrı düştüğü Romantizm denilen değerlerin ironikçe tersyüz edildiği- çocukça şeyleri ortadan kaldırmaz. Hatta onun akıllılığı bunları yeniden şekillendirerek dolaşımda tutmaya, kendisine ve diğerlerine yeterince makul biçimde görünür kılmaya devam etmeye dairdir. Bu akıllı yetişkin, zorunlu olarak çocukça davranmaz ya da çocuksu değildir, fakat yetişkinliğini bu çocukluk haline gelmek ve onun tatminlerine iyice riayet etmek için kullanır.

Marx, *Kapital*'de (1867) "para formunun kökenini keşfetmeliyiz. Ancak o zaman para muamması muamma olmaktan çıkar" diye yazmıştı. Freud da apayrı bir projeyle ve "para formunun kökeni"ne kattığı oldukça faklı bir anlamla paranın kendimizi arzumuzun daha huzursuzluk verici muammalarından korumamız ve onları def etmemiz için kullandığımız bir muamma -fetiş olarak muamma- olduğuna inanmıştı. Para muamması çocukluğa atfedilebiliyorsa, para da -kötü şöhretli psikanalitik klişenin her zaman öne sürdüğü üzere- elbette kakaya benziyordu, ziyadesiyle arzulanmış fakat son kertede işe yaramaz, onsuz da yapılabileceği sürece istenen bir şey olarak. Para kazanmanın kendine has tatminleri olabilir, fakat onu biriktirmek ve kullanmak bir tatmin sağlamaz.

Mahut zihin sağlığı ile para arasındaki bağları açıklayan izahatlar dikkat çekecek kadar azdır. Tanımı gereği şu an rekabet içerisinde olsalar da iştahlarımızla ilgili eldeki normlar ve teamüller, bizim için neyi neden istememizin iyi olacağına, neyin çok fazla neyin çok az olacağına, sebeplerin, itkilerin ve sonuçların ne olduğuna, patolojilerle adabı mu-

aşerete dair kılavuzlar vardır. Fakat sıra ekonomiye dair iştahlarımız diye adlandırabileceğimiz iştahlarımıza geldiğinde bunlardan bihaberiz. Her ne kadar varlıklı dünyada paraya kavuşmanın insanları giderek delirttiği, parayı elde etmenin de mutluluk getirmek için yeterli olmadığı –gerçi Larkin'in dizelerinde hâlâ kurtulma ve tatmin olma vaadi vardır– bilgisi yaygın olsa da ekonomistler bize daha fazla paranın bizim için neden iyi olacağını söylemeye meyletmez.

19. yüzyılın büyük seküler ve dini peygamberlerinin hepsi –Thomas Carlyle, John Ruskin, Ralph Waldo Emerson, Freud, Marx ve sayamadığım diğerleri– para iştahının insanların birbirine duydukları iştahı berbat etme biçimleriyle (ve delilik bu biçimde yalan söyler) iştigal ediyordu. Zenginlik arayışı diğer tüm arayışları –kefarete, sevgiye, eşitliğe, adalete, hakikate dair– gaspettiğinde, para arzusu insanların başlı başına arzulamanın ne demek olduğuna dair hissiyatını dönüştürmeye başlamıştı. Bu para aşkı insanın aklını bizatihi tehdit eden şey olarak ele alınıyordu. Giderek daha çok insan sadece belli bir konforla ekonomik olacak biçimde gerekli hayatta kalmak arzusu tarafından değil, aşırı, tatmin edilemez, doyurulamaz insan arzusu tasavvurunu normalleştirecek biçimde kendi ihtiyaçlarının ötesindeki artık değer ihtiyacı tarafından ele geçiriliyordu. Modern insanlar, ihtiyaç duyduklarından fazlasına ihtiyaç duyuyorlardı. Aşırılık biçimindeki iştah demokratikleştirilmişti. Açgözlülüğü sadece meşru değil, aynı zamanda ahlaki açıdan etkileyici –karakterin, canlılığın bir emaresi– diye yeniden tanımlamak için çılgınca çabalara girişilmişti. Zengin insan, hayatın ona sunabileceği en iyi hayatı yaşıyordu. Parayla karşılaştırıldığında cinsellikle milliyetçilik ve din, hatta iyilikseverlik ve dürüstlük bile yanında cılız kaçıyordu. "Çıldırtan para kültürü" olağandışı belagat ve ilhamdan müteşekkil, kapitalizmin yıkıcılığı tarafından bunalıma sokulmuş,

Carlyle'ın "ulusların aklı" dediğini desteklemeyi ümit eden bir karşı-kültür yarattı. Ticarete dayanan –insanın isteme edimini eşi benzeri görülmemiş bir fazlasını isteme edimine dönüştüren– toplumların isteme edimini daha çok nicelikselleştirilebilir kılınması gerekiyordu. İnsanların yeni biçimlerde hesap kitap yapması gerekiyordu. Sosyolog Georg Simmel *Paranın Felsefesi*'nde (1900)* "Bizim zamanımızın psikolojik özelliği"nin modern insanların paraya dayanan bir ekonomide ne istediklerine ve birbirlerinden ne istediklerine dair kesin bir yargıya sahip oldukları yanılsamasına sahip olabileceğini yazmıştır. Bu özellik, der,

Daha erken çağların daha güdüsel, duygusal olarak belirlenmiş karakteriyle böylesine kesin bir karşıtlık içerisinde olan çağımızın psikolojik özelliği, bana para ekonomisiyle yakın bir nedensel ilişki içinde görünmektedir. Para ekonomisi, günlük işlemlerimizde sürekli matematiksel uygulamaların zorunluluğunu güçlendirir. Birçok insanın hayatı niteliksel değerlerin bu şekilde niceliksel değerlere evrimiyle, onlarla tartılması, hesaplanması ve onlara indirgenmesiyle özümsenir. Para açısından ayarlanan değerler bize son kuruşumuza kadar değerleri belirlemeyi ve ayırt etmeyi öğretmiş, böylelikle hayatın çeşitli içeriklerini daha çok ve daha hassas biçimde kıyaslamayı zorunlu kılmıştır. [...] paranın ortak paydasına indirgenemediği yerde, çok daha kendiliğinden bir değerlendirme biçiminde bir birimin bir diğeriyle kıyaslanması gerçekleştirilir.**

Simmel'in izahına göre para nicelleştirme imparatorluğunu yayar, bizi sadece nicelleştirmeye uygun düşmeyen şeyleri (hisler, düşünceler, haleti ruhiye ya da arzular gibi) nicelleştirebileceğimizi düşünmemizi sağlamakla yetinmez bariz faydalarından dolayı bizi nicelleştirme arzusuna doğ-

* Georg Simmel, *Paranın Felsefesi*, Çev. Öykü Didem Aydın, Yavuz Alogan, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014.

** Alıntı tamamen Yavuz Alogan ve Öykü Didem Aydın çevirisine dayanmıştır. (ç.n.)

ru ayartır. Sayılar sözler kadar muğlk değildir, bir ölçü de bir izlenimden daha bariz biçimde duyumsanabilirdir. Fakat Simmel azar azar zihinlerimize işleyen ya da daha ziyade zihinlerimizin nasıl işlediğini tanımlıyor gibi durmaya başlayan bir şeyi, bunların esasen hangi sebepten burada olduklarını yani "değerlendirme, tartma, hesaplama, niteliksel değerlerin niceliksel değerlere indirgenmesi"ni tarif ediyor. Psikoloji bir kez zihin ölçme yöntemlerini geliştirip –yani içinde ölçülebilen şeylerin bunduğu ya da ölçülebilen şeyler yapan zihin adı verilen şeyi konumlandırarak– kendini bir bilim olarak meşrulaştırmaya başlayınca, akıllılık ile rasyonelliğin hemen hemen bir ve aynı şeye dönüşmeleri çok kolaylaşır. Bunu takip edermiş gibi görünen nicelleştirme, hesap kitap ve kontrol egemen metafor haline gelir. Akıllı insanlar, neye ihtiyaç duyduklarını ve ne istediklerini kati surette hesap edebilen, böylece de insan arzusunun ölçülebilen bir nesneye ya da nesnelere yakın olduğu anlayışına rıza gösteren insanlardır. Delilik bu sayede irrasyonelliğin yeni bir türü, uygunsuz değerlendirmenin irrasyonelliği haline gelir. İnsan ihtiyacı, nicelleştirilebilir görünür ve tınlar hale getirilerek, şu ya da bu şekilde etkili bir şey olmaya başlar.

Bir kez para bağlamında düşünmeye başladık mı, insan ihtiyacı kapsamında bir daralma olur. Sadece hesap edebildiğimize ihtiyaç duymaya başlarız, ihtiyaç duyduğumuz tek şey paraymışçasına ihtiyaç duymaya başlarız. Filozof Norman O. Brown *Ölüme Karşı Hayat*'ta (1959)* "Para arzusu" diye yazar,

> [t]üm hakiki insan ihtiyaçlarının yerini alır. Böylece görünürdeki servet birikimi hakikaten de insan doğasının yoksullaşması, onun müsait ahlakı ise insan doğası ve arzularından el etek çekmeye dönüşmüştür –yani çilekeşliğe. Etkisi bir soyutlamayı,

* Norman O. Brown, *Ölüme Karşı Hayat*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997.

Homo Economicus'u tüm somut insan doğasına karşı ikame etmek ve insan doğasını insanlıktan çıkarmaktır. Bu insanlıktan çıkmış insan doğasında kişi kendi bedeniyle kurduğu, bilhassa kendi duyuları, şehveti ve haz ilkesiyle bağlantıyı kaybeder. Bu insanlıktan çıkarılmış insan doğası da tek tedavülün gerçek hayattan ayrışmış soyutlamalar olduğu -gayretkeş, serinkanlı ve rasyonel, ekonomik, monoton zihin- insanlıkdışı bir bilinç üretir. Kapitalizm bizi o kadar aptala çevirmiş, bizim için varolan nesnelere o kadar tek taraflı bakmamızı sağlamıştır ki onları ancak bir faydaları varsa aidiyetimiz altına alabilirmişiz gibi...

Simmel gibi Brown da bir aidiyet durumunu, güçlü bir dilin içimize girdiğini, sonra da esasen olduğumuz şeyi bize zorla kabul ettirecekmiş gibi durduğunu tarif eder. Brown'un sözleriyle kendimizi yanlış hikâyeye kaptırmışızdır -ya da hipnotize edilmişizdir. Burada ima edilen, Simmel'de olduğu gibi, modern insanların her şeyden öte kendi ihtiyaçlarının karmaşıklığından uzaklaşmak istediğiydi. Gerek "sürekli matematiksel işlemler" gerek "insanlıkdışı" ya da "insan doğasının yoksullaşması" denilsin bu ihtiyaçların indirgenmesi ya da azaltılması gerekir. Zihin sağlığı dilinin kullanımına da -hesap kitaba karşı irtical, soyutlamaya karşı şehvani bedensel arzu- gerek açıkça gerek üstü örtük biçimde ifade edilmiş olsun her zamanki gibi sözüm ona ütopyacı, özgürleştirici bir proje olarak başvurulmuştur. İnsan ilişkilerinin tedavülü olarak para -insanların (ya da nesnelerin) değerli olup olmadığı ya da değerlerinin ne olduğu hakkında konuşmak gerekirse- insan doğası dediğimiz bir şeyi moral bozucu öğelere indirger. Sadece zengin olmak delilik değildir, paranın diline rıza göstermek de bir delilik biçimi olabilir.

Teselli edici kurguların yaygın dolaşımı içerisinde akıllıların dengeli (yani aşırı olmayan) ve idrak edilebilir (yani ne dediklerini, ne yaptıklarını, ne istediklerini aşağı yukarı anlarız) olduğu düşünülür. Bizi rahatsız edecek derecede

kafamızı karıştırmazlar, ne de insanı korunmasız bırakan yollarda aşırılık sergilerler. Denilebilir ki, bir grup olarak, kendilerine has biçimde tehdit etmekten uzaktırlar. Sadece tehdit edici olmaktan uzak olmakla kalmazlar, aynı zamanda etrafımızda olmaları bize iyi gelir, tahayyül edilmiş dünyada akıllılar her zaman iyi bir etkide bulunur. Baby Warren, Scott Fitzgerald'ın romanı *Sevecendir Gece*'de (1934),* deli kız kardeşi Nicole ile ne yapacağını tartışırken, Nicole de Baby'nin kocası Dick'e Londra'ya gidip orada yaşamaları gerektiğini söyler:

> "[...] İngilizler dünyadaki en dengeli insanlardır."
> Dick itiraz etti "Bu doğru değil."
> "Kesinlikle doğru. İnanın, bana onları tanıyorum. Londra'da bir ev alır, baharı orada geçirirseniz sizin için iyi olur. Kolayca satın alabileceğiniz harika bir ev biliyorum, Talbot Square'de, dayalı döşeli. Demek istediğim, aklı başında, dengeli İngilizlerle birlikte yaşarsınız."**

Dengelilik, akıllılık her tartışıldığında başvurulan tipik bir tasavvurdur –dengeli ya da dengesiz olabilecek hislerden, arzulardan ya da tutkulardan müteşekkil insan tasavvuru da. Fakat Baby Warren da kendi kız kardeşi Nicole gibi aşırı zengindir, Nicole'ün kaba saba, naif davranışlarına karşı onun akıl sağlığının etkin biçimde satın alınabileceğini varsayar. 1920'lerdeki Amerikan ekonomik patlaması ile ilgili bu romanda akıllılık diğer birçok şey gibi paranın satın alabileceği bir şey gibi görülüyordu. Modern insanlar belki de kayıt defterleri gibi dengeli olabilir, bir kişiye hesap verirken çıktıları girdileriyle eşleştirilebilir. Akıllılarla deliler de, elbette, yemek ile aşk, duyum ile disiplin gibi içlerine alabilecekleri (ya da almayı istedikleri) ve sözleri, edimleri,

* F. Scott Fitzgerald, *Sevecendir Gece*, Çev. Hasan Fehmi Nemli, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

** Alıntı tamamen Hasan Fehmi Nemli'nin çevirisine dayanmaktadır (ç.n.)

kokularıyla dışarı verecekleri şeyler tarafından birbirinden ayrıştırılabilir. Fitzgerald'ın anlatıcısı kitabın sonraki sayfalarında akıllıyı deliye –ya da tam tersini– tercih ettiğimizde, söz konusu olanın bir kez daha iştah ve ihlal olduğunu hatırlatırken "akıllı bir düzenbaz deli bir püritenden daha iyidir" der. Doğru dengeyi bulmak ya da dengeli hale gelmek veya iyi bir dengeyi tutturmakta genelde sorgulamaksızın doğru kabul edilen şey elbette bizi sürükleyebilecek şeyin yanlış iştahlar, belirli kazanma ve harcama türleri olmasıdır. Dengede tutulacak şey ile iyi tutturulmuş bir denge tasavvuru birbiriyle ihtilaflı olsa da –mesela 1920'lerde İngilizlerin en dengeli ırk olduğunu varsaymak– delilerin kendi dengelerini kaybetmiş bir halk olarak tasavvuru akıllılığın dengede tutan bir edim olduğu fikri kadar merak uyandırıcıdır. Bu bir zamanlar dinin dilinde biçimlendirilmişti: günah ile tövbenin dilinde iştahın esenliğe, insan denen varlığın en iyi haliyle sahip olduğu dengeye nasıl zarar verdiğini tasvir etmiş olabilirdik. Baby, o zamanlar kız kardeşinin acılarına dinî ya da tıbbi bir çözüm tayin etmiş olabilir. Fakat artık akıllılıkla ilgili tahayyül her ne kadar yavan olursa olsun, Nicole onun parayla satın alınabilecek bir şey olduğunu varsayar. Ve belki de bunu öne süren tek kişi o değildir.

Üçüncü Kısım
Artık Sıra Akıllılıkta

İnsanların neye benzemesi gerektiğine dair tüm tasarılar aynı anda hem gerçekliğin inkârı hem de onu baştan yaratmak için sarf edilen çabalardır. Bu tasarılar, insanın isteme ediminin kendine has karakteristiklerinden biridir ve kişinin her zaman neyi istemesinin gerektiğine dair ikna edilmesiyle ilgilidir. Birçok biçim alan bu ikna -beyin yıkamadan eğitime, baştan çıkarmadan sohbete- verili bir toplumda büyüme deneyimlerini tarif etme yollarından biridir.

"İnsanların sosyal aktiviteleri" diye yazar antropolog Marhall Sahlins *TLS*'e* yazdığı bir mektupta,

> Kendi genetik yatkınlıkları sayesinde gerçekleşmeyi içerebilecek herhangi şey sembolik olarak farklı farklı kültürel yollardan dü-

* *Times Literary Supplement*'ın kısaltması. Londra'da yayınlanan haftalık edebiyat dergisi (ç.n.).

zenlenmiştir. Mahut içgüdüler kaybolmamıştır, onun yerine kavramsal tanım, manipülasyon ve kontrol altına alınırlar. Yani evrimsel açıdan dikkat çekici şey, misal, tüm kültürlerin cinselliği olması değil, tüm cinselliğin -partnerlerde, durumlarda, yerlerde, pozisyonlarda ve cinselliği yaşamada toplumdan topluma değişen sayısız yollarla- kültürü olmasıdır. Telefonda bile yapılabilir.

İsteme edimi olmaksızın insanın hayatta kalmasının imkânsız olması sembolik biçimde düzenlenmiştir; yani isteme edimi toplumun bize ne istememiz gerektiğini bildirdiği şeyden ayrışamaz. Sevgilerimiz ile nefretlerimiz, hoşlandığımız şeylerle meraklarımız, tutkularımızla kaçındığımız şeyler "kavramsal tanım, manipülasyon ve kontrol altına alınıyorsa" içinde yaşayabileceğimiz ya da kendisine geri dönebileceğimiz doğal bir durum yoktur. Hatta topyekûn doğal durum ya da dikkate değer köken kavramı bizatihi kültürel biçimde oluşturulmuş kavramsal tanımlardan biridir, elbette akıllılık ile deliliğin olduğu gibi. Onlar belirli kültürlerdeki belirli deneyimlerin sembolik düzenlemeleri ve temsilleridir. Kültürlerimizde delilik yapabilirsiniz, akıllılık bize Sahlins'in dediği kadar fazla pozisyon sunmasa da, çeşitli biçimlerde cinsel ilişkide bulunabiliriz. Belki de akıllılığın bizim için artık nasıl yararlı olabileceğini telaffuz etmenin zamanı gelmiştir: hem akıllı olmanın bizim için neye benzeyebileceğini hem de bizi eylediklerimizle, hissettiklerimizle ve istediklerimizle kuşatan akıllı olmanın neye benzeyebileceğini.

20. yüzyıl, 18. yüzyılda "insanın mükemmelleşme kapasitesi" denilen idealist, ütopyacı projelerden müteşekkil bir toplu mezarlıktı. Artık siyaseten tasarlanmış İyi Hayatlar'ın -insanların ne olmaları gerektiği, ne istedikleri ve hayatlarıyla ne yapmaları gerektiği ile ilgili en militanca ve mücbirce düzenlenmiş tasarılarının- dehşet verici sonuçlarının akabinde yaşıyoruz. Kimin akıllı kimin deli olduğuyla ilgi-

lenen mahut zihin sağlığı dillerinin faşistlerle komünistler tarafından benzer biçimde ve ortaklaşa seçilebilir olması da tesadüf değil. Kimi, neden dinlememiz gerektiğini, kimin çenesinin kapatılacağını ve dışarda bırakılacağını sembolik biçimde düzenleme yolları olarak zihin sağlığı diğer araçlar tarafından siyasi ahlak haline gelir. Orwell'in *1984*'ü akıllılığın nihai tanımı için verilen savaşın siyasi –ya da diğer– önemi açısından bizim mihenk taşımızdır. *1984*'ün önemli sonuçlarından biri, akıllılığın ve tanımlarının, daha serbestçe ve açıkça ele alınsalar, akıllılık için karşılaştırılabilir ve kıyaslanabilir planlar ve kılavuzlar olsa, o kadar kolay manipüle edilemeyeceği yönündedir. 20. yüzyılın zihin doktorları, tıpkı 19. yüzyılın psikologları ve ahlakçıları gibi delilik hakkındaki tartışmayı bu kadar dışarıda tutarak bizi (ve kendilerini) akıllılığın karanlığında bırakmıştır. Topyekûn akıllılık kavramının bir kısmını oluşturduğu iyi hayat tasarıları siyaset teorisyenlerine terk edilmiştir; kötü hayat –birçok modern patolojiden birinin esaretinde yaşanmış hayat– tanımları ise modern zihin sağlığı üstatları nörologlar, psikiyatrlar ve psikologlara.

Delilikler varsa, elbette akıllılıklar da olmalıdır. Akıllılıklar da sadece mahut hasta ile zırdelinin yaşanmamış hayatlarından ibaret değildir. Akıllılıklar, patoloji teşhislerindeki gibi ayrıntısıyla ele alınmalıdır. Sendromlar gibi tartışma konusu edilmeli, tıpkı hastalıklar gibi bünyeye, nedenlerine ve sonuçlarına göre tartışılmalıdır. Winnicott'un deliliğin inanılma ihtiyacı olduğu yorumunu düsturum olarak alıyor ve çağdaş akıllılık için bir tasarı önermek istiyorum. Akıllılık namına kendimiz için ne istememiz gerektiğini tarif edeceğim. Soru, tarif edilmiş akıllılığın bu versiyonu kimin için ise, cevap da bu kelimeyi hâlâ kullanmak isteyen, akıllılık fikrinden her ne kadar muğlâk olsa da biraz haz, biraz ilham alan herhangi biri için olacaktır. Yani Emerson'ın günlüğüne düştüğü şu notun merakını cezbettiği herkes için:

"Akıllılığa çok ender rastlanır: hemen hemen her adamda ve her kadında bir nebze delilik bulunur ve toplumun kombinasyonları bunu sürekli biçimde tetkik eder [...] Tarihte ancak birkaç kez iyi karışmış karakter meydana çıkar. Hepimizin tanıdığı yüzlerce kişiye bakın. Onlardan ancak birkaçını, ancak birkaç aklı başında insanı memnuniyetle karşılarız." Ya da Leslie Farber'ın şu yorumuna katılan herkes için: "Bir erkekle bir kadın arasındaki hakiki sohbet birini akıllı kılmayı, diğerine ise beriki tarafından akıllı kılınmanın üstün önceliğine sahip olmayı sağlar." Fakat onlar iddiayı neden sezgisel olarak kabul ettiklerini gerçekten bilmezler. Bunlar akıllılığın çağdaş bir izahının kendilerine ilginç geleceği insanlardır. Yani, belki de hepimize. Bizzat kelime karanlıkta ıslık çalmak kadar güven verici, seküler bir dua kadar teselli edici olarak sadece bir nebze olsun istek gerçekleştirme anlamına geliyorsa, sadece deli dediğimiz şey olmadığımıza dair duyduğumuz ümide karşı bir ümit, sahte para birimi ise, tedavülden kaldırılmalıdır ki esasen elimizdeki üzerine çalışabilelim, gerçekten elimizde olan her neyse yapabilelim. Fakat hem büyünün etkisinden kurtulmada hem de aşırı etkilenmişte olduğu gibi akıllılığın da (delilikten farklı biçimde) her zaman kurtarılması gerektiğini hatırlamalıyız. Tüm akıl sağlığımızı kaybedersek, hâlâ kalan bir parçasını bulabileceğimize dair ümidimiz her zaman olmuştur.

Öyleyse, akıllılık gördüğümüz gibi, antitez olarak işleyen bir kelimedir, karşıtları oyunda tutar, bizi daha çok kovalayan çatışma ve kafa karışıklıklarımızı canlı kılar. Bu bakımdan kendisine karşı daha bölünmüştür, geleneksel antagonisti olan deliliğe nazaran kendisiyle daha çok zıtlık içerisindedir. Bize minimum seviyesinde akıllı olmak için duyduğumuz istek hakkında ne kadar muallakta olduğumuzu gösterir, akıllılığın ne anlama gelmesini istediğimiz hakkında ne kadar muallakta olduğumuzu da. Akıllılık, sözümona yüzeysel

bir nitelik olarak normalliğin bir karikatürüdür. Bir nevi çizgi film karakteri gibi görülen bu akıllı kişi iyiden iyiye mantıklı, düşünceli, anlayışlı, dengelidir. Fakat benzer sebeplerden iki boyutlu, ruhsuz, ilhamsızdır da. Nevi şahsına münhasır olmaya karşı konformizmin zaferidir. Akıllı, burada karakteri kalmayacak kadar iyi adapte olmuş, kendisiyle ve diğerleriyle geride kendine özel bir hayatı kalmayacak kadar bariz bir uyum içerisine girmiş anlamına gelir. Yüzeysel akıllı için, akıllılık çatışmasız bir hayat anlamına gelir, görece barış dolu, şer ya da gazabın olmadığı bir hayat.

Daha derin akıllı için akıllılık bunun dışında da her ne anlama gelirse gelsin, deliliğin bir mahfazasıdır, onun münkiri değil. Yine bu çizgi film formundaki akıllılık sık sık dayanılmış güçlüklerden ve sakınılmış çatışmalardan damıtılmış bilgeliği taşır. Akıllı kişi doğasının cefasını hisseder ve kabul eder, fakat onun baskısı altında kalmaz. Akıllılıkları, her ne kadar kusurlu biçimde olsa dahi, riayet etmeyi reddetmek yoluyla hakiki doğalarına boyun eğmemelerinin, onu keşfetmelerinin hem sebebi hem sonucudur. Yüzeysel akıllılar için adaptasyon onların dinidir. Derinlik sahibi akıllı için adaptasyon onları yozlaştıran bir şeydir ve tâbiiyet formu olarak deneyimlenir. Derinlik sahibi akıllılar kendi arzularına ihanet etmemelidir, yüzeysel akıllılar ise arzularını diğerlerinin ihtiyaçlarına göre uyarlar. Akıllılığın toplumumuzda 19. yüzyılda, adaptasyon, riayet ve ayrıcalığa dair soruların günün sorusu haline geldiği bir zamanda, anahtar kelime olması bir tesadüf değildir. Öyleyse akıllılık, eşzamanlı hem otoritelere karşı bir direniş biçimi hem de onlara bir riayet biçimi olarak seçilebilir. Akıllılığın insanları kendi istekleriyle iş birliğine girmekten ziyade itaatkâr kılan Büyük Birader versiyonu, derinlik sahibi akıllı tarafından delilik olarak görülür. Akıllıların oportünist ya da ilkeli, sakin ya da hiddetli, yaratıcı ya da özelliksiz, mekanik ya da mülhem, hatta deli ya da akıllı olup olmaması her zaman

tartışmaya açık olmuştur. Fakat akıllılar hiçbir zaman sadist değildir, açıkçası gaddarlıktan hiçbir zaman haz almazlar.

Yüzeysel akıllılar güven vericidir, çünkü deliliği unutmamızı sağlarlar, korkutulmadıkları için kendileri de korkutucu değildir. Derinlik sahibi deli, Lamb'in dâhisi gibi deliliğe ziyadesiyle önem verir, fakat belli bir ölçüde. Etkileyicidirler, çünkü hiçbir zaman aşırı etkilenmemişlerdir. Yüzeysel akıllılar bir nebze komiktir, derinlik sahibi akıllılar ise daha ziyade çektikleri çilelerden hayatta kalmış trajik kahramanlar gibidir. Yüzeysel akıllılar bizi çevremizin ürünleri olduğumuza ikna etmeye çalışır; insanları doğru biçimde yetiştirir, onlara iyi bir eğitim verirseniz onları iyi adapte edebileceğinizi iddia ederler. Diğer yandan derinlik sahibi akıllılar, bize her zaman çevremizden fazlası olduğunu, içimizde bulduğumuz dünyayı aşan, bu yüzden de bizi şu ya da bu yöne, olduğumuz ya da olacağımız şeye doğru sürüklediğinden en ciddi biçimde dikkatimizi vermemiz gereken bir şey olduğunu –deha deyin, hayat gücü, içgüdüler ya da genler deyin– söyler. Diğer bir deyişle, akıllılık olduğunu düşündüğümüz şey içimizdekini nasıl tanımladığımıza, neden müteşekkil olduğumuzu nasıl tanımladığımıza bakar. Belki de bu tip meselelerin hiç bu kadar çok tartışılmadığı bir dönemde –en azından tartışmada hiç bu kadar çok ses çıkmadığı bir zamanda– akıllılığın ne kadar çok savunulursa kulağa spesifik gelmekten o kadar uzaklaşması şaşırtıcı değildir.

Bu tartışmanın şartları Thomas Carlyle'ın 1829 tarihli ünlü, başlığı tam da cuk oturan "Zamanımızın İşaretleri" adlı makalesinde ifade edilir. Şunları "göz önünde bulundurun" der:

> İnsan hazzının yüce öğelerinin, insan hayatını bugünkü seviyesine yükselten başarıların ve servetlerin [...] ve bunların hangi kısmının kurumlara, herhangi tür mekanizmaya ve Doğa'nın bizatihi ona ödünç verdiği ve hâlâ vermeye devam ettiği hangi içgüdüsel, sınırsız güce borçlu olduğunu görün. Mesela Bilim ve

> Sanat'ın ilkesel olarak Okulların ve Üniversitelerin kurucularına borçlu olduğunu mu söylemeli miyiz? [...] Tümüyle bakıldığında, kurumlar ziyadesiyle vardır, ama her şey değillerdir. Dünyanın en özgür ve en yüce ruhları tuhaf dış koşullar altında sık sık bulunagelmiştir [...] Bunu çağımızın yüce karakteristiği olarak alırız. Mekanizmadaki yeteneğimiz tarafından, saf ahlak doğası, ruhun ve karakterin hakiki haysiyeti açısından belki de en medeni çağların aşağısında kalsak bile, dışsal şeyleri idarede diğer tüm çağları aştığımız bir noktaya geldik.

Carlyle'ın "dışsalın aşırı derecede terbiye edilmesi" dediği şeye biz hislerden ve arzulardan müteşekkil mahut iç dünyayı bunların dış dünyayla sanki bir ve aynı şeymiş gibi ele alındığı gerçekliğin teknolojik manipülasyonu diyebiliriz. Bu akıllılığın resmî, mutabakata dayalı versiyonudur. (Carlyle buna "Mekanizma" der, çünkü mekaniktir, "Mantık ya da düzenleme ve iletişime girmenin salt gücü ile eşanlamlıdır.") Mekanizma ile hayatın içsel, kendiliğinden pınarı olan Dinamizm'i karşılaştırır. Hıristiyan bir Romantik olarak bu pınarın bir iç ses, ahlaki bir güç olduğunu düşünür. Benliğin Dinamik kısmı ne kolayca katılabilir ne de kolayca uyum sağlayabilir, Carlyle katılma ile uyum sağlamanın en uç haliyle eşanlamlı olduğunu düşünür. Carlyle, Laing'in "hakiki akıllılık" dediği şeyin öncüsü olmasa da ona yakın olan Dinamizm'in aşırılıklarına karşı gereğinden fazla düşünceli olmak için yeterince şüphecidir. "İçselin ya da Dinamik alanının aşırı terbiyesi avare, hayalperest, elverişsiz rotalara yönlendirir." diye yazar Carlyle

> Özellikle de haşin çağlarda Batıl İnanca ve Bağnazlığa doğru ilerleyen, meşum ve meşhur kötücüllüklerinden müteşekkil uzun yollarıyla. Dışsalın aşırı terbiyesi yine o kadar dolaylı biçimde sakıncalı olmasa da, hatta bir süreliğine somut faydalarıyla verimli olsa da, uzun vadede diğer tüm güçlerin anası babası Ahlaki Güç'ü yıkarak kesinlikten uzak olmayacak biçimde, belki de daha umutsuzca yıkıcı olduğunun ortaya çıkması gerekir.

Carlyle, akıllılığın dışsal ve içsel güçlerden müteşekkil bir denge olduğunu söyler. Aşırı dışsal etki geldi mi, kurumlara ziyadesiyle riayet edildi mi -tam anlamıyla aile, devlet, okul, üniversite vs vs- kalbimizi kaybederiz. Dışsal etki çok az olduğunda ise kendimizi kültürden kopmuş, uzaklara açılmış gibi hissedebiliriz. Günümüzün akıllı insanı Carlyle'ın zıtlıklarını, bu karşıtlardan müteşekkil kümeleri bilgilendirici bulabilir, ancak bunlar artık yeterince memnun edici değildir. İçsel ile dışsal, doğaçlama ile ödün, uyum sağlamak ve katılmak arasındaki bu seçimlerin alternatiflerin bir sanrısı olduğunu düşünür. Bu şekilde sahnelenmiş drama onun yeni ihtiyaçlarıyla yeni kabulüne uyabilmek için çok kaba, incelikten iyice yoksun, "ya şu ya bu" seçenekleri arasına sıkışmıştır. Yeni ihtiyaçları kendisinin tam da diğer herkes gibi ancak aynı zamanda topyekûn farklı biçimde yaşadığı gerçeği etrafında organize edilmiştir. İhtiyaçlarının -kendisine ait olduğunu öğrendiklerinin ve çıkıverip de her an geri dönebilecekmiş gibi duran şüphe uyandırmayanlarının- sık sık birbiriyle çatışma içerisinde olacağını, bunun kendisi ile diğerleri arasında genelde çatışma yaratacağını yeni yeni kabul eder. Akıllılık çatışmadan haz almayı öğrenmeyi ve tüm uyum, tutarlılık ve kefaret mitlerini bir kenara bırakmayı içerir.

Akıllı kişi, düzene ve örüntüye en iyi ihtimalle tesadüfi olarak, kendi isteğine bağlı kaçınılmaz bir değişimin sahte devası olarak inanır, kefaret ve kurtarılmaya dair tüm hikâyelerinse kişiyi çocuklaştıran mazeretler ya da şantajcı hesap kitaplar olduğunu varsayar. Diğer bir deyişle akıllıların şikâyet edecekleri hiçbir şeyleri yoktur, oysa yapacakları tonlarca iş vardır. Tatminsizlik, onlar için kaçıştan ziyade ilhamdır. Moral bozma ya da kin gütmeye dair tüm eğilimlere karşı direnirler. Bunu da geri adım atma ve adil suçlama kendi içlerinde moral bozucu bir karakter zayıflığının ispatı olduğu için değil, sorunların bu tepkilerin zayıf çözümle-

ri olmasından kaynaklı haz alma çareleri buldukları için yaparlar. Akıllı için mahrumiyet ya da incinmiş gurur hissi hiçbir zaman bunlarla ya da diğer intikam biçimleriyle onarılamaz hatta karşılanamaz. İnsanlara saygı göstermenin onlardan intikam almaktan daha iyi yolları vardır. Akıllı kişi için intikam iyi değildir, çünkü tâbiiyet ve/veya ümitsizlik biçiminde bir anlaşma yapmaya zorlama çabasıdır. Sadece dinlenilmeyi beklemeyen insanlar mutabakata varmak için diğerlerine ihtiyaç duyar. Akıllılar da dinlenmeyi bekler. Akıllılar dinlemeyi konuşmaya tercih eder, hatta çoğunlukla konuşmayı dinlemeye karşı bir savunma olarak görür, yine de elbette herkesin sadece dinlemek istediği, gerçekleşmesi mümkün olmayan bu durumda olacakları da elbette fark eder. Hem herkes bir anda dinlemeye başlasa ne olurdu?

Akıllılar özel olma durumunun –tek seçen ya da tek seçilen olma ihtiyacı– kendimizi mutluluğumuzdan uzaklaştırma yolu olduğunu bilir. Bu da, belki ironik bir biçimde, benlik bilgimizin en el üstünde tutulmuş, en kutsallaştırılmış arayışı –ve benlik için arayışın sahte kâsesi*– olmuştur; en canlı hazlarımızın gizli sabotajcısı olan özel olma ve eşsizlik hissiyatını sürdürmek için son gayretimizdir. Eşsizlik, sadece anonim kalmanın onlar için gizli bir haz olduğu kişiler için önemlidir. Akıllı insanlar için tanınma ihtiyacı, anlaşılma ihtiyacı kadar gereksizdir; kurtarılmaya ihtiyaç duymazlar. Kurtulmak, ancak akıllı olmayan kişi için kendisinin kurtarıldığı şeyden hiç tartışmasız daha iyidir. Akıllılar çoğunluktan biri olmayı istemez bile. Kurtarılması gereken karşılanmamış ihtiyaçtır; tanınmak, arzulanmak, görülmek, bunların hepsi bir istekler selinde karaya oturmamak için verilen birtakım güvenceler anlamına gelir. Bir bebek ya da çocuk için fark edilmemek açıkçası terk edilmek demektir. Akıllı yetişkin için ise –tanımı gereği bir zamanlar çocuk

* Yazar burada İsa Mesih'in kanını ihtiva eden Kutsal Kâse'ye gönderme yapıyor. (ç.n.)

olmuş olduğu için gerçekten de hâlâ çocuk olduğu fikrine bağlı değildir– fark edilmemek en büyük özgürlüklerden biridir. Akıllı yetişkin için anlaşılma arayışı, özgürlük korkusu her neyse aşağı yukarı odur. Keza bilinme arzusu, bilinmeyene duyulan korkudur. Arzulanmak, tanınmak, anlaşılmak –en sevilen değişken ölçeğimiz– bazı şeyler için faydalıdır, bazı şeyler için ise değil. Akıllı kişi de bunları ister, fakat bunları isterken bunların ne zaman işine yaramayacağının farkındadır. Kendisini dışarıda bırakılma deneyiminden mahrum bırakmayı denerse –dışarıda bırakıldığınızda yaptığınız şeyin sadece yeniden içeri girmeye çalışmak olduğunu varsayar–, tanıklık edilmemiş hayatın muallâkta bırakıldığı ve inzivanın tabuya dönüştüğü dışarıda ne olup bittiğini görmekten o kadar uzakta kalacaktır ki! Diğer bir deyişle, akıllı yetişkin, ilişkilerdeki modern kefaret mitine rıza göstermemiştir, kızıl saçlı olduğunuzda ne kadar iyi ya da kötü olacaksanız veya şanslı olduğunuzda ne kadar başarılı ya da başarısız, ilişkilerde de ancak o kadar iyi ya da kötü, başarılı ya da başarısız olacağınızı düşünür. İki, büyük ölçüde bilinmeyenin tarihini (genetik yapının ve kişisel deneyimin) birbiriyle karıştırır ve eşleştirirken, herhangi ilişki hakkındaki akıllıca varılmış kaçınılmaz tek sonuç onun bir deney olduğudur. Tamamen gönüllü yapılmış bir deney olduğundan kalıtımcılarına da hiçbir zaman açık olmayacaktır. Yetişkin için mahut ilişkiler hiçbir zaman sözleşmeye tâbi olamaz.

Akıllılar için insanlar arasındaki en zorlayıcı mübadeleler asla sözleşmeye tâbi olamaz, çünkü akıllılık ilkelerden ziyade kabullere göre deneyimlenir, bu kabuller de hiçbir zaman resmîleştirilemez. Bunlara ilkelerden ziyade kabuller diyorum, çünkü sonuçları –ya da kılavuzluk ettikleri şey– en iyi ihtimalle muğlâk, hatta daha da iyisi belirlenmekten tamamen uzaktır. Yetişkin kişilerin ilk kabulü hayatlarının hükümden ziyade şans tarafından harekete geçirildiğidir, ilişkilerini

kaderden ziyade tesadüf, yeteneklerini havadan kazanılmış armağanlar, bedensel hayatlarını genetik açıdan olumsal, ebeveynlerini onlara iyi ya da kötü bir talih tarafından verilmiş, vs vs olarak görürler. Hayatlarına ait yegâne ihtiyaçları onlara atfettikleridir. İkinci kabul ise kendilerine has biçimde, ne istediklerini genelde bilince çıkaramamış hayvanlar oldukları ve en çok bilince çıkardıkları isteklerinden bazılarının daha yoğun tatminlerinin üstünü örtmeye yaradığıdır. Bunun sebebi de üçüncü kabullerinin en çok neyi istiyorlarsa ona sahip olmamaları gerektiğidir, çünkü bunlar onlara yasaktır (burada devreye girmesi gereken şey ensest tabusudur).

Öyleyse akıllılar istedikleri her şeyin ya onları hayal kırıklığına uğratacağının, çünkü gerçekten de bunların tam istedikleri şey olmadığının ya da onları dehşete düşüreceğinin, çünkü istedikleri nesneye daha yakın olduklarının, böylece de onun keyfine varamayacaklarının farkındadır. Diğer bir deyişle, akıllılar haz arayışlarında bağnaz olmaktanziyade alaycıdır (en kurnazca eğlendikleri şeylerden biri de kendini hazza adamış hedonistlerin her zaman ne kadar dürüst ve hastalık hastası olduklarıdır.) Bu bakış açısından, kati surette konuşmak gerekirse, "biz" asla kontrol dışı ya da aşırı değiliz, sadece yasak şeyleri yaparız. Akıllılar gerçek haz arayışının aşırı riskli olduğunu kabul eder, fakat kişi bunun peşine düşemezse bu kabulü kendine duyduğu hazzı kaybedeceği türden zorunlu riskleri almaktan bir kaçış olarak kullanmayacaktır. Akıllı yetişkin için güvenlik sadece güvenliğe duyulan iştahı sürdürür.

Aşırı korunmuş çocuk, her zaman onu bu kadar çok korunmaya mecbur eden dışarıda ne olması gerektiğini merak eder. Yetersizce korunmuş çocuk ise her şeyden önce ebeveynlerinin sonra da kuşanması gereken tüm o zırhın içinde bizatihi kendisinin nerede olduğunu merak eder. Akıllı ebeveyn asla kendi çocuğunu hatasız şekilde koruya-

maz, hatta ebeveynliği kusursuz yapılabilecek bir şey değil, kişinin düşe kalka öğrendiği bir şey olarak görür. Akıllı ebeveyn, çocuk olmanın hayat için hazırlıksız olmak, bu yüzden de bunu atlatmak için bir ebeveyne ihtiyaç duymak anlamına geldiğini bilir. Fakat akıllı ebeveyn, hayatın tam da kendisine karşı hazırlıklı olunabilecek tür bir şey olmadığını da bilir. Büyüyen bir çocuk için hayat, tanımı gereği sürprizlerle doludur; yetişkin şevk dolu bir dikkatle bunları travmadan ziyade sürpriz olarak tutmaya çalışır. Fakat akıllıca ebeveynlik her zaman çocuğunu koruyabilecek onca şey olsa da aynı zamanda onu koruyabileceği ne kadar az şey bulunduğuna ve hayatın programlanmaktan ne kadar uzak olduğuna dair artan bir anlayışı içerir. Akıllı ebeveynler çocuklarını icat etmez, sadece onların içinde büyüyebilecekleri koşulları yaratır.

Akıllı yetişkin, bariz korunmaya ihtiyaç duyanların güçlerini gizli gizli zayıflatmaktan kaçınacak kadar korumacıdır-sadece çocukları değil, kendisini ve diğerlerini de korur. ("Doğmuş hemşirenin arkadaşları/her zaman daha kötüleşir" diye yazmıştı W. H. Auden). Akıllı yetişkin, insanlar için kendi oldukları kişiden haz almanın mümkün olduğunu ve bu hazzın bu kısmının da aşağı yukarı diğer insanlara duyulan ihtiyacın salt acı bir inkârı olmayan kendine dayanma versiyonlarına bağlı bulunduğunu varsayar. Modern ilişkinin en moral bozucu iki biçimi, sırasıyla kişinin gücünün diğer kişinin güçsüzlüğüne dayandığı yasadışı koruma ya da kişinin hazzının diğer kişinin çektiği ezaya dayandığı sadomazoşist sözleşmedir. Akıllı kişinin tasarısı zayıf ve güçlü olmaya dair daha cezbedici yollar ya da güce veya çaresizlik arzularına alternatif arzular bulmaktır. Çoğu insanın insan doğası denileni görmeye meyilli olma biçimi artık alternatif haz ve heyecan biçimlerini düşünmeyi dahi ümitsizce naif kılıyor. Kişinin ne iyilikseverliğinden ne de heyecanından aşırı ödün verilmediği yeni haz formlarını istemek (bunun

bir emaresi geylerin ereksiyon deneyimlemeden boşalması olabilir) akıllı insanın akıllılığının bir parçası olacaktır. Akıllı kişi, salt iyiliksever bir insan olabilmenin cinsel heyecanının ölümü olduğunu bilir, sadece edepsiz olabilmek ise oldukça tecrit edicidir.

Aklıselim cinsellikte esas meşgale kişinin kendisini ve öteki kişiyi iştahından korumamasıdır. Birinci kabul ise kişinin iştahının onun tarihi ile mizacının tuhaf bir biçimde iç içe geçmesinden doğduğu ve bunun hem ifadesinin hem de sonuçlarının öngörülemez olduğu yönündedir. Kişinin kimi arzuladığı ya da kim tarafından arzulandığı her zaman hem tefekkür edilemez hem de tuhaf biçimde idrak edilebilirdir. Yeni kişi, insanın tarihinin yankı odasının* dışından gelen biri olarak şaşırtıcı biçimde aşina hissettirir; yine de yeni kişi bilinmeyenden geldiğinden yabancıdan başka bir şey değildir.

Cinsel arzuyu yine –yine çocukluktan sonra– güvenliğimiz ile heyecanımız arasındaki çatışmayı hissetmek yoluyla tanırız. Ne zaman bir risk aldığımızı hissetsek ya da risk içerisinde olsak yakınlarda her zaman bir arzu nesnesi vardır. Aklıselim cinsellikte kişi kendisinin güvenliği pahasına heyecanından çok fazla ödün veremez, çünkü heyecandan ödün vermek kıskançlık ve hınca (aynı zamanda onun öz bakımı olan depresyona) giden asil yoldur. İnsan haz arayışında kendini gereğinden fazla bilmenin üstesinden gelemez, çünkü bu yasaklanmış hazza destek sağlayan öz kabulünden feragattir. Haz yasaksa onu ararken bilinmeyenin yanılsamasına ihtiyacımız var. Cinsel olsun cinsellik dışı olsun içinde heyecan bulunmayan bir iştah olmadığı için akıllı insan kendi heyecanına saldırırken, onu basite indirgerken, inkâr ederken, onunla ironik biçimde dalga geçerken ve

* Kişinin kendi görüşlerine uymayan görüşleri engelleyerek, onlardan haberdar olmak zorunda kalmadığı ve kendini dış etkilerden tecrit ettiği içsel mekân. (ç.n.)

genelde onu istismar ederken başvurduğu tüm yollara karşı olağandışılık derecesinde düşünceli olmak zorundadır. Kendisinin ve diğerlerinin içindeki cazibeyi övmelidir, zira cazibe heyecana bir şans verir, kendi utangaçlığından da şüphelenmelidir –ve daha çok empati kurarak diğer insanlarınkinden şüphe duymalıdır–, çünkü cazibe heyecanlanmış benliği ziyadesiyle kendini beğenmişçesine köşeye sıkıştırır.

Akıllı kişi için kalpler kırılmak üzere yaratılmış olsun ya da olmasın benlikler her zaman onları kaybetmemiz için vardır. Bu da sadece kendi benliklerimizi ve karakterlerimizi heyecan tarafından hem tehdit edilmiş hem kuvvetlendirilmiş diye adlandırmaya meylettiğimizi fark etmek anlamına gelir. Diğer insanlarla yaşadığımız cinsellikte kendimizi kaybedebiliriz, mastürbasyonda kendimizi pekiştirebiliriz. Bize yeni bir haz sunacak olan her zaman öteki kişidir. Benzer sebeplerden de ancak biz eski aşina olduğumuz hazlarımızı zarifleştirebilir, onları kendimize yeniden katabilir, onlarla yeniden oynayabiliriz. Akıllı insan her iki deneyimden de haz alır, çünkü kişisel tarihimizin kendi cinselliğimiz tarafından kodlandığını ve ifade edildiğini, tüm tarihlerimizin de özel ve paylaşılmış hazların nöbetleşe birbirinin yerine geçtiğini varsayar. Akıllı insan paylaşmanın öğretilemeyeceğine, sadece arzulanabileceğine inanır. Paylaşma bir yükümlülük haline geldiğinde, diğer kişiye yönelen saldırganlık haline gelir. Cinselliği paylaşmak kişinin kendi tarihi ile ilgili –kendi tarihi ve diğer kişilerin tarihi– çocukluğuna dair anlattığı hikâyelerden çok daha fazlasını su yüzüne çıkarır. Bu bakımdan, kişi kendi isteklerini, korkularını, utançlarını ve geçici heveslerini o kadar radikal biçimde ifşa eder ki, cinselliği mahrem bir şey olarak görmeye meyletmemiz şaşırtıcı kaçmamalıdır. Akıllı insanın bundan kaçınabildiği bir yol bir kişideki en ilginç, en önemli, en tanımlayıcı şeyin onun tarihi olduğuna dair modern inanışı kabul etmemesidir. Hatta akıllı kişi aile hikâyesi ol-

mayan hikâyelerin, modern insanların kendi tarihlerini yaşama yolu buldukları farklı biçimlerin peşindedir. Artık, misal, nostaljiye getirilecek alternatif yol olup olmadığını ya da geçmişimize başvuruşumuzda suçlanacak şeyin habis nostalji olup olmadığını merak etmek akıllıca olacaktır. Kendimiz hakkında anlatabileceğimiz hikâyeler bulunsun ya da bulunmasın bunlar geçmiş hakkındaki hikâyeler değildir. Yeni akıllı kişi de bunu yapabilmeyi ister, çünkü iyilikseverlik hakkında yeni bir hikâyeye ihtiyacı vardır. İnsanların gerçekten de pek iyiliksever olmadığını bize hatırlatabilecek tüm eski hikâyeler de acımasızlık hakkındadır. Bunun yanı sıra şimdiye dek iyilik hakkındaki hikâyeleri çözüm yolu olarak sunduğumuz akıllı insana, kötülüğün en iyi repliklerı kapması daha olası gelir. Yoksul tarihi -deliyle karşılaştırıldığında ne kadar aptalca, ne kadar sönümlenmiş göründüğü- göz önünde bulundurulduğunda, hakiki akıllı kişinin sadece bizi daha çok utandırmaya, kendimize acımamıza yol açmaya bir başka fırsat sunmayan iyi olma ve iyilik ile iyilikseverlikten bahsetme biçimlerine sahiptir. İyilikseverlikle ilgili hikâyeler genelde kendi aczimize dairdir. Artık kendimizi aşağılayıcı bir ahlak isteyen türde varlıklar olarak düşünmemiz ahlakımızın bir parçasıdır. Kendimizi eksiltilmiş varlıklar olarak bildiğimizde en mutlu hissettiğimizi biliriz. Akıllı kişi, gerçekten bir şeyi kendimiz hakkındaki kötü haberlerden daha çok sevip sevemeyebileceğimizi bilmek ister.

Kendimiz hakkındaki kötü haberler iştahımıza, cinselliğimize ve yıkıcılığımıza dairdir. Delilik dediğimiz ise, her zaman bizi sürüklediğini hissettiğimiz bu aşırı enerjileri ya da onlara karşı öz bakımı dile getirme olmuştur. Daha iyiliksever olmayı isteyebiliriz, fakat sanki olmamız gereken şey değilmişiz gibi, -oysa ne olmamız gerektiğini düşündüğümüzle esasen olduğumuz birbiriyle ilgili olmaktan o kadar uzaktır ki- bizi sürükleyen bu kendine has istekle ilgili pek

az şeyle ilgilenir. Ahlak, kendimiz, ne tür hayvanlar olduğumuz hakkında sahip olduğumuz yanlış fikirler için kullanılan bir kelime haline gelmiştir. Bu da ancak, daha önce gördüğümüz üzere, akıllılık güven verici bir imge olarak devreye girdiğinde, en azından zaman zaman ya kendi doğamızla bir ve aynı şey olduğumuz sürece ya da onunla soylu ve kişiyi soylu kılan bir çatışma içerisindeyken gerçekleşir. Akıllılık, burada uyum ya da çatışmaya tahammüldeki en yüce konum anlamına gelir. Oysa deliler kendi bütünleştirici yollarıyla, çatışmayı ortadan kaldırma çabalarında tahribat yarattıklarında, kendileri ve ötekilerle ya düzensizlik ya da aşırı çatışma içerisindedir (bunun gerisinde yatan mantık: düşmanı yok ederseniz, savaş bitecektir).

Misal, insanlara saldırmamak, onları cezalandırmamak ve onların kırılganlıklarını istismar etmemek teamüllere göre iyilikseverce ve akıllıcaysa – "biz" çocuklara tecavüz eden ve onları öldürenlere ya da yaşlı veya hastalara işkence edenlere deli demeye meylederiz– tam tersine savaş tasarımının özü tam da bunları yapmaktır. Akıllı kişi, acımasızlık, yaptığı en kötü şeymiş gibi yaşasaydı, hiçbir akıllı herhangi savaşı kazanamazdı. Akıllı kişinin tam da savaş içerisinde nasıl iyi olunabileceğine dair bir izahat vermesi ya da bir kişinin kendisiyle giriştiği savaş olarak temel modeline alternatif bir çözüm bulması ya da bir kişinin kendisiyle giriştiği bir savaş olduğunu –ama aynı zamanda bunun yanı sıra başka birçok şey olduğunu– kabul eden daha bereketli, daha içermeci bir tasavvur öne sürmesi gerekir. Akıllı kişi, bir kişinin kendisiyle giriştiği bir savaştan müteşekkil olduğunu bilir fakat bunu çok kafa karıştırıcı, bu yüzden de çok sınırlandırıcı bulur. Kişi her yerde savaş göremiyorsa gerçeklikle bağı çılgınca kopmuş demektir. Fakat kişi gerçekliğin bu tek yüzüne kolayca müptela olabilir.

Akıllılar başkalarının yargıları için –kendisininkiler de dahil– ölmeye değeceğini düşünmez. Fedakârlık fikrinden

derinlemesine etkilenmek yerine ondan derin derin şüphe duyarlar. Elbette herhangi şeye şüphe duyuyorlarsa, bu tüm o kendimizin ve/veya ötekilerin fedakârlık yapma kapasitemizin bize dair en iyi şeylerden biri olduğuna inanmak üzere eğitilmiş, ayartılmış ve pohpohlanmış olma yollarımıza duydukları şüphedir. Akıllıca iyilikseverliğin ilk ilkesi tüm fedakârlık biçimlerinin reddedilmesi olacaktır, tabii bu mümkünse. Akıllıca iyilikseverliğe dair ikinci ilke ise, birincisinden yola çıkar: hiçbir yetişkin bir diğer yetişkin için neyin en iyi olduğunu bilemez. Benzer sebeplerden dolayı, hiçbir grup ya da toplum bir başka grup ya da toplum için neyin en iyi olduğunu bilemez. Yetişkinler, çocuklar için en iyisinin ne olduğunu bildikleri varsayılan kişilerdir (elbette çocuklar en kısa zaman içerisinde karşılık vermeye başlayacaktır). Ebeveynlerle çocuklar arasında geçenleri yetişkinlerin kendi arasında geçenler için bir model olarak kullanması ve yetişkinlerin diğer yetişkinlere ebeveyn gibi davranması sık sık fark edildiğinden daha sinsice olan bu baskıcı mirastır. Akıllı yetişkin iyilikseverliği, şu ya da bu şekilde öteki kimsenin önce kendisi için en iyisinin ne olduğunu bulmasını, sonra kendisinin bir seçim yapmasını içerir. Hiç kimse kendisi için neyin en iyi olduğunu kati surette bilemez, fakat hiçbir iyiliksever yetişkin birisini kendisini bildiğinden daha iyi bildiğini iddia edemez. Onları kendilerinin bildiğinden farklı biçimlerde bildiklerini iddia edebilirler, ancak kesinlikle daha iyi değil. Benzer sebeplerden hiçbir akıllı ve iyiliksever kimse öteki kişinin kendisininin kabul etmeyeceği bir tanımını herhangi biçimde kabul edemez.

Akıllı ve iyiliksever kişi, insanlarla iyi geçinmenin (kendisi de dahil olmak üzere) onları bilmek ya da anlamaktan daha önemli olduğuna inanır. Yani esasen insanları bilmenin ya da anlamanın ancak onlarla geçinebilmenize hizmet edecek bir anlamı olduğu müddetçe... Akıllı kişi için iyi davranışların ancak tek anlamı olabilir, o da iyi huylu bir kimse

olmak. İyi huyluluğun, insanları daha iyi hissettiren bu tip bir sosyalleşmenin düşmanı da insanın kendisini özel hissetmeye duyduğu aşırı ihtiyaçtır. İnsanların birbirlerinden ne kadar -çoğu zaman da o kadar iyi sebeplerden değil- korktuklarından bu kadar hayrete düşen akıllılar korkunun onları etkilemeye izin vermemesi için ellerinden geleni yapar. Diğer bir deyişle, akıllılar ötekilerin prestijinde asla güvence aramaz, güvence ancak ortak noktalardan gelebilir (yani çocuk olmuş olmak, büyük ölçüde bilinmeyen bir tarih içerisinde uzaklarda bir yerlerde yaşamak, hastalık veya kazaya maruz kalmak, yaşlanmak, ölüm ve bu ikisine hizmet eden kaygılar vs vs). Akıllılar herkesin her zaman kaygılı olduğunu bildiğinden, herkesin, özellikle güvenceden ikrah ettiğini iddia edenlerin güvenceye ihtiyaç duyduğunu da bilir. Akıllılar dilekleri sevdiğinden ve gerçeklikle yeterince ilgilendiklerinden, güvence verme konusunda ellerinden geldiğince hünerli olmalıdır. Gereğinden fazla hüsnükuruntu ise yetersiz donanımdır ve kişinin kaynaklarını seferber etmez. Gereğinden fazla gerçekçiyse, bu onların ihtiyaç duydukları cesareti kırar ve korkudan ödleri patlar. Akıllılar korkunun büyük bir öğretmen, fakat kötü bir efendi olduğuna, çekilen tüm cefa kötücülse bile, bunun bir kısmının kaçınılmazlığına inanır. Her şeyden önce, akıllı kimse için iyiliksever bir edim ancak alıcısı tarafından iyi olarak tanımlanıyorsa iyiliksever bir edim olarak tanımlanabilir. Akıllılar için iyi niyet yolun başlangıcı bile değildir. Akıllılar mahut niyetlerde önemli olan tek şeyin sonuçları olduğuna inanır.

Akıllıya göre nasıl herkes sevdiği, arzuladığı ve nefret ettiği (namevcut ve/veya mevcut) bir annesi ve babası olduğu için biseksüel ise, herkes sadece diğer insanlara zarar vermediği müddetçe değil, aynı zamanda diğer insanlara kendilerine zarar verilmesini istemedikleri şekilde zarar vermedikleri müddetçe kendi cinsel temayüllerinin peşine düşmekte özgürdür. Akıllı bir yetişkinin yapabileceği en

iyilikseverce şey, insan hayatlarında seçimin geçerli olamayacağı alanlarda (kimi arzulayacağımı ya da kime âşık olacağımı seçemem, ektiğim bitkinin büyüyüp büyümeyeceğine karar veremem) duyarlı olsa bile, diğer insanların seçimlerde bulanabileceğini kabul etmektir. Yani akıllılar "öz kontrol" ya da "öz disiplin" ya da "efor" ya da "irade gücü" gibi kelimeleri kullanmaz. Bunun yerine "baştan çıkmaktan" ve "yasak" şeyleri yapmaktan ve yapmamaktan bahsederler. Akıllılar yasak şeyleri yapmayı seçer, çünkü yapmak istedikleri şeyin yasak olduğunu hisseder. Bu geleneksel tabirleri kullanmazlar, çünkü insanların her zaman potansiyel olarak diğer hayvanlardan daha çok kontrolden çıktığını düşünmezler (dürüstçe konuşmak gerekirse insan ancak kuduz köpeğe kontrolden çıkmış diyebilirdi). İnsanları kötü olan ve iyi olmaya çabalayan varlıklar olarak görmezler, bunun yerine kuvvetli, birbiriyle çatışma içerisinde isteklere sahip, üstelik de hayatta kalmak isteyen varlıklar olarak görürler.

Yani akıllı kişi, akıllılığı riayet ile kendini öne çıkarma, samimiyet ile özgünlük, görev ile arzu arasında bir seçim olarak görmek yerine, aralarında seçim yapmak gibi büyük bir jestte bulunmaktan ziyade ideal olarak tüm bunları bir repertuarda bütünleştirmek isteyecektir. Bunlardan her biri farklı farklı koşullarda faydalı olabilir. İnsanın Gestapo'ya yalan, arkadaşına ise hakikati söyleyebilmesi gerekir. Kişinin futbol oynayabilmek için onun kurallarına riayet etmesi gerekir, ancak kurallara riayet ederek oyunda mükemmelleşebilirsiniz. Kişinin yaşlı ebeveynlerini ziyareti, belki de görevden ziyade arzu kaynaklı olmalıdır. Artık bir fikrin hükümdarı olmamak, herkesin kendi bakış açısından haklı olduğu bir konumdan başlamak ve herkesin kafasının göründüğünden daha karışık olduğunu varsaymak akıllıca olacaktır. Tahribat, her zaman kafa karışıklığına getirilecek ivedi devalarla gerçekleşir. Akıllılar, kafa karışıklığının kabul edilmesinin bir erdem olduğuna inanır, bir diğer kişiyi aşa-

ğılamak ise yapabileceğimiz en kötü şeydir. Akıllılık deliliğe getireceğimiz alternatifler için bulduğumuz bir kelime olmamalı, aşağılamayı engellemek için sahip olduğumuz herhangi bir kaynağa tekabül etmelidir.

"Delileri nerede bulacağımızı, onlar hakkında kimlerle (psikiyatrlar, genetikçiler, nörobiyologlar, psikanalistler, kimyagerler, antropologlar, tarihçiler vs.) konuşacağımızı biliyoruz. Fakat akıllıyı bulmak için nereye gidebiliriz? Hangi binalarda yaşarlar? Ne giyerler? Neye benzerler ve onları nasıl tanırız? Fark edilebilir özellikleri, ayrıştırılabilir işaretleri, ortak tavırları var mı? Akıllılar her kim ve her nerede olursa olsunlar hak ettikleri ilgi ya da alakayı hiç görmemişlerdir. Onları icat ettik -tam da akıllılık kavramını topyekûn icat ettiğimiz gibi- fakat onları hiçbir zaman tanımlayamadık ya da tanımlamak istemedik."

Delilik üzerine devasa bir literatür olmasına rağmen akıllılık üzerine çok az düşünülmüş, çok az yazılmıştır. Deliliğe dair çoğu zaman kesin yargılarımız ve tuhaf hislerimiz vardır ancak akıllılık söz konusu olduğunda zihnimiz bir hayli karışıktır. Akıllılığın neye tekabül ettiği hiçbir zaman tam manasıyla ortaya konamamış, son üç yüz yılda onu "deliliğin zıttı" olarak tanımlamanın ötesine geçilememiştir. Çağın önde gelen psikanalistlerinden biri olan Adam Philips, yalnızca psikiyatrinin değil aynı zamanda edebiyatın, tarihin, antropolojinin ve felsefenin koridorlarında dolaşarak bu iki kavram arasındaki tarihsel dengesizliğe meydan okuyor ve bizi akıllılık üzerine düşünmeye davet ediyor. Yaşamın farklı evrelerini ve ilişki biçimlerini içeren geniş bir yelpazede akıllı öznenin modern dünyadaki imkânlarına dair gerçekçi ama umut dolu bir analiz sunuyor.

AYRINTI • LACİVERT
ISBN: 978-605-314-471-7
9 786053 144717

KDV'den muaftır. 22 ₺